CİLT/VOLUME: 8 SAYI/ISSUE: 3 2025

EfilJournal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi

Efil Journal of Economic Research

Matematik, Ekonomi ve Toplum: Olasılık Teorisinin Gelişimini Edebi Romanlarda İzlemek 10
Şerif Yüksel

Türkiye'de Finansal Risk ve Güvenli Liman Davranışı: CDS–Altın Etkileşimi 29
Metin Duyar

Coğrafi Keşiflerin Hareketlendirdiği Emperyalizmin Ara Dönemi Olarak Kolonizasyon 57
İsmail Demirel

CİLT/VOLUME: 8 SAYI/ISSUE: 3 2025

EfilJournal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi

Efil Journal of Economic Research

Sahibi/Owner: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. Adına; Fethiye Çolak

On Behalf of Eflatun Printing Distributing Publication Consulting Investment and Trade Ltd. Co.; Fethiye Çolak

Publishing Director/Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

İdare Yeri/Place of Management: Bağcılar Mahallesi, Şemsettin Günaltay Caddesi
283. Sokak Ata Apt. No: 9/7 06660
Çankaya/ANKARA - TÜRKİYE
Telefon : (+90 312) 442 52 10 - 11
GSM : (+90 541) 232 00 95
E-posta : info@efiljournal.com

Baskı Tarihi/Date of Issue: September / Eylül 2025

Tasarım/Design: Ferhat Önder

Basım Yeri/Printed By: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi
Beytepe Köy Yolu No.3 Bilkent, Çankaya/Ankara
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika Nu.: 46519

ISSN: 2619-9580

EISSN: 2667-8012

Yayın Türü/Publication Type: Yaygın Süreli Yayın/Quarterly Publication

Etki Faktörü/Impact Factor:

Dizinler/Index: EBSCO
CiteFactor Academic Scientific Journal
DRJI Directory of Research Journals Indexing
Academic Resource Index ResearchBib

Yayın İlkeleri
Efil Journal, yılda dört kez Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. tarafından yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yayımlanan makaleler, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin yayın hakkı Eflatun Basın Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir ve izin alınmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

Publication Principles
Efil Journal is a quarterly printed and refereed journal which is being published by Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Invesment and Trade Ltd. Co. The responsibility of the published articles is belonged to the author. Articles published in the journal can not be used without giving reference to the source. Publication rights of the published articles are belonged to Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Invesment and Trade Ltd. Co. Published articles can not be reproduced without permission.

EfilJournal
Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Efil Journal of Economic Research

CİLT/VOLUME: 8 SAYI/ISSUE: 3

www.efiljournal.com

EDİTÖRLER/CO-EDITORS

Altuğ Yalçıntaş	Ankara University, Ankara, Turkey
Cem Oyvat	Greenwich University, London, England
Ceyhun Elgin	Boğaziçi University Istanbul, Turkey
Gülçin Özkan	King's College London, London, England
Nazire Nergiz Dinçer	TED University, Ankara, Turkey
Ömer Faruk Çolak	Gazi University (Emeritus), Ankara, Turkey – Editor in Chief

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Ahmet Faruk Aysan	Hamad Bin Khalifa University, Ar-Rayyan, Qatar
Ali Coşkun Tunçer	University College London, London, England
A. Hakan Kara	Bilkent University, Ankara, Turkey
Alper Duman	Izmir University of Economics, Izmir, Turkey
Asena Caner	TOBB University of Economics & Technology, Ankara, Turkey
Ayça Tekin-Koru	TED University, Ankara, Turkey
Ayşe İmrohoroğlu	University of Southern California, Los Angeles, California, USA
Burçin Kısacıkoğlu	Bilkent University, Ankara, Turkey
Cevat Giray Aksoy	King's College London, London, England
Devrim Dumludağ	Marmara University, Istanbul, Turkey
Ege Yazgan	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Elif Akbostancı Özkazanç	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Eren Gürer	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Erkan Erdil	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Erol Taymaz	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Fatih Güvenen	University of Minnesota, Minneapolis, United States of America
Gül İpek Tunç	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Güney Işıkara	New York University, New York, USA
Hakan Kışlal	Saint Leo University, Florida, United States of America
H. Nur Beyaz Erkızan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İbrahim Erdem Seçilmiş	Hacettepe University, Ankara, Turkey
İbrahim Semih Akçomak	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
İpek İlkkaracan	İstanbul Technical University, Istanbul, Turkiye
Kağan Parmaksız	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Levent Koçkesen	Koç University, Istanbul, Turkey
Murat Yıldızoğlu	Bordeaux University Bordeaux, France
Münis Seven Ağır	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Nil İpek Şirikçi	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Onur Yıldırım	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Özgür Orhangazi	Kadir Has University, Istanbul, Turkey
Özgür Yılmaz	Koç University, Istanbul, Turkey
Pınar Derin Güre	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Refet Gürkaynak	Bilkent University, Ankara, Turkey
Seda Ertaç	Koç University, Istanbul, Turkey
Serdar Sayan	TOBB University of Economics & Technology, Ankara, Turkey
Süleyman Değirmen	Konya Food and Agriculture University, Konya, Turkey
Şirin Saraçoğlu	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Timur Han Gür	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Turan Subaşat	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Ufuk Akçiğit	The University of Chicago, Chicago, United States of America
Yusuf Soner Başkaya	University of Glasgow, Istanbul, Turkey
Ziya Öniş	Koç University, Istanbul, Turkey

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Abdullah Yalaman	Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey
Ahmet Şahinöz	Başkent University, Ankara, Turkey
Alessandro Sapio Parthenope	University of Naples, Napoli, Italy
Alicia Puyana Mutis	Latin American School of Social Sciences (Emeritus), Guatemala, Guatemala Republic
Alparslan Abdurrahman Başaran	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Alpay Filiztekin	Özyeğin University, Istanbul, Turkey
Arne Heise	Hamburg University, Hamburg, Germany
Arzu Akkoyunlu Wigley	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Asaf Savaş Akat	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Ayça Altıntığ	University of Southern California, Los Angeles, California, USA
Ayça Ebru Giritligil	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Aykut Kibritçioğlu	Turkish-German University, Istanbul, Turkey
Aykut Lenger	Ege University, Izmir, Turkey
Ayşe Mumcu	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Begüm Özkaynak	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Bilin Neyaptı	Bilkent University, Ankara, Turkey
Bora Süslü	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Boris Kagarlitsky	Institute for Globalisation Studies and Social Movements, Moscow, Russia
Burak Gürbüz	Nişantaşı University, Istanbul, Turkey
Cem Mehmet Baydur	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Cumhur Coşkun Küçüközmen	Izmir University of Economics, Izmir, Turkey
Çınla Akdere	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
David F. Ruccio	University of Notre Dame, Notre Dame, France
Derya Gültekin	İstanbul Technical University, İstanbul, Turkey
Dinar Kale	The Open University, Milton Keynes, United Kingdom
Dirk Meissner	National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia
Ebru Voyvoda	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Ercan Eren	Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey
Erdal Özmen	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Erinç Yeldan	Kadir Has University, Ankara, Turkey
Erol Taymaz	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Ersin Kalaycıoğlu	Sabancı University, Istanbul, Turkey
Fatma Doğruel	Marmara University, Istanbul, Turkey
Feride Doğaner Gönel	Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey
Fikret Adaman	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Francesco Boldizzoni	University of Helsinki, Trondheim, Norway
Funda Barbaros	Ege University, Izmir, Turkey
Gökhan Özertan	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Hakan Ercan	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Hakan Mıhcı	Hacettepe University (Emeritus), Ankara, Turkey
Hasan Cömert	Trinity College Hartford, Hartford, United States of America
Hüseyin Özel	Hacettepe University, Ankara, Turkey
İlhan Can Özen	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
İlhan Tekeli	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
İnsan Tunalı	Koç University, Istanbul, Turkey
Jennifer Olmsted	Drew University, Madison, United States of America

L. Randall Wray	Bard College, New York, United States of America
Levent Neyse	WZB & DIW Berlin, Berlin, Almanya
M. Aykut Attar	Hacettepe University, Ankara, Turkey
M. Özgür Kayalıca	Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey
Marc-Alexandre Sénégas	University of Bordeaux, Bordeaux, Fransa
Meghnad Desai	London School of Economics (Emeritus), London, England
Mehmet Teoman Pamukçu	Middle East Technical University, Ankara, Turkiye
Meltem Dayıoğlu	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Muammer Kaymak	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Murat Çokgezen	Marmara University, Istanbul, Turkey
Murat Koyuncu	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Necat Coşkun	Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Oğuz Esen	Izmir University of Economics, Izmir, Türkiye
Öner Günçavdı	Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey
Recep Yücedoğru	Bülent Ecevit University, Zonguldak, Turkey
Remzi Sanver	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Robert H. Wade	London School of Economics and Political Science, London, England
Roberto Frenkel	Center for the Study of State and Society, Buonas Aries, Argentina
Ruut Veenhoven	Rotterdam Erasmus University, Rotterdam, Holland
Sacit Hadi Akdede	Izmir Bakırçay University, Izmir, Turkey
Sadi Uzunoğlu	Trakya University, Edirne, Turkey
Salih Barışık	Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey
Selva Demiralp	Koç University, Istanbul, Turkey
Semih Tümen	TED University, Ankara, Turkey
Serkan Küçükşenel	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Sinan Sönmez	Atılım University, Ankara, Turkey
Stavros Mavroudeas	Panteion University, Athina, Greece
Susan E. Cozzens	Georgia Institute of Technology, Atlanta, United States of America
Sübidey Togan	Bilkent University, Ankara, Turkey
Şevket Pamuk	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Taner Berksoy	Piri Reis University, Istanbul, Turkey
Tarkan Çavuşoğlu	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Timur Kuran	Duke University, Durham, United States of America
Ümmühan Gökovalı	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Walter G. Park	American University, Washington, United States of America
Wolfgang Streeck	Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, Germany
Yalçın Karatepe	Ankara University, Ankara, Turkey
Yasin Kütük	Altınbaş University, İstanbul, Turkiye
Yaşar Uysal	Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey
Yılmaz Akyüz	UNCTAD, Geneva, Switzerland
Zuhal Yeşilyurt Gündüz	TED University, Ankara, Turkey

DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Hakan Kışlal	Saint Leo University, Florida, United States of America

Editör'den

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nin sonbahar sayısıyla karşınızdayız. Bu sayımızda üç farklı makaleyle tarih, iktisat ve toplum arasındaki ilişkileri tekrar değerlendiriyoruz.

İlk makalemiz, *"Matematik, Ekonomi ve Toplum: Olasılık Teorisinin Gelişimini Edebi Romanlarda İzlemek"*, bilim tarihi ile edebiyatın kesişim noktasında özgün bir perspektif sunuyor. Olasılık teorisinin matematiksel kökenlerinden ticaret ve finans uygulamalarına, oradan da edebi metinlere yansımasına uzanan bu yolculuk, modern zaman algımızın ve risk kültürümüzün nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Bu çalışma, disiplinlerarası yaklaşımıyla hem iktisat tarihine hem de edebiyat sosyolojisine önemli katkılar sağlıyor.

İkinci makalemiz, *"Türkiye'de Finansal Risk ve Güvenli Liman Davranışı: CDS–Altın Etkileşimi"*, küresel ekonominin dalgalanmaları içinde Türkiye'nin özgün finansal davranış biçimlerini inceliyor. Altının yalnızca bir yatırım aracı değil, aynı zamanda kültürel kodlarla şekillenen bir güven arayışı olduğunu gösteren bu çalışma, kriz dönemlerinde altına yönelimin makroekonomik boyutlarını ve politika yapıcılar için çıkarımlarını ortaya koyuyor.

Üçüncü makalemiz, *"Coğrafi Keşiflerin Hareketlendirdiği Emperyalizmin Ara Dönemi Olarak Kolonizasyon"*, Antik Çağ'dan modern dünyaya uzanan uzun bir tarihsel çizgide kolonyalizmin ve emperyalizmin dönüşümünü analiz ediyor. Kolonizasyonun yalnızca geçmişte kalmış bir olgu değil, günümüz küresel ekonomisinin işleyişinde de izlerini sürdüren yapısal bir süreç olduğunu gösteren bu makale, tarihsel süreklilikleri anlamamız açısından önemli bir katkı sunuyor.

Bu üç çalışma, farklı bağlamlarda olsa da ortak bir meseleyi işaret ediyor: belirsizlik, risk ve güç ilişkileri. Finansal piyasalarda altının güvenli liman rolü, edebiyatta olasılığın toplumsal yansımaları ve küresel ölçekte emperyal yapılar... Tüm bu tartışmalar, günümüzün ekonomik, kültürel ve politik dinamiklerini anlamak için bize güçlü bir kavramsal çerçeve sunuyor.

Ömer Faruk Çolak
Sorumlu Editör

Executive Summary

We are pleased to present the autumn issue of *Efil Journal of Economic Journal*. In this edition, we revisit the intersections of history, economics, and society through three distinct yet complementary articles.

Our first article, *"Mathematics, Economics, and Society: Tracing the Development of Probability Theory in Novels"*, offers a unique perspective at the crossroads of the history of science and literature. From the mathematical origins of probability to its applications in trade and finance, and further to its reflections in literary texts, this study illustrates how modern perceptions of time and risk have been shaped. With its interdisciplinary approach, it makes valuable contributions to both the history of economics and the sociology of literature.

The second article, *"Financial Risk and Safe-Haven Behavior in Turkey: The CDS–Gold Nexus"*, explores Turkey's distinctive financial behavior amid global economic fluctuations. Demonstrating that gold functions not only as an investment asset but also as a culturally embedded symbol of security, the study highlights how the demand for gold intensifies during crises and what this implies for macroeconomic policy and decision-makers.

Our third article, *"Colonization as the Transitional Phase of Imperialism Stimulated by the Geographical Discoveries"*, examines the evolution of colonialism and imperialism across a broad historical trajectory, from Antiquity to the modern era. It shows that colonization is not merely a phenomenon of the past but a structural process whose legacy continues to shape today's global economy—thus offering a deeper understanding of historical continuity.

Taken together, these three studies point to a common concern: uncertainty, risk, and power relations. Whether through the safe-haven role of gold in financial markets, the societal reflections of probability in literature, or the enduring structures of imperial domination, they provide us with a rich conceptual framework for interpreting today's economic, cultural, and political dynamics.

Ömer Faruk Çolak
Editor in Chief

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

Matematik, Ekonomi ve Toplum: Olasılık Teorisinin Gelişimini Edebi Romanlarda İzlemek 10
Şerif Yüksel

Araştırma Makalesi

Türkiye'de Finansal Risk ve Güvenli Liman Davranışı: CDS–Altın Etkileşimi 29
Metin Duyar

Araştırma Makalesi

Coğrafi Keşiflerin Hareketlendirdiği Emperyalizmin Ara Dönemi Olarak Kolonizasyon 57
İsmail Demirel

CONTENTS

Research Article

Regional Financial Integration and Financial Development: Evidence from Euro-South-Med Regio 10
Şerif Yüksel

Research Article

Financial Risk and Safe-Haven Behavior in Turkey: The CDS–Gold Nexus..... 29
Metin Duyar

Research Article

Colonization as the Transitional Phase of Imperialism Stimulated by the Geographical Discoveries..... 51
İsmail Demirel

EfilJournal VOLUME: 8 | ISSUE: 3 | Date of Submission: 22.05.2025 | Date of Acceptance:10.08.2025
CİLT: 8 | SAYI: 3 | Başvuru Tarihi: 22.05.2025 | Kabul Tarihi: 10.08.2025
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Matematik, Ekonomi ve Toplum: Olasılık Teorisinin Gelişimini Edebi Romanlarda İzlemek[1]

Şerif Yüksel, Dr., T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, serif.yuksel@iku.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-2449-4477.

Öz

Bu çalışma, olasılık teorisinin tarihsel gelişimini ve bu teorinin ekonomik sistemler ile ticarete olan etkisini ele almaktadır. Olasılık kavramının kökenleri, 17. yüzyılda Blaise Pascal ve Pierre de Fermat'ın yazışmalarıyla modern matematiksel bir çerçeveye oturtulmuş; bu teorinin ilk uygulamaları kumar problemleri ve adil bölüşüm üzerine geliştirilmiştir. Bu bağlamda, rastgelelik kavramı üzerindeki geleneksel "Tanrısal irade" anlayışı terk edilmiş ve öngörülemezliği matematiksel bir yaklaşımla değerlendiren yeni bir düşünce sistemi benimsenmiştir. Olasılık teorisinin tarihsel gelişimi, yalnızca matematiksel değil, aynı zamanda ticari ve ekonomik pratiklere de önemli katkılar sağlamıştır. Çalışma, Robinson Crusoe, Şans Metresi, Muhteşem Gaudissart, Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Momo gibi edebi eserler üzerinden, olasılık teorisinin tarihsel gelişimini toplumsal, ekonomik ve kültürel yansımalarıyla birlikte ele almakta; özellikle mekanik saat kavramının ortaya çıkışıyla birlikte şekillenen modern zaman ve risk algısının, finans, sigortacılık ve ticaret gibi alanlarda nasıl etkiler yarattığını analiz etmektedir. Çalışma, olasılık teorisinin tarihsel kökenlerini ve ekonomik-toplumsal yansımalarını analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Olasıklık Tarihi, Ekonomi, Edebiyat*
Jel Kodu: *A1, N0, Y3*

Mathematics, Economics, and Society: Tracing the Development of Probability Theory in Novels

Abstract

This study examines the historical development of probability theory and its impact on economic systems and trade. The origins of probability can be traced back to the 17th century, when Blaise Pascal and Pierre de Fermat formalized it within a mathematical framework through their correspondence. Their initial applications focused on problems of fair division and gambling. In this context, the traditional view of randomness as an expression of "divine will" was abandoned, and a new perspective emerged, emphasizing the mathematical analysis of unpredictability. The historical evolution of probability theory has contributed significantly not only to mathematics but also to commercial and economic practices. This study examines the historical development of probability theory through literary works such as Robinson Crusoe, La Métaphysique de la Chance, The Illustrious Gaudissart, The Time Regulation Institute, and Momo, considering its social, economic, and cultural reflections. It particularly analyzes how the emergence of the mechanical clock shaped modern conceptions of time and risk, and how these shifts influenced areas such as finance, insurance, and trade. The study analyzes the historical origins of probability theory and its economic and social implications.

Key Words: *History of Probability, Economics, Literature*
Jel Code: *A1, N0, Y3,*

1 Bu çalışma, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Doktora Programı kapsamında yürütülen "Matematik Tarihi I" dersi çerçevesinde hazırlanmıştır. Çalışmaya entelektüel katkılarıyla değer katan kıymetli hocam Sayın Baha Zafer'e içten teşekkürlerimi sunarım.

1. Giriş

Honoré de Balzac'ın Muhteşem Gaudissart (Le Grand Gaudissart) adlı eseri ilk olarak 1834 yılında yayımlandı. Bu tarih, Avrupa'da sanayi devriminin başladığı ve modern ticaret, finans ve pazarlama kavramlarının gelişmeye başladığı bir döneme denk gelir. Balzac, eseriyle o dönemin sosyal ve ekonomik yapısına eleştirel bir bakış sunmuş, pazarlama ve satıcılık gibi konuları mizahi bir dille işlemiştir.

Balzac'ın bu romanı, sadece satıcılık mesleğine değil, aynı zamanda dönemin iktisadi gelişmelerine ve modern pazarlama ile sigortacılık gibi kavramların ortaya çıkışına dair ince bir sezgi taşıyor. Eserin başkahramanı Gaudissart, modern anlamda bir pazarlamacı ve satış temsilcisi olarak düşünülebilir. O dönemde henüz sigortacılık sektörü gelişim aşamasında olmasına rağmen Balzac, Gaudissart karakterinin müşterilere vaatlerle yaklaşması ve onların duygusal zayıflıklarını kullanarak prim ya da kazanç elde etmeye çalışması üzerinden, sigortacılık sektörüne özgü bir stratejiyi sezgisel olarak yansıtır. Bu karakter, adeta müşterilere "güvence" sağladığını ima ederek ticaret yapar; bu, sigortacılık sektörünün temel mantığına oldukça yakın bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Özel, 2018). Mustafa Özel, Roman Diliyle İktisat adlı eserinde edebi romanların iktisat ile olan ilişkisini seçtiği örnekler üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın giriş bölümünde de değinilen Muhteşem Gaudissart romanı, Özel'in incelediği eserlerden yalnızca biridir. Ancak bu çalışmanın esas odağını oluşturan "olasılık" kavramı, tarihsel kökeni bakımından söz konusu edebi eserlerden çok daha geriye gitmektedir. Modern anlamda olasılık hesaplamalarının başlangıcı ise, genel kabul gören biçimiyle, Blaise Pascal ile Pierre de Fermat arasında gerçekleşen yazışmalara dayandırılmaktadır (Todhunter, 1865).

Literatürde olasılık teorisinin doğuşuna ilişkin en kapsamlı tarihsel araştırmalardan biri, Ian Hacking'in Olasılığın Doğuşu adlı eseridir. Bu mevcut çalışmada kullanılan iki temel kaynak olan Mustafa Özel ve Ian Hacking'in eserlerinin birlikte değerlendirilme biçimi ise dikkat çekicidir. Özellikle Hacking'in, olasılığın insan hayatına yansımaya başladığı döneme dair yaptığı analizde bir edebi romana atıfta bulunması oldukça çarpıcıdır. Hacking, Daniel Defoe'nun 1724 tarihli Şans Metresi (Moll Flanders) adlı eserinden bir alıntı yaparak, "olası" ve "olasılık" kavramlarının yalnızca matematiksel değil, aynı zaman-

da toplumsal ve kültürel bir anlam taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, yalnızca Hacking değil, Mustafa Özel de iktisat düşüncesinin edebi yansımalarını ele alırken Daniel Defoe'nun eserlerine yönelmiştir. Özel, Roman Diliyle İktisat adlı çalışmasında Robinson Crusoe romanına kapsamlı biçimde yer vererek, bu eserin neredeyse bir iktisat kitabı olarak okunabileceğini ileri sürmüştür. Böylece, her iki yazar da edebi metinleri, modern ekonomik ve olasılıksal düşüncenin kavramsal çerçevesini anlamak için birer tarihsel veri kaynağı olarak değerlendirmiştir.

Olasılık teorisinin Blaise Pascal ve Pierre de Fermat arasındaki yazışmalarla başladığı genel kabul görmektedir. Ancak bu teorinin neden bu kadar geç, yani ancak 17. yüzyılda ortaya çıktığı, birçok matematikçi tarafından dikkat çekici ve şaşırtıcı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda temel soru şudur: "Olasılık teorisi neden 17. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştır?" (Korkmaz, 2005). Bu soruya ilişkin en kapsamlı değerlendirmelerden biri, Adil Korkmaz'ın Olasılık Kuramının Doğuşu başlıklı makalesinde yer almaktadır. Korkmaz, değerlendirmesinde Pascal ve Fermat'ın kendilerinden önce gelen düşünürlerden farklı bir yaklaşım sergilediklerini ve olasılık düşüncesini yeni bir epistemolojik düzleme taşıdıklarını belirtmektedir. Ona göre, bu matematikçiler olasılığı yalnızca kumarbazların faydalandığı bir araç olmaktan çıkarıp, hakikati araştırmaya yönelik bilimsel bir yöntem haline getirmişlerdir. Korkmaz'a göre bu yaklaşım, rastlantısal olayların rasyonel temelde analiz edilmesini sağlayarak, olasılığın bilimsel düşüncenin bir parçası haline gelmesini mümkün kılmıştır.

Bu çalışma, öncelikle olasılık teorisinin kökenlerini araştırmakta; bu teorinin oluşumuna önemli katkılar sağlayan bilim insanlarının çalışmaları ve bu katkıların kapsamı detaylı biçimde ele alınmaktadır. Ardından, ortaya çıkan olasılık teorisinin tarihsel süreçte nasıl geliştiği ve bu gelişimin ekonomik sistemle nasıl bütünleştiği incelenmiştir.

Çalışmanın ana kapsamını oluşturan son bölümde ise, olasılık teorisinin edebi romanlar çerçevesinde temsili ve bu temsillerin ekonomi ile kurduğu ilişkiler analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Ian Hacking'in Olasılığın Doğuşu, Mustafa Özel'in Roman Diliyle İktisat ve Adil Korkmaz'ın Olasılık Kuramının Doğuşu başlıklı çalışmaları temel alınarak; olasılık düşüncesinin gelişimi ile insan yaşamında ortaya çıkan zihinsel ve toplumsal değişimlerin ilişkisi incelenmiştir. Böylece, edebi metinler aracılığıyla olasılığın yalnızca matematiksel değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir dönüşümün göstergesi olduğu ortaya konulmuş; bu yönüyle literatürde daha önce ele alınmamış özgün bir perspektif sunularak alana disiplinlerarası bir katkı sağlanmıştır.

2. Olasılık Teorisinin Kökeni

Tarihsel olarak, "olasılık" kelimesi Latince "probo" sözcüğüyle ve İngilizce "probe" (araştırmak) ve "probable" (muhtemel) sözcükleriyle ilişkilendirilmiştir. Matematiksel bir anlamda kullanılan bu kelime, diğer dillerde genellikle "olabilirlik" veya "makullük" gibi bir anlama sahiptir. Antik çağlarda, olasılık kavramı genellikle kumar problemlerinden, bir oyunun kazanılması ya da kaybedilmesiyle ilgili durumların değerlendirilmesinden ortaya

çıkmıştır (Depnath ve Basu, 2015). Olasılık teorisinin başlangıcında yer alan en önemli figürlerden biri Blaise Pascal'dır (1623-1662). Bu konuyu ilk olarak dile getiren Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), ardından geliştiren ve derinleştiren ise Siméon Denis Poisson'dur (1781-1840). Poisson'un şu sözleri bu noktada önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir (Hacking, 1991): "Bir dünya insanının koyu bir Jansenist 'e yönelttiği soru, olasılık kuramının başlangıcını oluşturur." Bahsi geçen "dünya insanı" Chevalier de Méré olarak bilinen Antoine Gombaud'dur (1607–1684). Méré, bir kumarsever olarak tanınmakla birlikte, kendisine yöneltilen sorulara cevap arayan "koyu Jansenist" ise Blaise Pascal'dır.

Chevalier de Méré, krala hizmet ettiği dönemlerde bir süre Poitou'daki malikanesinde, bir süre de Paris'teki sarayda yaşamış ve iki yer arasında sık sık seyahat etmiştir. Bir mektubunda, Poitou'ya yaptığı bir fayton yolculuğunu ve bu yolculuk sırasında matematiksel sorunları çözen bir matematikçiden bahseder. Bu kişinin Blaise Pascal olduğuna dair bir şüphe bulunmamaktadır (Ore, 1960; Hacking, 2006; Korkmaz, 2005). Méré'nin olasılık teorisinin doğuşuna vesile olan soruyu 1651 veya 1652 yazında gerçekleşen bu fayton yolculuğunda Pascal'a yönelttiği düşünülmektedir. Blaise Pascal, o dönemde kendisine yöneltilen bu soruyu ve daha sonraki bir tarihte gelen "bölüştürme" problemini çözmeyi başarmış, ancak bazı konuları daha ayrıntılı tartışmak üzere 1654 yılında Pierre de Fermat ile yazışmaya başlamıştır. Yazışmalar sırasında Pascal Paris'te, Fermat ise Toulouse'ta bulunmaktaydı. Pascal'ın 29 Temmuz 1654 tarihli bir mektubunda yazdığı şu ifade bu diyaloğun temelini vurgular niteliktedir: "Doğrunun, Paris'te ya da Toulouse'ta bir olduğu açıktır."

Olasılık, doğası gereği birden fazla sonuca sahip olabilecek ve henüz gerçekleşmemiş olaylar hakkında matematiksel ve mantıksal tahminler yapılmasını gerektirir (Erdem, 2011). Bu durum, olasılık kavramının anlaşılmasında zorluklara yol açabilmektedir. Çünkü olasılık, bireylerden hem soyut düşünme becerisi hem de olasılıksal muhakeme yeteneği gerektirir ve bu, çoğu zaman karmaşık bir süreç olarak algılanır. Olasılık kavramı, bilgiyle ilgili en temel sorunlardan bazılarını ele alır. Doğa yasalarının işleyişinde de kendini gösteren olasılık, klasik kurama göre, bir olayın olasılığı "uygun sonuçların sayısının, tüm mümkün sonuçların sayısına oranı" şeklinde tanımlanır. Bu tanım, öznel ve nesnel olmak üzere farklı yorumlara kapı aralamaktadır. Örneğin, "Hilesiz bir zarla 6 gelme olasılığı 1/6'dır" ifadesi, sayısal bir olasılık önerisine örnek teşkil eder. Ancak asıl mesele, bu tür sayısal bir olasılık önermesinin nasıl yorumlanması gerektiğidir (Özbek, 2002).

Popper, öznel yorumlamanın, bireylerin kesinlik veya belirsizlik inançlarını ölçen bir ruhsal değerlendirme içerdiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda, olasılık derecesinin öznel bir inanç sisteminin ölçütü olduğunu savunur (Popper, 1934). Popper'a göre, sayısal bir olasılık önermesi, olaylar dizisindeki belirli bir olayın göreli sıklığıyla ilişkilidir. Örneğin, "Bir sonraki zar atışında 1 gelme olasılığı 1/6'dır" ifadesi, aslında yalnızca bir sonraki atışa yönelik bir tahmin değil, atışların tümü üzerinden yapılan bir sıklık analiziyle ilgilidir. Bu yaklaşım, olasılık önermelerinin yalnızca göreli sıklığın yorumlanabildiği durumlarda geçerli olduğunu savunur. Böylece, bireysel bir olay değil, olaylar kümesi üzerindeki genel bir olasılık analizi yapılması gerektiği vurgulanır. Öte yandan, Reichanbach, rasyonalistler açısından olasılık derecesini, nedenlerin yokluğunda aklın ürettiği bir kavram olarak

tanımlamıştır (Reichanbach, 1949).

Olasılık teorisinin doğuşuna giden ilk adım, rastgelelik kavramına yönelik devrim niteliğindeki yeni bir düşünce biçiminin ortaya çıkmasıdır. Geçmiş dönemlerde rastgelelik, "Olup bitenleri Tanrı yapar" anlayışı doğrultusunda, Tanrısal iradenin bir göstergesi olarak kabul edilirdi (Hacking, 2006). Olasılık teorisinin ortaya çıkabilmesi için rastgeleliğin Tanrısal bir işaret olarak algılanmasından uzaklaşılması gerekiyordu.

Blaise Pascal, 1670'te Port Royal Logic'in sonunda yayımlanan bir denemesinde, "Tanrı var mı, yok mu?" sorusuyla "Yazı mı, tura mı?" sorusunu yan yana getirerek rastgelelik kavramını sorgular (Pascal, 1972; Gillies, 2000; Pascal, 2000). Pascal'a göre, ilk sorunun belirsizliği Tanrı'nın sonsuz uzaklığından kaynaklanırken, ikinci sorunun belirsizliği rastgeleliğin doğasında yatar. Rastgelelik, nesnel olarak fiziksel süreçlerin karmaşıklığından, öznel olarak ise bu süreçleri tam anlamıyla ifade edebilecek bir dilin eksikliğinden kaynaklanır.

Bu çalışmanın bu bölümünde, olasılık düşüncesine yön veren temel figürlerin katkıları sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Bu isimler arasında Blaise Pascal, Pierre de Fermat, Christiaan Huygens, Jakob Bernoulli, Abraham de Moivre, Thomas Bayes ve Pierre-Simon Laplace yer almaktadır. Söz konusu isimlerin seçimi, Ian Hacking'in The Emergence of Probability adlı eseri ile Adil Korkmaz'ın "Olasılık Kuramının Doğuşu" başlıklı çalışmasında yapılan tarihsel ve kuramsal çerçevelendirmeye dayanmaktadır. Bu bölümde her bir düşünürün, olasılık teorisinin biçimlenişindeki rolü, katkı sağladığı kavramsal yenilik ve açtığı uygulama alanları ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Böylelikle olasılık teorisinin tarihsel gelişim süreci, sadece bir kronoloji olarak değil, aynı zamanda düşünsel bir dönüşüm ekseninde yapılandırılmıştır.

Blaise Pascal (1623–1662) ve Pierre de Fermat (1601–1665)

Blaise Pascal ve Pierre de Fermat, Temmuz 1654 ile Eylül 1654 tarihleri arasında "bölüşüm problemi" üzerine bir dizi mektup yazışmasında bulunmuşlardır. Bu yazışmalar, modern olasılık teorisinin başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak bu probleme ilişkin düşüncelerin kökeni, Pascal ve Fermat'tan çok daha önceye dayanmaktadır. Bu nedenle, onların neden bu problemi ilk çözen matematikçiler olarak kabul edildiğini anlamak için bu tarihsel arka planı göz önünde bulundurmak önemlidir (Bernstein, 1996).

Bu çerçevede, 1494 yılında Luca Pacioli, "bölüşüm problemi" ortaya atmıştır. 1650 yılı civarında, Blaise Pascal ilk yoğun dini bağlılık dönemini tamamladıktan sonra, kumarhaneleri sık sık ziyaret etmeye başlamıştır. Bu ziyaretleri sırasında, kumar oyunlarındaki olasılıkları hesaplamaya ilgi duyan ve bu konuda çalışmalar yapan Chevalier de Méré ile tanışmıştır. Méré, Pascal'ın ilgisini çeken ve olasılık teorisinin temelini oluşturacak olan "bölüşüm problemi"ni ona aktarmıştır. Bu problem, bir oyun yarıda kesildiğinde bahislerin adil bir şekilde nasıl bölünmesi gerektiğiyle ilgilidir (Bernstein, 1996).

Başlangıçta, Pascal bu sorunu tek başına çözebilecek kaynaklara sahip olmadığını düşünmüştür. Ancak, 1654 yılında filozof ve matematikçi Marin Mersenne'in aracılığıyla Pascal, Pierre de Fermat ile iletişime geçmiştir. Bu iş birliği, rastgele olayları analiz etmek için

sistematik bir yöntem oluşturmuş ve risk yönetimi, sigortacılık ve finansal hesaplamalar gibi alanlarda kullanılan olasılık kavramının gelişimini hızlandırmıştır. (David, 2011) Pascal ve Fermat arasındaki bilinen tüm yazışmaların tam metni, F.N. David'in Games, Gods and Gambling adlı kitabının ek bölümlerinde bulunmaktadır.

Pascal ve Fermat, gelecekte olabilecek olayların gerçekleşmeden önce tahmin edilmesine olanak tanıyan bir sistem oluşturmuşlardır. Bu sistem, olasılıkların sistematik bir şekilde hesaplanmasını mümkün kılmıştır. Bernstein bu konu hakkında (1996) şunları yazmıştır; "Pascal ve Fermat, gelecekteki olayların olasılıklarını hesaplamak için sistematik bir yöntemin anahtarını ellerinde tutuyorlardı. Bu anahtarı tamamen çevirmemiş olsalar da, kilide yerleştirdiler. Onların öncü çalışmasının iş yönetimi, risk yönetimi ve sigortacılık üzerindeki önemi, diğerleri tarafından anlaşılacaktı." Ancak, Pascal ve Fermat, bu yazışmalarının bir gün bağımsız bir matematik dalı olan Olasılık Teorisi'nin temeli haline geleceğini tahmin edemezlerdi (Bernstein, 1996).

Christiaan Huygens (1629–1695)

Pascal ve Fermat, şans oyunları üzerine yaptıkları çalışmaları yayınlamamış olsalar da, bu tartışmaların sonuçları kısa sürede Christiaan Huygens'in (1629-1695) çalışmaları aracılığıyla yaygınlık kazandı. Önde gelen Hollandalı diplomat ve şair Constantijn Huygens'in oğlu olan Christiaan Huygens, Fransız kültüründen etkilenmişti ancak döneminin siyasi çalkantıları nedeniyle Paris'e ilk ziyareti 1655 yılına kadar gerçekleşememişti. Bu ziyareti sırasında, Pascal ve Fermat'ın fikirlerini Parisli meslektaşlarından öğrenmiştir (Korkmaz, 2005).

Huygens, bu fikirleri daha da geliştirerek De Ratiociniis in Ludo Aleae (1657) adlı eserinde şans oyunlarına dair önemli açıklamalar yapmıştır. Bu eser, olasılık teorisinin sistematik bir şekilde ele alındığı ve yayımlandığı ilk çalışma olarak kabul edilir. Huygens'in Pascal ve Fermat'ın fikirlerini yayması, olasılık teorisinin Avrupa genelinde tanınmasını sağlamış ve bu yeni matematik dalının temellerini atmıştır (Poisson, 1837)

Huygens'in çalışmaları, sadece Pascal ve Fermat'ın teorik katkılarını yaymakla kalmamış, aynı zamanda şans oyunlarının sonuçlarını analiz etmek için pratik bir rehber sunarak bu alanda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişme, olasılık teorisinin akademik bir disiplin olarak yerleşmesine ve daha sonra sigortacılık ve istatistik gibi alanlarda uygulanmasına zemin hazırlamıştır. 1657 yılında Christiaan Huygens, ilk olasılık ders kitabı olarak kabul edilen bir eseri yayımlamaya hazırladı. Bu kitap, olasılık teorisinin temel prensiplerini sistematik bir şekilde ele alan ve şans oyunları bağlamında matematiksel analiz sunan ilk çalışmalardan biriydi. Aynı dönemde Blaise Pascal, olasılıksal akıl yürütmenin şans oyunlarının ötesinde uygulanabileceğini gösteren problemler üzerinde çalıştı. Bu yaklaşımla, karar verme süreçlerinde belirsizlikle başa çıkmayı amaçlayan karar teorisinin ilk temellerini attı. (Hacking, 1991)

17. yüzyılın tüm matematikçileri arasında, büyük Yunan matematikçilerinin standartlarına göre katı bir kesinlik arayışı içinde olan hiç kimse Christiaan Huygens kadar öne çıkmamıştır (Bos, 1972) Huygens'in, De Ratiociniis in Ludo Aleae eserindeki ilk önermeler

için sunduğu kanıtları, cebirde erişilebilecek kesinliğin bir paradigması olarak değerlendirdiği gösterilebilir (Schneider, 1980). Ancak, bu standartlar ışığında, bu eserdeki en önemli önermelerin kanıtlarının tamamen başarısız olması dikkat çekicidir ve açıklama gerektiren bir durumdur. Dahası, bu eserin yaklaşık 340 yıl önce yayımlanmasından bu yana, içindeki hataların hiç fark edilmemiş olması da şaşırtıcıdır. Jakob Bernoulli gibi matematikçiler ve bu eseri inceleyen matematik tarihi uzmanları, bu metni detaylı bir şekilde analiz etmelerine rağmen, bu hatalara dair en ufak bir itirazda bulunmamışlardır. Bu durum, yalnızca Huygens'in eserlerinin değil, aynı zamanda 17. yüzyıl matematiksel düşüncesinin bir incelemesini gerektirir (Schneider, 1996)

De Ratiociniis in Ludo Aleae eseri, küçük boyutuna rağmen matematik tarihindeki en etkili çalışmalar arasında yer almıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda, şans oyunlarıyla veya yeni gelişmekte olan olasılık hesaplarıyla ilgilenen herkes Huygens'in bu eserine atıfta bulunmuş, üzerine yorumlar yapmış veya eserde sunulan beş ek problemi ve bunların genellemelerini çözmeye çalışmıştır. (Schneider, 1980).

Jakob Bernoulli (1654–1705)

Jakob Bernoulli (1654-1705), olasılık teorisinin gelişiminde temel bir rol oynamış ve bu alana yaptığı katkılarla modern istatistik ve risk analizi gibi disiplinlerin yolunu açmıştır. Ölümünden sonra, 1713 yılında yayımlanan Ars Conjectandi (Varsayım Sanatı) adlı eseri, olasılık teorisinin sistematik bir çerçevede ele alındığı en önemli erken dönem çalışmalardan biridir. Bu eser, Bernoulli'nin olasılıkla ilgili matematiksel prensipleri geliştirmesi ve uygulaması açısından dönüm noktasıdır (Schneider, 1996).

Bernoulli'nin en önemli katkılarından biri, bugün "Büyük Sayılar Yasası" olarak bilinen ilkeyi formüle etmesidir. Bu yasa, bir deneyin tekrarlandığı durumlarda, deneyin sonuçlarının ortalamasının, beklenen değere yakınsadığını ifade eder. Örneğin, bir zarın birçok kez atılması durumunda, her bir yüzün gelme frekansı, teorik olasılık olan 1/6'ya yaklaşır. Bu prensip, olasılık teorisinin yalnızca teorik bir çerçeve olmaktan çıkıp, gerçek dünyadaki olayların matematiksel olarak analiz edilmesine olanak sağlayan önemli bir adım olmuştur (Schneider, 1996).

Bernoulli, olasılık teorisinin matematiksel temellerini genişleterek, şans oyunlarından sigortacılık ve ticarete kadar çeşitli alanlarda uygulanabilir hale gelmesini sağlamıştır. Beklenti kavramını detaylandırarak, bu kavramın risk ve karar alma süreçlerinde kullanılmasını mümkün kılmıştır. Ars Conjectandi'de, farklı olasılık durumlarına dayalı risk hesaplamalarının nasıl yapılabileceğini açıklamıştır. Bernoulli, olasılığın yalnızca şans oyunları veya rastgele olaylarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda bilimsel öngörüler ve ekonomik analizler gibi daha geniş uygulama alanlarına sahip olduğunu göstermiştir (Schneider, 1996).

Abraham de Moivre (1667–1754)

Abraham de Moivre (1667–1754), modern olasılık teorisinin kurucuları arasında yer alan önemli bir matematikçidir. Olasılık teorisine yönelik çalışmaları, özellikle 1718'de ya-

yımlanan The Doctrine of Chances: A Method of Calculating the Probability of Events in Play adlı eseriyle tanınır. Bu eser, olasılık teorisinin ilk sistematik ve geniş kapsamlı sunumlarından biri olarak kabul edilir. (Bellhouse, 2011).

De Moivre, olasılık dağılımlarını analiz ederek, bugün "normal dağılım" olarak bilinen dağılımı tanımlamıştır. Özellikle büyük örneklemler üzerinde çalışırken, binom dağılımının bir çan eğrisine benzeyen bir şekle yaklaştığını göstermiştir. Bu sonuç, merkezi limit teoreminin ilk formülasyonu olarak değerlendirilir (Bellhouse, 2011). Bu çalışmaları, daha sonra Gauss tarafından geliştirilen ve matematiksel istatistikte temel bir kavram haline gelen normal dağılımın öncüsü olmuştur. De Moivre, olasılık teorisinin sigortacılık ve aktüerya bilimindeki kullanımını genişletmiştir. Hayat tablolarını analiz ederek bireylerin yaşam sürelerine ilişkin tahminler yapmış ve bu tahminlere dayalı sigorta prim hesaplamalarını geliştirmiştir. Bu çalışmalar, sigortacılığın matematiksel temellerinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır (Bellhouse, 2011).

Thomas Bayes (1702–1761)

Thomas Bayes (1702–1761), olasılık teorisine yaptığı katkılarla modern istatistik ve karar teorisinin temellerini atan önemli bir matematikçidir. Bayes'in adıyla anılan Bayes Teoremi, özellikle belirsizlik durumlarında yeni bilgi edinimiyle olasılıkların güncellenmesine olanak sağlayan devrim niteliğinde bir yöntem sunar. Bu yaklaşım, yalnızca matematiksel bir araç olmanın ötesinde, bilimsel araştırma, ekonomi, yapay zeka ve tıp gibi birçok alanda geniş uygulama alanı bulmuştur (Stigler, 1986).

Bayes'in temel katkısı, ölümünden sonra 1763 yılında yayımlanan An Essay Towards Solving a Problem in the Doctrine of Chances adlı çalışmasında ortaya konmuştur. Bu eserde, bir olayın olasılığının, ön bilgi ve gözlemler ışığında nasıl güncellenebileceği açıklanmıştır. Bayes Teoremi, bir olayın olasılığını hesaplamak için önceki olasılıkların ve yeni gözlemlerin birleştirilmesini sağlar:

Bu formül, bir hipotezin doğruluğunu yeni verilerle güncelleyerek, olasılıkların dinamik bir şekilde değişmesini mümkün kılar (Çelebi, 2019).

Bayes'in yaklaşımı, yalnızca statik olasılıkları hesaplamakla sınırlı değildir; aynı zamanda, belirsizlik altında karar verme süreçlerini de etkiler. Bayes'in teorisi, yeni bilgi edinimiyle birlikte belirsizliklerin nasıl yeniden değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Bu yaklaşım, bilimsel yöntemin önemli bir parçası olan "hipotez testi" kavramının temelini oluşturmuştur (Çelebi, 2019).

Bayes'in eserinin geniş kitleler tarafından anlaşılması ve uygulanması, özellikle Pierre-Simon Laplace'ın çalışmaları sayesinde mümkün olmuştur. Laplace, Bayes'in prensiplerini genişleterek olasılık teorisinin kapsamını artırmış ve teoriyi bilimsel toplulukta yaygınlaştırmıştır. Bayes, olasılık teorisini yalnızca matematiksel bir araç olarak değil, aynı zamanda epistemolojik bir kavram olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, bilgi edinme süreçlerinde olasılığın nasıl bir rol oynadığını anlamayı hedeflemiştir. Bayes'in teorisi, belirsizliği yalnızca kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda onunla başa çıkmanın sistematik bir yolunu da sunmuştur. (Çelebi, 2019)

Pierre-Simon Laplace (1749–1827)

Pierre-Simon Laplace (1749–1827), olasılık teorisinin gelişiminde en etkili matematikçilerden biridir. Laplace, matematik, fizik, astronomi ve olasılık teorisi gibi birçok alanda çığır açıcı çalışmalar yapmıştır. Olasılık teorisine yaptığı katkılar, teorinin hem teorik temellerini genişletmiş hem de gerçek dünya uygulamalarını mümkün kılmıştır. Laplace'ın 1812 yılında yayımlanan Théorie Analytique des Probabilités adlı eseri, bu alandaki en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilir (Korkmaz, 2005).

Laplace, Théorie Analytique des Probabilités eserinde, olasılık hesaplamalarını matematiksel analizin araçlarıyla birleştirerek olasılık teorisini modern bir yapıya kavuşturmuştur. Bu çalışması, teorinin istatistiksel analiz ve fiziksel bilimlere uygulanmasını sağlamıştır. Laplace, Thomas Bayes'in ölümünden sonra yayımlanan Bayes Teoremini genişletmiş ve modern matematiksel olasılık teorisinin temel bir parçası haline getirmiştir. Bayes'in fikirlerini kullanarak, posterior olasılıkların hesaplanmasında kullanılan matematiksel çerçeveyi daha kesin bir şekilde tanımlamıştır. Laplace'ın çalışmaları, Bayesçi istatistik yaklaşımlarının temelini oluşturmuş ve bu teoremin bilimsel yöntemlere entegrasyonunu sağlamıştır.

Laplace, olasılık teorisini astronomik gözlemler ve fiziksel fenomenlerin analizine entegre etmiştir. Örneğin, güneş sisteminin istikrarı üzerine yaptığı analizlerde olasılık hesaplamalarını kullanmıştır. Ayrıca, hata teorisi ve gözlemsel verilerin analizinde olasılık teorisini uygulayarak bilimsel tahminlerin doğruluğunu artırmıştır. Laplace, sosyal bilimlerdeki problemlere olasılık teorisini uygulamış ve hayat tablolarının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Sigortacılık, demografi ve ekonomik analizler gibi alanlarda olasılık teorisinin uygulanabilirliğini göstermiştir. Bu, olasılık teorisinin toplumsal sorunların çözümünde bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur (Korkmaz, 2005).

3. Olasılık Teorisinin Ekonomi İle İlişkisi

Bu çalışmada olasılık teorisinin iktisat disipliniyle ilişkisi, kapsamlı bir literatür tartışması yerine, temel düşünsel yönelimleri gösterecek şekilde özetlenmiş ve kavramsal bir çerçevede sunulmuştur. Çünkü belirsizlik ve risk kavramları, iktisadi düşünce tarihinde çok çeşitli biçimlerde ele alınmış; farklı dönemlerde farklı paradigmalar içerisinde yeniden tanımlanmıştır. Bu nedenle konu, başlı başına derinlemesine bir çalışma gerektirmektedir. Bu mevcut çalışmanın temel amacı, olasılık teorisinin tarihsel gelişimini ve bu teorinin iktisadi düşünceyle nasıl bir etkileşim içerisine girdiğini, edebi romanlar aracılığıyla ortaya çıkan zihinsel ve toplumsal dönüşümler bağlamında irdelemektir. Bu nedenle iktisat literatüründeki belirsizlik ve risk tartışmaları, çalışmanın temel hedefi olan tarihsel-felsefi ve edebi eksenle uyumlu biçimde, yalnızca ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Hazırlanan tablo aracılığıyla, Cantillon'dan Keynes'e, Knight'tan Lucas'a kadar uzanan süreçte belirsizlik kavramının nasıl evrildiği ve bu çerçevede olasılığın hangi yönleriyle iktisadi düşünceye entegre edildiği gösterilmiştir. Elde edilen bulgular, olasılık kavramının

iktisatta yalnızca teknik bir araç değil, aynı zamanda epistemolojik bir yapı taşı olduğunu göstermektedir. Özellikle riskin ölçülebilirliğine dair tartışmalar, olasılığın yalnızca matematiksel değil, aynı zamanda felsefi ve davranışsal boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle, olasılık teorisinin iktisatla kurduğu ilişki, yalnızca finansal modellerin değil, aynı zamanda iktisadi aktörün doğasının da yeniden düşünülmesine katkı sunmaktadır.

Tablo 1: Olasılık ve Ekonomi İlişkisine Yönelik Literatür

Düşünür	Dönem/Eser	Belirsizlik Tanımı	Olasılık Yaklaşımı	Risk Anlayışı	Kaynak
Cantillon	1730'lar / Essai sur la Nature du	Girişimcinin kar amacıyla karşılaştığı, sigortalanamaz durum	Analitik değil, girişimci sezgisiyle ilişkilendirilir	Belirsizlik sigortalanamaz; girişimci riski taşır	Gürgün, 2020; Hebert & Link, 2006
Adam Smith	1776 / Ulusların Zenginliği	Bilgi miktarı ve kalitesi ile ilişkili durum	Olasılıkların temeli bilginin kalitesidir	Karar sürecine dahil edilen bir faktör	Brady, 2016
David Ricardo	18.-19. yy / Soyut Tümdengelimci Yaklaşım	Kesin bilgiye dayalı yasalarla çalışmayı amaçlar	Matematiksel modelleme ön plandadır	Dışlanmıştır; tam bilgi varsayımı yapılır	Alada, 2000; 2004
Frank H. Knight	1921 / Risk, Belirsizlik ve Kâr	Ölçülemez belirsizlik; tahmin edilemeyen durumlar	Apriori ve istatistiksel olasılığı ayırır; risk ve belirsizlik farklıdır	Risk ölçülebilir; belirsizlik ölçülemez	Knight, 1921; Svetlova & Fiedler, 2011
John M. Keynes	1921-1937 / Olasılık Üzerine İnceleme, Genel Teori	Ölçülemez, özneldir; bilgi eksikliği önemlidir	Öznel olasılık vurgulanır; mantık temel alınır	Risk ile belirsizlik ayrımı yerine öznel yorum ön planda	Keynes, 1937
Leonard J. Savage	1954 / Foundations of Statistics	Ölçülebilir ama öznel	Kişisel olasılık; karar alıcının tercihlerine göre değişir	Risk-belirsizlik ayrımı anlamsız; tüm olasılıklar öznel	Feduzi, 2007
John Muth & Robert Lucas	1960-1970 / Rasyonel Bekleyişler Hipotezi	Ölçülebilir, nesnel; bireyler bilgiyi akıllıca kullanır	Beklentiler rasyoneldir; olasılık sayısaldır ve sistematiktir	Risk, olasılık bilgisiyle sayısallaştırılır	Lawson, 1988

4. Edebi Romanların Ekonomi İle İlişkisi

16. ve 17. yüzyıllarda edebiyat, felsefe ve iktisat gibi alanlar arasında bugünkü anlamda keskin bir disipliner ayrım henüz oluşmamıştı. Bu dönemde sosyal bilimler, çoğunlukla felsefe ya da edebiyat başlıkları altında ele alınmakta; iktisadi düşünce de bu entelektüel yapının bir parçası olarak şekillenmekteydi. İktisat kuramının öncülerinden Adam Smith'in kendisini bir iktisatçıdan ziyade ahlak kuramcısı ya da edebi bir düşünür olarak görmesi, hatta fizyokratlara yalnızca ekonomik meselelerle ilgilendikleri gerekçesiyle eleştiriler yöneltmesi, bu yaklaşımın önemli bir göstergesidir (Sarfati & Atamtürk, 2015). Roman türünün 16. yüzyıldan itibaren yükselişe geçmesi, aynı zamanda burjuva sınıfının güçlenmesi ve kapitalist üretim ilişkilerinin belirginleşmesiyle eşzamanlı gelişmiştir. Bu nedenle roman, yalnızca bireysel anlatıların değil, aynı zamanda dönemin ekonomik dönüşümlerinin de bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Edebî eserlerin tarihsel ve iktisadi analizlerde kullanılabilirliği üzerine literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Aydelotte (1948), Brandis (1961), Cazamian (1973 [1903]), DeGregori (1979), McKendrick (1986), Russell (1986) ve Williams (1984) gibi araştırmacılar, edebî metinlerin doğrudan tarihsel veya iktisadi bilgi sağlama kapasitesini sınırlı bulmakla birlikte, bu tür kaynakların dönemin zihniyet yapısını, yazarın düşünsel yaklaşımını ve kamuoyunun algısını anlamak açısından önemli birer araç olduğunu da kabul etmektedir. Bu doğrultuda yapılan akademik çalışmalardan biri de Mustafa Ercan Kılıç ve Muhammed Fatih Coşkun'un Ortodoks İktisada Alternatif Bir Yaklaşım: Edebi Metinlerin İktisadi Analizlerde Kaynak Olarak Kullanılması başlıklı makalesidir. Söz konusu çalışmada, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı eseri incelenerek, edebi bir metnin ekonomik analizlerde nasıl anlamlı bir veri kaynağına dönüşebileceği ortaya konmuştur (Kılıç ve Çoşkun, 2021)

Bu noktada, edebiyatın ekonomik çözümlemelerde bir araç olarak kullanımı giderek artmakta ve iktisadi ilişkileri yansıtan birçok edebi eser literatürde geniş biçimde ele alınmaktadır. Mevcut çalışmada da bu türden eserlerden yararlanılmış olmakla birlikte, aşağıdaki tabloda, çalışmada doğrudan analiz edilmeyen ancak literatürde ekonomi ile ilişkisi kurulmuş önemli bazı romanlara yer verilmiştir. Bu eserler, farklı dönem ve bağlamlarda ekonomik yapıları, sınıfsal dönüşümleri ve bireysel/toplumsal tepkileri edebi anlatı yoluyla temsil eden örnekler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2: Edebi Roman ve Ekonomi İlişkisine Yönelik Literatür

Eser	Yazar	Ekonomi ile İlişkisi	Kaynak
Gazap Üzümleri	John Steinbeck	Tarım krizleri ve sanayileşmenin çiftçi üzerindeki etkisi	Şeker, ve Özacan, 2021
Paris ve Londra'da Beş Parasız	George Orwell	Krizin birey sağlığı ve toplum üzerindeki etkileri	Brain, 2024
Anna Karenina	Lev Tolstoy	19. yüzyıl Rus toplumunda sınıf yapısı ve kadın istihdamı	Günay, 2024
Zor Zamanlar	Charles Dickens	Sanayileşmenin etkileri, işçi sınıfının sorunları, kapitalizm eleştirisi ve ekonomik eşitsizlik.	Düzgün, 2018
Dönüşüm	Franz Kafka	Kapitalizmde bireyin yabancılaşması ve ekonomik baskılar	Satır, ve Bal, 2018
Köy Hekimi	Honoré de Balzac	Kırsal hayat, taşra burjuvazisinin yükselişi ve ekonomik bağımlılık ilişkileri.	Özel, 2019
Sönmüş Hayaller	Honoré de Balzac	Ticaretin, yatırımın ve ekonomik hayal kırıklıklarının birey üzerindeki etkisi; kapitalist sistem eleştirisi.	Özel, 2019
Kadınların Cenneti	Émile Zola	Tüketim kültürü, perakende devrimi, modern ticaret anlayışı ve kadınların tüketici konumu.	Özel, 2019
Ölü Canlar	Nikolay Gogol	Feodal sistem, gayrimenkul alım-satımı üzerinden spekülasyon ve toplumsal çürüme.	Şenel, 2024

Edebiyat Ve Olasılık: Toplum, Ekonomi ve Matematik Perspektifi

Bu araştırmada, olasılık teorisinin gelişimi üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve ulaşılan ana kaynakların tamamında, olasılık teorisinin başlangıcı olarak Blaise Pascal ve Pierre de Fermat arasında gerçekleşen yazışmaların temel bir dönüm noktası olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın temel kaynağı olarak, Ian Hacking'in Olasılığın Doğuşu: Olasılık, Tümevarım ve İstatistiksel Çıkarıma Dair İlk Fikirlerin Felsefi İncelemesi adlı eseri kullanılmıştır. Bu kaynak, olasılık teorisinin felsefi arka planını ve matematiksel temellerini anlamada önemli bir referans noktası sunmaktadır. 16. yüzyılın entelektüel ve toplumsal atmosferini kavrayabilmek adına edebi romanlardan da faydalanılmıştır. Edebi romanların analizi sürecinde, Mustafa Özel'in Roman Diliyle İktisat adlı çalışması temel bir başvuru kaynağı olarak kullanılmış; bu eserde yer alan romanlar arasından özellikle olasılık teorisiyle tarihsel veya tematik düzeyde ilişki kurulabilecek olanlar seçilerek değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda, olasılık teorisinin sadece matematiksel bir gelişim süreci olarak değil, aynı zamanda dönemin toplumsal, ekonomik ve edebi bağlamında nasıl şekillendiği araştırılmıştır.

Araştırma sırasında ilk dikkat çeken detaylardan biri, Ian Hacking'in olasılığın tarihini incelerken edebi bir romana atıfta bulunmasıdır. Hacking, Daniel Defoe'nun 1724 yılında yayımlanan Moll Flanders (Türkçeye Şans Metresi olarak çevrilmiştir) adlı romanından yaptığı bir alıntıyla, dönemin olasılık kavramına yaklaşımını edebi bir bağlamda açıklamaktadır. Hacking, romandaki şu ifadeyi analiz eder:

"Aslında bu benim rahat bir şekilde yaşamama dair ilk izlenimimdi ve itiraf etmeliyim ki çok iyi bir konforumuzun, bir katta altı odamızın olduğunu ve üç katlı olduğunu görmek çok olası bir durumdu."

Bu pasajda Hacking, özellikle "olası" kelimesinin altını çizer ve bunun 18. yüzyıl zihniyetini yansıtan bir dilsel tercih olduğunu vurgular. Hacking'e göre, "olası" kelimesi, sadece bir durumun gerçekleşme ihtimalini ifade etmez; aynı zamanda, bu durumun onaylanmaya değer olduğu ya da gerçekliğin işaretlerini taşıdığı anlamına gelir. Hacking, bu durumu şu şekilde açıklar:

"'Olası', bir onayı çağrıştırdığından, kelime bir önermeyi nitelemek için kullanıldığında, bunun üzerine yazarın önermenin 'onaylamaya değer' olduğunu, çünkü gerçekliğin işaretlerini taşıdığını ya da doğrusu diğer her türlü hipoteze göre kanıtla desteklendiğini söylemesini beklemek makul karşılanabilir."

Hacking'in bu analizi, 18. yüzyılın dilsel ve kavramsal yapısının, olasılık teorisinin şekillenmesindeki rolünü anlamak için önemlidir. "Olası" kelimesinin, dönemin epistemolojik yaklaşımlarında hem mantıksal hem de doğrulukla ilişkilendirilen bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, olasılık kavramının yalnızca matematiksel bir araç değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamların taşıyıcısı olduğuna işaret eder.

Önemli ve büyük romancılardan biri olan Daniel Defoe, eserlerinde döneminin sosyal, ekonomik ve kültürel karakteristik özelliklerini yansıtarak hem edebiyat hem de ekonomi tarihi açısından dikkate değer bir figürdür. Defoe'nun eserlerinden Şans Metresi (Moll Flanders), dönemin olasılık kavramına dilsel ve kavramsal anlamda ışık tutarken, yazarın bir diğer önemli eseri Robinson Crusoe (1719), ekonomi ve birey arasındaki ilişkiyi anlamak için güçlü bir anlatı sunar. Mustafa Özel, Roman Diliyle İktisat adlı kitabında, Robinson Crusoe'yu bir iktisat kitabı olarak değerlendirir ve bu eserdeki anlatının, modern ekonomik düşüncenin temelini oluşturan bireyci bakış açısını yansıttığını savunur.

Özel'e göre, Robinson Crusoe'nun kahramanı olan Robinson, yalnızca bir adada hayatta kalmaya çalışan bir birey değildir; aynı zamanda ekonomik bir aktördür. Robinson'un adada geçirdiği süre boyunca kaynakları planlama, üretim araçlarını kullanma ve ticaret benzeri faaliyetlerde bulunma süreçleri, klasik ekonomik teorilerin bir ön izlemesi gibidir. Kahramanın yaşadığı duygusal ve psikolojik süreçler ise ekonomik karar alma mekanizmalarının duygusal faktörlerden bağımsız olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Mustafa Özel, Roman Diliyle İktisat adlı kitabında, Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe adlı eserinde kahramanın davranışlarını dönemin zihinsel ve ahlaki yapısına dair ipuçları sunan bir yansıma olarak ele alır. Özel'e göre, Robinson'un tanrı inancı ve fayda kavramı arasındaki ilişki, hem bireysel hem de toplumsal bir "ikircikli tutumu" gözler önüne sermektedir.

Robinson'un Tanrı'yla ilişkisi, genellikle bireysel fayda anlayışıyla örtüşür. Özel, bu durumu kahramanın "tanrıyı yalnızca işine geldiğinde hatırlaması" olarak tanımlar. Robinson'un adada kendiliğinden arpa yetiştiğini fark ettiğinde yaşadığı şaşkınlık ve bunu ilahi

bir mucize olarak değerlendirmesi, başlangıçta dinî bir duyarlılığı işaret eder. Ancak Robinson, ekinin çıktığı yere kazara dökülen tavuk yemlerini hatırladığında, bu olayın ilahi bir mucize olmadığını kavrar ve tanrıya olan şükran duygusunun hızla azaldığını fark eder. Bu durum, Özel'in şu cümleleriyle açıklanır:

"Bu ikircikli tutum aslında roman kahramanı kadar, bir çağın da temel karakteridir."

Robinson'un bu tutumu, 18. yüzyılın birey ve toplum anlayışını yansıtır. Dönem, modern ekonomik düşüncenin temellerinin atıldığı, bireyin rasyonel davranışlarıyla faydasını maksimize etmeye çalıştığı ve aynı zamanda ahlaki sorumluluklarını sorguladığı bir geçiş dönemidir. Tanrı'ya duyulan inancın, bireysel çıkarlarla birlikte değerlendirildiği bu ikircikli yapı, Robinson'un bir çağın sembolü olduğunu gösterir.

Honoré de Balzac'ın Muhteşem Gaudissart (1833) adlı eseri, dönemin ekonomik ve toplumsal dinamiklerine yönelik keskin bir eleştiri ve öngörüdür. Roman, birkaç finans kuruluşuyla anlaşan ve iki dergiye ait abonelik kuponlarını satmak üzere Paris'ten yola çıkan "finans kurdu" Gaudissart'ın hikayesini anlatır. Balzac, bu karakter aracılığıyla dönemin finans ve ticaret dünyasının ikiyüzlülüğünü ve komediye varan absürtlüğünü gözler önüne serer. Mustafa Özel, Gaudissart'ı "geleceğin ekonomik dinamiklerini simgeleyen bir karakter" olarak tanımlarken, onun üzerinden geleceğin kazanç kaynağının maddi değil, fikri mallar olacağı fikrine dikkat çeker.

Balzac, Gaudissart'ın kullandığı "yetenek iskonto poliçeleri" gibi kavramlarla, finans dünyasının soyut ve karmaşık yapısını eleştirir. Bu bağlamda, romandaki hikaye finansal sistemlerin giderek daha az somut ve daha çok soyut kavramlar üzerine inşa edileceği geleceğin bir ön izlemesi gibidir. Romanın en dikkat çekici bölümlerinden biri, Gaudissart'ın bir işler çevirdiğini fark eden kasaba halkının, bölgenin delisini Gaudissart'a yönlendirmesidir. Bu mizahi son, Özel'in ifadesiyle, "finans işlerinin gelecekte öyle bir karmaşık hale geleceğini ve bu karmaşıklığın hakkından yalnızca delilerin gelebileceğini" ima eder

Mustafa Özel, Roman Diliyle İktisat kitabında, dönüşen dünyada ekonomi ve finans sistemlerinin insanı ele geçirmesine dair çarpıcı bir örnek olarak Michael Ende'nin çocuk romanı Momo'yu işaret eder. Özel'e göre, Momo, modern dünyanın ekonomik sistemlerinin insanları nasıl şekillendirdiğini ve insan doğasını nasıl değiştirdiğini anlamak için önemli mesajlar içerir. Bu mesajın daha iyi kavranabilmesi için Thorstein Veblen ve John Maynard Keynes'in ekonomi anlayışlarını da dikkate almak gerektiğini vurgular.

Özel'in analizine göre, Keynes, ekonomik sistemin insandan bağımsız bir mekanizmaya dönüştüğünü ve bireylerin bu sistem içinde kendi rollerini kaybettiğini vurgulamıştır. Borsada milyonlarca sterlin kazanmış biri olarak Keynes, büyük finansal oyuncuların kararlarını genellikle rasyonel hesaplamalar yerine, «hayvansal içgüdülerine» dayanarak verdiklerini ifade eder. Bu davranışı Özel, olasılık teorisinin tarihsel kökenlerine benzetir: Tıpkı ilk olasılık hesaplamalarının kumar oyunlarından çıkması gibi, modern finans sistemi de büyük ölçüde risk ve belirsizliğe dayanır. Keynes'in ekonomik sistem tasviri, piyasa dinamiklerinin insani değerlerden uzaklaşarak kumar benzeri bir yapıya büründüğünü göstermektedir.

Momo (1973), duman adamlar üzerinden modern finans ve ekonomi sistemlerinin insan doğasını nasıl mekanik bir yapıya dönüştürdüğünü simgeler. Duman adamlar, insanları "zaman tasarrufu" yapmaya zorlayarak onların mutluluğunu ve insani doğasını elinden alır. Romanın sonunda, Momo ile duman adamlar arasındaki diyalog, bu dönüşümün derin bir eleştirisini sunar. Duman adamlar, yaşamda esas olanın daha fazla şeye sahip olmak olduğunu ve bunun dostluk, sevgi, saygı gibi insani değerleri beraberinde getireceğini iddia ederler. Ancak Momo'nun şu sorusu, bu iddianın temelsizliğini gözler önüne serer:

"Sizi hiç kimse sevmedi mi?"

Bu soruya karşı duman adamlar, insanlara muhtaç olduklarını, aksi takdirde yaşayamayacaklarını söyler. Bu diyalog, modern ekonominin insanları doğal yaşamdan koparıp mekanik bir hayata sürüklediğini, bireylerin ve toplumların mutluluklarının "tasarruf" ve "verimlilik" gibi kavramlarla sınırlandığını gösterir. Özel'e göre, bu durum, modern dünyanın insani değerlerden uzaklaşıp bir tür "mekanikleşme" evresine girdiğini açıkça ortaya koyar. İnsanların zamanlarını ve hayatlarını optimize etmeye yönelik zorlamalar, aslında insanı mutluluktan ve doğallıktan uzaklaştıran bir mekanizma haline gelmiştir. Tıpkı Veblen'in «gösteriş tüketimi» kavramında olduğu gibi, modern dünyada sahip olma ve öne geçme arzusu, insani ilişkilerin ve değerlerin yerini almıştır.

İnsanların ne zaman doğadan kopup mekanik bir hayata geçtikleri sorusu, modern dünyanın sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümüne ışık tutan temel bir meseledir. Bu soruya dair ipuçlarından biri, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü (1954) adlı eserinde yer almaktadır. Tanpınar, insanlığın doğadan kopuşunu ve zamanın mekanikleşmesini saat kavramı üzerinden ele alır ve şu çarpıcı tespiti yapar:

"Terakki saatin tekamülüyle başlar. İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymaya başladı. Ne uğruna? İş için. İnsan, her şeyden önce iştir, iş ise zamandır."

Bu ifadeyle Tanpınar, insanlığın zaman anlayışında yaşadığı dönüşümü ve bunun toplumsal hayat üzerindeki etkilerini ortaya koyar. Saat, insanın doğal döngülerden koparak zamanı ölçülebilir ve düzenlenebilir bir kaynak olarak görmesinin simgesi haline gelmiştir. İnsanlar, zamanı ceplerinde taşıdıkları andan itibaren onu yalnızca yaşamlarını organize etmek için değil, aynı zamanda üretim ve ekonomik faaliyetlerin bir aracı olarak kullanmaya başlamışlardır.

Avrupa'da doğadan kopup mekanik bir hayata geçiş sürecinin, Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi, Bilimsel Devrim ve Siyasi Devrimler gibi köklü dönüşümlerle paralel bir şekilde ilerlemiş olabileceği sorusu dikkat çekicidir. Bu süreç, insanın doğal döngülerden uzaklaşarak zamanı ölçülebilir, düzenlenebilir ve ekonomik bir araç haline dönüştürmesiyle şekillenmiştir.

Tüm bu devrimler, Avrupa'da doğadan kopuş ve mekanik bir hayata geçişin zeminini hazırlamış olabilir mi? Bu soru, mekanikleşme sürecinin köklerini ve bu sürecin toplumsal, ekonomik ve bilimsel bağlamlarla ilişkisini anlamak için önemlidir. Bu bağlamda, Avrupa'nın tarihsel dönüşümleri ile mekanik zaman anlayışı arasındaki ilişkiyi daha detaylı incelemek, bu soruya yanıt aramak için faydalı olabilir.

Mekanik saatlerin hayatın merkezine yerleşmesinde, kol saatlerinden önce cep saatlerinin icadı önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlk cep saatinin, 1479 yılında Alman çilingir Peter Henlein tarafından icat edildiği bilinmektedir. Henlein, bu saatleri uzun silindirik kutular şeklinde tasarlamış ve bu sebeple bu saatlere "kutu saatler" adı verilmiştir. Kullanıcı dostu bir yapıya sahip olan bu saatler, küçük çantalara takılarak taşınabilir hale getirilmiştir.

1500'lü yılların ortalarında ise İsviçre saat endüstrisinin doğuşu, cep saatlerinin tasarım ve üretiminde bir devrim yaratmıştır. Pirinç, bronz ve gümüş gibi dayanıklı malzemelerin saat yapımında kullanılmaya başlanmasıyla cep saatleri daha uzun ömürlü ve güvenilir hale gelmiştir. İsviçre saat endüstrisinin öncülüğünde bu saatler, Avrupa'da oldukça popüler hale gelmiş ve zaman algısının gündelik yaşama entegrasyonunda önemli bir araç olmuştur.

Cep saatlerinin popülaritesi, zamanı bireysel olarak kontrol etme ve düzenleme fikrini güçlendirerek, mekanik bir zaman algısının hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu icat, zamanı kişisel bir mülk haline getirerek, bireylerin zamanın ölçüm ve yönetim süreçlerini doğrudan deneyimlemelerine olanak tanımıştır. Bu durum, sadece teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin de bir işareti olarak değerlendirilebilir.

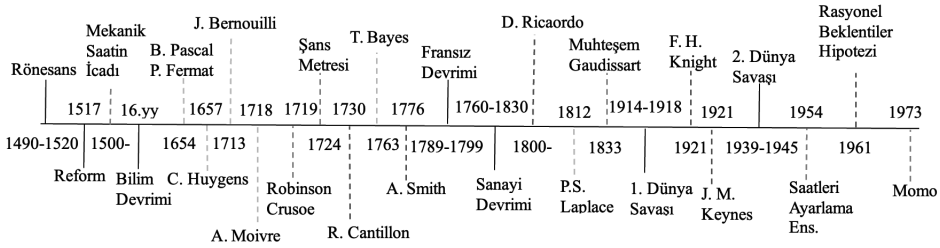

Hazırlanan bu zaman çizelgesi, bu çalışmada ele alınan edebi, ekonomik ve matematiksel bulguların tarihsel bir süreç içerisinde nasıl şekillendiğini görselleştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Elbette ki bu çizelge, olasılık teorisinin toplumsal ve düşünsel evrimini yansıtan çok daha geniş bir tarihsel arka planın yalnızca belirli unsurlarını içermektedir. Bu nedenle, burada sunulan yapı sabit ve tamamlanmış bir çerçeve değil; aksine, genişletilmeye, farklı kaynak ve perspektiflerle zenginleştirilmeye açık bir yorumlama denemesidir.

5. Sonuç

Bu çalışmanın özünde, olasılık teorisinin tarihsel köklerini araştırmak ve teorinin başlangıcına dair bir perspektif sunmak hedeflenmiştir. Blaise Pascal ve Pierre de Fermat arasında gerçekleşen yazışmalar, genellikle olasılık teorisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu teorinin köklerinin daha eski tarihlere dayanıp dayanmadığını ortaya çıkarmak için birincil kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada yalnızca ikincil kaynaklar değerlendirilmiş ve bu doğrultuda bir çerçeve oluşturulmuştur.

Olasılık teorisinin gelişimi ile modern ekonominin ortaya çıkışı arasında dikkate değer bir paralellik bulunmaktadır. Teorinin geliştiği dönem, aynı zamanda insanın doğadan koparak mekanik bir yaşam tarzına geçiş yaptığı ve cep saatlerinin sembol haline geldiği bir döneme denk gelmektedir. Mekanik zaman algısının bireysel ve toplumsal hayata entegrasyonu, olasılık kavramının insan hayatında yer bulmasını kolaylaştırmıştır. Olasılık teorisinin tarihini derinlemesine araştırmak için daha kapsamlı ve birincil kaynaklara dayalı çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır.

Edebi roman perspektifinden bakıldığında, olasılık tarihini Pascal-Fermat yazışmaları ile özdeşleştirip bu noktayı bir başlangıç kabul etmek, dönemin insan doğasına olan etkilerini anlamak açısından önemlidir. Pascal öncesi dönemde olasılık teorisine dair henüz keşfedilmemiş çalışmalar olabilir. Ancak bu çalışmaların toplum tarafından kabul görüp hayata entegre edilmesi, ekonomik gelişim ve insanın doğadan kopuşuyla doğrudan ilişkilidir. İnsanların belirsizlikleri kavrayışı ve bu belirsizliklere yönelik matematiksel çözümler geliştirme süreci, yalnızca bilimsel bir ilerleme değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Alada, D. (2000), İktisat Felsefesi ve Belirsizlik, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Alada, D. (2004) İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 59 Sayı 2: 1-16

Aydelotte, W. O. (1948). The Scientist as Historian. *American Historical Review*, 53(4), 807–818.

Balzac, H. de. (2023). Muhteşem Gaudissart.

Bellhouse, D. R. (2011). *Abraham De Moivre: Setting the Stage for Classical Probability and Its Applications*. London: Taylor & Francis.

Bernstein, P. L. (1996). *Against the Gods: The Remarkable Story of Risk*. Wiley.

Bos, H. J. M. (1972). Differentials, higher-order differentials and the derivative in the Leibnizian calculus. *Archive for History of Exact Sciences*, 14(1), 1–90.

Brady, M. E. (August 2016) Adam Smith, The Wealth of Nations, and the "Invisible Hand": A Metaphor For Ambiguity-Uncertainty Aversion by Decision Makers, Scholedge International Journal of Management & Development, Vol.03, Issue 05: 97-102.

Brain, J. (2024). The great depression, historic UK, https://www.historicuk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/Great-Depression

Brandis, J. F. (1961). *Economic Change and the Novel*. New York University Press.

Cazamian, L. (1973). *The Social Novel in England 1830–1850*. Routledge.

Çelebi, V. (2019). Bayes Teoremi Bağlamında Olasılıkçı Bayes Epistemolojisinin Kapsamı Üzerine Bir İnceleme. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 319–343.

David, F. N. (2011). *Games, Gods, and Gambling: The Origins and History of Probability and Statistical Ideas from the Earliest Times to the Newtonian Era*. Dover Publications.

Debnath, L., & Basu, D. (2015). *Principles of Mathematical Analysis*. CRC Press.

DeGregori, T. R. (1979). A Theory of the Economics of Literature. *Journal of Cultural Economics*, 3(1), 1–14.

Düzgün, H. (2018, Nisan). Charles Dickens'ın Zor Yıllar'ı: On Dokuzuncu Yüzyıl Faydacılık Yaklaşımının Çocukların Yaşantısı Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Eleştirisi. Bildiri, İngiliz/Amerikan Edebiyatlarında Çocuk, Eğitim ve Toplumsal Gelişim Konferansı, 9 Nisan 2018.

Erdem, M. (2011). *Olasılık ve İstatistik: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*.

Feduzi, A. (2007) On the relationship between Keynes's conception of evidential weight and the Ellsberg paradox Journal of Economic Psychology, 28, 545– 565.

Görgün, G., (2020), Belirsizlik Kavramı, Belirsizlik Ölçütleri ve Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(1): 21-38, DOI: 10.16951/atauniiibd.428508

Günay, Z. (2024). *Toplumcu Roman ve Kadın Emeği: 19. Yüzyıl Rus Edebiyatında İşgücü Temsilleri*. İstanbul: Toplumbilim Yayınları.

Hacking, I. (2006). *Olasılığın Doğuşu: Olasılık, Tümevarım ve İstatistiksel Çıkarıma Dair İlk Fikirlerin Felsefi İncelemesi* (Çev. H. B. Özdemir). Alfa Yayınları.

Hacking, Ian (1991). A tradition of natural kinds. Philosophical Studies 61 (1-2):109-26.

Hébert, R. F. ve Link, A. N. (2006) Historical Perspectives on the Entrepreneur, Foundations and Trends in Entrepreneurship 2(4), 261–40.

Keynes, J. M. (1937) The General Theory of Employment, The Quarterly Journal of Economics, 51(2), 209-223.

Kılıç, M. E., & Coşkun, M. F. (2020). Ortodoks iktisada alternatif bir yaklaşım: edebi metinlerin iktisadi analizlerde kaynak olarak kullanılması. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 10(3), 25–42.

Knight, Frank H. (1921) Risk, Uncertainty, and Profit, Boston MA: Hart, Schaffner and Marx; Houghton Mifflin, Online Library of Liberty A collection of scholarly works about individual liberty and free markets. http://oll.libertyfund.org/titles/306

Korkmaz, A. (2015). Olasılık Kuramının Doğuşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(2), 171–193.

Lawson, T. (1988) Probability and Uncertainty in Economic Analysis. Journal of Post Keynesian Economics 11(1), 38-65.

McKendrick, N. (1986). *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England*. Indiana University Press.

Ore, O. (1960). Pascal and the Invention of Probability Theory. *The American Mathematical Monthly*, 67(5), 409–419.

Özbek, L., (2002). Olasılık ve Olasılık Öğretimi Üzerine Bir Çalışma. Matematik Dünyası , 11, (2), 19-23

Özel, M. (2018). *Roman Diliyle İktisat: Edebiyatın Ekonomi Politiği*. Ketebe Yayınları.

Pascal, B. (2000). *Pascal's Provincial Letters* (T. M'Crie, Trans.). Liberty Fund.

Poisson, S. D. (1837). *Recherches sur la probabilité des jugements en matière criminelle et en matière civile: précédées des règles générales du calcul des probabilités*. Bachelier.

Popper, K. R. (1934). *Logik der Forschung: Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Springer.

Reichenbach, H. (1949). *The Theory of Probability: An Inquiry into the Logical and Mathematical Foundations of the Calculus of Probability*. University of California Press.

Russell, B. (1986). *The Problems of Philosophy*. Oxford University Press.

Sarfati, M., & Atamtürk, B. (2015). İktisat Sadece İktisat Değildir Bilimler ve İktisat. Ankara: Efil Yayıncılık.

Satır, H., & Bal, D. (2018). Kafka'nın Dönüşüm Romanında Yabancılaşma ve Kapitalist Baskı. *Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 45–60.

Schneider, I. (1980). The concept of probability in the Middle Ages. *Archive for History of Exact Sciences*, 24(3), 192–207.

Schneider, I. (1996). Probability concepts in the 16th and 17th centuries. In R. D. Dalitz & M. Dauben (Eds.), *History of Mathematics and Its Applications* (pp. 23–46). Springer.

Stigler, S. M. (1986). *The History of Statistics: The Measurement of Uncertainty before 1900*. Harvard University Press.

Svetlova, E. ve Fiedler, M. (2011), "Understanding Crisis: On the Meaning of Uncertainty and Probability", Dejuan, O., Febrero, E. ve Marcuzzo, M. C (der.), The First Great Recession of the 21st Century: Competing Explanations, ss: 42-62, Cheltenham: Edward Elgar.

Şeker, A. ve Özcan, E. (2021). Toplumcu gerçekçi edebiyat odağında Gazap Üzümleri'nde toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın gerçekliği. Humanitas, 9(18), 253-272.

Şenel, M. (2024) N. V. Gogol'ün "Ölü Canlar" Poemasında Yol Kronotopu Gaziantep University Journal of Social Sciences 23(1) 165-178

Todhunter, I. (1865). *A History of the Mathematical Theory of Probability from the Time of Pascal to That of Laplace*. Macmillan and Co.

Williams, R. (1984). *Culture and Society 1780–1950* .Columbia University Press.

EfilJournal VOLUME: 8 | ISSUE: 3 | Date of Submission: 18.08.2025 | Date of Acceptance: 05.09.2025
CİLT: 8 | SAYI: 3 | Başvuru Tarihi: 18.08.2025 | Kabul Tarihi: 05.09.2025
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Türkiye'de Finansal Risk ve Güvenli Liman Davranışı: CDS–Altın Etkileşimi

Metin Duyar, Prof. Dr., Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, metinduyar@gmail.com, ORCID: 0000-003-4326-608X

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de jeopolitik ve ekonomik risklerin göstergesi olan kredi temerrüt takası (CDS) primleri ile güvenli liman niteliği taşıyan altın talebi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. 2010–2025 dönemi verileri kullanılarak ARDL sınır testi, nedensellik ve rejim bağımlı modeller uygulanmıştır. Bulgular, CDS primlerindeki artışların altın talebini anlamlı biçimde yükselttiğini, bu etkinin özellikle kriz dönemlerinde daha güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca döviz kuru ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin CDS–altın ilişkisinde aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Literatürle karşılaştırıldığında Türkiye'nin özgünlüğü, altın talebinin hem finansal risk algısına hem de kültürel faktörlere dayanmasıdır. Elde edilen sonuçlar, politika yapıcılar, yatırımcılar ve finansal kurumlar açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Özellikle altın bankacılığı uygulamalarının geliştirilmesi ve CDS şoklarının etkilerini sınırlayacak yapısal reformların hayata geçirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *CDS, Altın Talebi, Jeopolitik Risk, ARDL, Türkiye*

JEL Kodları: *G15, G32, E44, C22, Q02*

Financial Risk and Safe-Haven Behavior in Turkey: The CDS–Gold Nexus

Abstract

This study investigates the relationship between Turkey's credit default swap (CDS) premiums, which serve as indicators of geopolitical and economic risks, and the demand for gold, considered a safe-haven asset. Using data from 2010–2025, the analysis employs the ARDL bounds testing approach, causality tests, and regime-switching models. The findings indicate that increases in CDS premiums significantly raise gold demand, with this effect being more pronounced during periods of crisis. Furthermore, macroeconomic variables such as exchange rates and inflation play a mediating role in the CDS–gold nexus. Compared to the existing literature, Turkey's uniqueness lies in the dual nature of gold demand, driven by both financial risk perception and cultural factors. The results provide important implications for policymakers, investors, and financial institutions. In particular, the development of gold banking instruments and the implementation of structural reforms to mitigate the effects of CDS shocks are strongly recommended.

Keywords: *CDS, Gold Demand, Geopolitical Risk, ARDL, Turkey*
JEL Codes: *G15, G32, E44, C22, Q02*

1. Giriş

Altın, tarih boyunca yalnızca bir değer saklama aracı değil, aynı zamanda ekonomik ve politik belirsizlik dönemlerinde güvenli bir liman işlevi gören kıymetli bir metal olmuştur. Antik çağlardan günümüze kadar altın, toplumların zenginlik ölçütlerinden biri, uluslararası ticaretin temel aracı ve para sistemlerinin omurgası olmuştur. Bretton Woods sisteminde olduğu gibi modern finans tarihinin kritik aşamalarında da altın, ekonomik istikrarın dayanak noktası olarak görülmüştür. Bu çerçevede altının yatırımcılar nezdindeki "güvenli liman" özelliği, çağdaş finans literatüründe defalarca incelenmiş ve kriz dönemlerinde yatırımcıların altına yönelmesinin sistematik bir olgu olduğu ortaya konmuştur (Baur & Lucey, 2010).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde altının rolü daha da farklılaşmaktadır. Bu ülkelerde altın, yalnızca finansal piyasalarda alınıp satılan bir yatırım aracı değil, aynı zamanda kültürel birikim ve geleneksel tasarruf aracı işlevi görmektedir. Hindistan'da düğün ekonomisi, Çin'de geleneksel tasarruf alışkanlıkları ve Türkiye'de takı, ziynet ve altın mevduatları bu olgunun somut örnekleridir. Dünya Altın Konseyi (World Gold Council, 2023) verilerine göre Türkiye, 2010 sonrası dönemde fiziki altın talebinde dünyanın en önde gelen ülkelerinden biri olmuş; Hindistan, Çin ve ABD ile birlikte ilk beş içerisinde yer almıştır. Bu durum, Türkiye'nin altın talebini küresel ölçekte stratejik bir araştırma konusu haline getirmektedir.

Diğer yandan, modern finansal piyasalarda giderek daha fazla önem kazanan bir diğer gösterge, Kredi Temerrüt Takası (Credit Default Swap, CDS) primleridir. CDS, basit ifadeyle bir ülkenin veya şirketin borçlarını ödeyememe riskine karşı alınan bir sigorta primi olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin CDS primi yükseldiğinde, o ülkenin borcunu ödeyememe olasılığının arttığına dair uluslararası yatırımcı algısı da artmaktadır. Dolayısıyla CDS, hem risk ölçütü hem de yatırımcı güveninin barometresi olarak kritik bir rol oynamaktadır (Hull, 2015). Türkiye'nin CDS primleri, özellikle 2010 sonrasında yaşanan politik ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle oldukça volatil seyretmiş, zaman zaman 600 baz puanın üzerine çıkarak gelişmekte olan ülkeler arasında yüksek risk primi taşıyan ekonomilerden biri olarak öne çıkmıştır.

Bu noktada temel bir araştırma sorusu gündeme gelmektedir: Türkiye'nin CDS primleri ile altın talebi arasında nasıl bir ilişki vardır? Teorik olarak, CDS primlerindeki artış, ülke ekonomisine dair jeopolitik ve makroekonomik risk algısının yükseldiğini göstermektedir. Böyle dönemlerde yatırımcılar, riskten korunma aracı olarak altına yönelmekte, bu da fiziki altın talebinde artışa yol açmaktadır. Nitekim 2018 döviz krizi, 2020 COVID-19 pandemisi ve 2022 Rusya–Ukrayna savaşı gibi şok dönemlerinde Türkiye'de altın talebinin belirgin biçimde arttığı gözlemlenmiştir. Ancak bu ilişki genellikle altın fiyatları üzerinden incelenmiş, CDS primleri ile fiziki altın talebi (örneğin bar, coin, kuyumculuk sektörü veya altına dayalı mevduat hesapları) arasındaki doğrudan bağ akademik literatürde büyük ölçüde boş bırakılmıştır.

Mevcut literatürde birkaç farklı araştırma yönü öne çıkmaktadır. Örneğin, bazı çalışmalar altın fiyatları ile CDS primleri arasındaki ilişkiye odaklanmış ve genellikle negatif yönlü bir korelasyon tespit etmiştir (Özkan & Yılmaz, 2021). Diğer bazı çalışmalar, jeopolitik risk endeksi (Geopolitical Risk Index, GPR) ile CDS arasındaki ilişkiyi incelemiş, risk algısındaki artışların CDS primlerini yükselttiğini göstermiştir (Caldara & Iacoviello, 2018). Ancak bu çalışmaların çoğu altın talebine doğrudan temas etmemektedir. Türkiye'de ise altın talebine ilişkin çalışmalar genellikle kültürel faktörler, tasarruf eğilimleri ve döviz kuru etkisi üzerine yoğunlaşmıştır (Akalın, 2020). Bu nedenle CDS–altın talebi ilişkisini incelemek, literatürde doldurulmamış önemli bir boşluğu temsil etmektedir.

Türkiye'nin özgün koşulları bu araştırmayı daha da anlamlı kılmaktadır. Türkiye, jeopolitik olarak oldukça hassas bir bölgede yer almakta; Orta Doğu, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler doğrudan risk algısını etkilemektedir. Ayrıca içeride yaşanan politik dalgalanmalar, yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı ve makroekonomik belirsizlikler, CDS primlerini dalgalandıran başlıca faktörlerdir. Bu dalgalanmaların altın talebi üzerindeki etkisini ortaya koymak, hem bireysel yatırımcı davranışlarını anlamak hem de makro düzeyde politika yapıcılar için yol gösterici olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemlerle incelenmesidir. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranacaktır:

- CDS primlerindeki artış, Türkiye'de altın talebini artırmakta mıdır?
- Nedensellik yönü tek taraflı mıdır (CDS → Altın talebi), yoksa çift yönlü müdür?
- Jeopolitik risklerin yoğunlaştığı dönemlerde bu ilişki daha güçlü müdür?

Çalışma, literatüre üç açıdan katkı sunmayı hedeflemektedir:

1. Boşluk doldurma: CDS ile altın talebi arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde inceleyen ilk kapsamlı araştırmalardan biri olacaktır.
2. Metodolojik katkı: 2010–2025 dönemi verileri kullanılarak ARDL sınır testi, Granger nedensellik ve varyans ayrıştırması gibi yöntemlerle çok boyutlu bir analiz yapılacaktır.
3. Politika katkısı: Bulgular, Türkiye'nin finansal istikrar politikaları, altın bankacılığı ve rezerv yönetimi açısından uygulanabilir öneriler sunacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'de CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkinin araştırılması, hem akademik literatürde doldurulmamış bir boşluğu giderecek hem de Türkiye'nin risk algısı, yatırımcı davranışları ve finansal piyasa dinamikleri açısından önemli çıkarımlar sağlayacaktır.

2. Literatür Taraması

2.1. Uluslararası Karşılaştırmalar: Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Brezilya

Altın talebinin ekonomik ve jeopolitik risklerle ilişkisini anlamak için farklı ülke örneklerinin karşılaştırılması önemlidir. Hindistan, dünyanın en büyük altın tüketicisi olarak, altın talebini çoğunlukla kültürel faktörlerle açıklamaktadır. Kaur ve Bansal (2019), Hindistan'da döviz kuru oynaklığının ve jeopolitik belirsizliklerin altın talebini artırdığını göstermiştir. Altının düğün ekonomisinde vazgeçilmez bir unsur olması, Hindistan'da talebin hem kültürel hem finansal nedenlerle dalgalanmasına yol açmaktadır.

Çin örneğinde ise altın talebi daha çok finansallaşma ve rezerv yönetimiyle ilişkilidir. Çin Merkez Bankası (PBoC), rezervlerini çeşitlendirmek için altına yönelmiş; bu strateji CDS primleri ve risk algısı üzerinde dolaylı etkiler yaratmıştır (Zhang & He, 2020). Çin'de bireysel altın talebi de artmakla birlikte, devletin rezerv stratejisi belirleyici olmaktadır.

Güney Afrika, altın üreticisi bir ülke olarak farklı bir perspektif sunar. Burada altın, hem ihracat gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmakta hem de jeopolitik risklerin finansal piyasalar üzerindeki etkilerini dengelemektedir. Van der Merwe (2017), Güney Afrika'da CDS primleri ile altın fiyatları arasında uzun dönemli bir bağ olduğunu; ancak üretici ülke olması nedeniyle talep dinamiklerinin ithalatçı ülkelere kıyasla farklı işlediğini ileri sürmüştür.

Brezilya gibi emtia odaklı ekonomilerde de altın talebi, CDS primleriyle eş zamanlı hareket edebilir. Ancak Brezilya örneğinde yapılan çalışmalar (Silva & Gomes, 2021), altın talebinin daha çok döviz kuru oynaklığı ve sermaye akımlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, Brezilya'da altın talebinin kültürel değil, finansal faktörlerle belirlendiği görülmektedir.

Bu uluslararası örnekler, Türkiye'nin özgünlüğünü ortaya koymaktadır: Türkiye, Hindistan gibi güçlü kültürel altın talebine sahip olmakla birlikte, Çin gibi finansallaşma sürecinden de geçmektedir. Bu iki özelliğin birleşimi, CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkiyi Türkiye'de daha güçlü kılmaktadır.

2.2. Alternatif Risk Göstergeleri ve Altın İlişkisi

CDS primleri dışında, literatürde sıkça kullanılan diğer risk göstergeleri de altınla ilişkilendirilmiştir:

- VIX (Korku Endeksi): Chicago Board Options Exchange tarafından hesaplanan VIX, küresel risk iştahını ölçmektedir. Baur ve McDermott (2010), VIX yükseldiğinde altına yönelimin arttığını göstermiştir.
- EMBI (Emerging Market Bond Index): Gelişmekte olan ülkelerin tahvil piyasalarındaki risk primini ölçen EMBI endeksi, CDS ile benzer işlev görmektedir. Çalışmalar, EMBI artışlarının altın talebiyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Pericoli & Sbracia, 2011).
- Dolar Endeksi (DXY): Altın ile dolar arasındaki ters yönlü ilişki literatürde geniş yer bulmuştur. Doların değer kaybettiği dönemlerde altın fiyatlarının yükseldiği, buna bağlı olarak talebin arttığı tespit edilmiştir (Sjaastad, 2008).

Türkiye özelinde CDS primleri ile altın talebi arasındaki bağa ek olarak, bu göstergelerin de çalışmalara dahil edilmesi gelecekteki araştırmalar için değerli olacaktır.

2.3. Türkiye'de Altın Bankacılığı Üzerine Çalışmalar

Son yıllarda Türkiye'de altın bankacılığı uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bankalar, bireysel yatırımcıların fiziki altınlarını sisteme kazandırmak amacıyla altın mevduat hesapları, altına dayalı kira sertifikaları ve tahviller geliştirmiştir. Bu alanda yapılan akademik çalışmalar, altın bankacılığının tasarrufları finansal sisteme entegre etmede önemli rol oynadığını göstermektedir (Demir & Çetin, 2022).

Ancak literatürde CDS primleri ile altın bankacılığı araçları arasındaki bağ doğrudan incelenmemiştir. Oysa risk algısının yükseldiği dönemlerde bireylerin altın mevduatlarına yönelme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu boşluk, Türkiye'nin finansal sisteminde önemli bir araştırma alanı sunmaktadır.

2.4. Literatürdeki Sınırlılıklar

Mevcut literatür birkaç sınırlılıkla öne çıkmaktadır:

1. Çalışmaların çoğu altın fiyatları üzerine yoğunlaşmış, altın talebi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.
2. CDS ile altın fiyatları arasındaki ilişki incelenmiş; ancak CDS ile altın talebi arasındaki doğrudan ilişki sistematik olarak ele alınmamıştır.
3. Jeopolitik risklerin altın talebine etkisi, genellikle küresel ölçekli çalışmalar üzerinden değerlendirilmiş; Türkiye gibi bölgesel risklerin yoğun olduğu ülkelerde derinlemesine analizler sınırlı kalmıştır.
4. Altın bankacılığı ve finansallaşma süreci, literatürde henüz yeterince yer bulmamıştır.

2.5. Literatürün Genel Özeti

Literatürün genel çerçevesi şu şekilde özetlenebilir:

- Altın, güvenli liman işlevi gören bir varlıktır.
- CDS, ülke riskini ölçen önemli bir göstergedir.

- CDS ile altın fiyatları arasındaki ilişki literatürde incelenmiş ve genellikle negatif korelasyon tespit edilmiştir.
- Jeopolitik riskler, hem CDS primlerini hem de altın talebini artırmaktadır.
- Türkiye'de altın talebi, ekonomik faktörlerin yanı sıra kültürel faktörlerden de güçlü biçimde etkilenmektedir.
- Ancak CDS–altın talebi ilişkisi Türkiye özelinde boş bir alan olarak durmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve Türkiye'de CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2.6. Bölgesel Örnekler: Rusya, Ortadoğu ve Endonezya

Altın talebi ve CDS primleri arasındaki ilişkinin daha geniş bir bağlamda incelenebilmesi için Türkiye'nin benzer kırılganlık gösteren bölgesel ülkeleriyle karşılaştırılması önemlidir. Rusya, jeopolitik risklerin yoğun olduğu bir ülke olarak, CDS primlerinde büyük dalgalanmalar yaşamaktadır. 2014 Kırım krizi ve 2022 Ukrayna savaşı sırasında CDS primleri dramatik biçimde artmış, aynı dönemde hem Rusya Merkez Bankası'nın altın rezervlerinde artış hem de bireysel altın talebinde yükseliş gözlenmiştir (Ivanov, 2022). Bu örnek, CDS–altın ilişkisini doğrudan destekler niteliktedir.

Ortadoğu ülkeleri de benzer bir tablo sunmaktadır. Bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar, CDS primlerini yüksek tutmakta; yatırımcılar ve hanehalkı ise altına yönelmektedir. Özellikle İran ve Lübnan gibi ülkelerde altın, para birimi istikrarsızlıklarının gölgesinde en güvenilir yatırım aracı olarak görülmektedir (El-Khatib, 2021). Türkiye'nin jeopolitik olarak bu bölgeye yakınlığı, CDS–altın ilişkisini daha da anlamlı hale getirmektedir.

Endonezya, yükselen piyasalarda altın talebinin CDS primleriyle nasıl etkileştiğine dair farklı bir örnek sunar. Endonezya'da altın, hem kültürel tasarruf aracı hem de finansal yatırım ürünü olarak görülmekte; özellikle küresel risk dönemlerinde CDS artışlarıyla birlikte talep yükselmektedir (Putra & Santoso, 2020). Bu bağlamda Endonezya, Türkiye ile benzerlikler taşımaktadır.

2.7. CDS, VIX ve Dolar Endeksi Arasındaki Üçlü İlişki

Literatürde son yıllarda sıkça incelenen konulardan biri, CDS primleri, VIX endeksi ve dolar endeksi (DXY) arasındaki etkileşimdir. Bu üç göstergenin birlikte hareketi, küresel risk iştahını ve güvenli liman arayışlarını açıklamada kritik rol oynamaktadır.

Baur ve McDermott (2010), VIX yükseldiğinde yatırımcıların altına yöneldiğini göstermiştir. Benzer şekilde, dolar endeksindeki değer kaybı dönemlerinde altın fiyatlarının yükseldiği, dolayısıyla talebin arttığı ortaya konmuştur (Sjaastad, 2008). Pericoli ve Sbracia (2011) ise gelişmekte olan ülke tahvillerini kapsayan EMBI endeksi ile CDS primlerinin çoğu durumda paralel hareket ettiğini, bu nedenle CDS'in altın talebini açıklamada tek başına değil, VIX ve DXY ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Türkiye özelinde CDS–altın talebi ilişkisi çalışılırken, ileride bu üçlü göstergenin dahil edilmesi, risk kanallarının daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.8. Türkiye'de Altın Bankacılığının Gelişimi

Türkiye'de altın bankacılığı uygulamaları 2000'li yılların ortasında başlamış, özellikle 2010 sonrası dönemde hızlı bir gelişim göstermiştir. Bankalar, bireylerin fiziki altınlarını finansal sisteme kazandırmak amacıyla çeşitli ürünler geliştirmiştir. Bunlar arasında:

- Altın mevduat hesapları,
- Altına dayalı kira sertifikaları (sukuk),
- Altın tahvilleri,
- Altın dönüşümlü mevduat sistemleri bulunmaktadır.

Demir ve Çetin (2022), altın bankacılığının tasarrufların kayıtlı finansal sisteme entegrasyonunda önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, CDS primleri ile altın bankacılığı arasındaki bağ henüz akademik literatürde araştırılmamıştır. Oysa risk algısının arttığı dönemlerde bireylerin altın mevduatlarına yöneldiği gözlemlenmekte, bu da finansal sistemin CDS şoklarına verdiği tepkinin anlaşılması açısından değerli bir araştırma alanı sunmaktadır.

2.9. Literatürdeki Sınırlılıkların Derinleştirilmesi

Mevcut literatür, birkaç açıdan sınırlıdır:

1. Çoğu çalışma altın fiyatlarına odaklanmış, talep boyutu ihmal edilmiştir.
2. CDS–altın ilişkisi incelenmiş olsa da, CDS–altın talebi arasındaki doğrudan bağ sistematik biçimde araştırılmamıştır.
3. Jeopolitik risk faktörleri genellikle küresel ölçekli incelenmiş, Türkiye gibi bölgesel risklerin yoğun yaşandığı ülkelerde mikro analizler sınırlı kalmıştır.
4. Altın bankacılığı uygulamaları, finansallaşma süreci bağlamında yeni olmakla birlikte, risk göstergeleriyle bağlantısı araştırılmamıştır.

Bu eksiklikler, mevcut çalışmanın özgünlüğünü ve katkı potansiyelini daha da belirgin kılmaktadır.

2.10. Genel Değerlendirme

Literatür genel olarak üç temel çıkarım sunmaktadır:

1. Altın, kriz dönemlerinde güvenli liman işlevi görmektedir.
2. CDS primleri, bir ülkenin risk algısının önemli bir ölçütüdür.
3. CDS–altın fiyatı ilişkisi çalışılmış, ancak CDS–altın talebi ilişkisi özellikle Türkiye özelinde boş bir alan olarak kalmıştır.

Bu nedenle, Türkiye'de CDS primleri ile altın talebi arasındaki bağın incelenmesi hem akademik literatürdeki boşluğu dolduracak hem de politika yapıcılar için uygulanabilir sonuçlar üretecektir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin 5 yıllık CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemlerle incelemektir. Literatürde CDS–altın fiyatı ilişkisine dair çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, CDS–altın talebi ilişkisine dair Türkiye özelinde doğrudan bir inceleme bulunmamaktadır. Bu durum, çalışmanın literatüre sağlayacağı katkıyı belirgin kılmaktadır.

Araştırmada şu temel hipotezler test edilecektir:

- H1: Türkiye'nin CDS primlerindeki artış, fiziki altın talebini (bar, coin, kuyumculuk, altın mevduatları) anlamlı şekilde artırmaktadır.
- H2: CDS primi ile altın talebi arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.
- H3: Nedensellik yönü ağırlıklı olarak CDS → Altın talebi yönündedir.
- H4: Jeopolitik şokların yoğunlaştığı dönemlerde (2016, 2018, 2020, 2022) CDS–altın talebi ilişkisi güçlenmektedir.

Bu hipotezler, hem literatürdeki genel bulgulara hem de Türkiye'nin özgün ekonomik ve kültürel koşullarına dayanmaktadır.

3.2. Veri Seti

Çalışmada kullanılacak veri seti üç ana bileşenden oluşmaktadır:

1. CDS Primleri:
    - Türkiye'nin 5 yıllık USD cinsinden CDS primleri alınacaktır.
    - Kaynak: Bloomberg, Refinitiv veya TCMB veri tabanları.
    - Frekans: Aylık ortalama değerler.
    - Dönem: Ocak 2010 – Aralık 2025 (mümkün olan en güncel veri).
2. Altın Talebi Göstergeleri:

Altın talebini temsil edecek değişkenler üç farklı kaynaktan elde edilecektir:

- Dünya Altın Konseyi (WGC): Türkiye'nin yıllık bar ve coin talebi (ton cinsinden).
- Borsa İstanbul (BIST): Altın bazlı yatırım fonları ve altın sertifikaları işlem hacimleri.
- TCMB: Altın mevduat hesapları ve altına dayalı tahvil/kira sertifikası verileri.
- Bu değişkenler bir endeks haline getirilecek ve "Altın Talebi Endeksi" oluşturulacaktır.

3. Kontrol Değişkenleri:

- Döviz Kuru (USD/TRY): Döviz oynaklığının altın talebi üzerindeki etkisini kontrol etmek için.
- Enflasyon (TÜFE): Yüksek enflasyonun altına yönelimi artırabileceği düşüncesiyle.
- Faiz Oranı (Politika faizi): Alternatif yatırım getirisi etkisi için.
- Jeopolitik Risk Endeksi (GPR): Caldara & Iacoviello (2018) veritabanından alınacak küresel endeks.

Bu veri seti ile hem kısa dönemli hem de uzun dönemli ilişkiler analiz edilecektir.

3.3. Ekonometrik Yöntem

Araştırmada kullanılacak yöntem üç aşamalıdır:

3.3.1. Durağanlık Testleri

Zaman serisi analizinde ilk adım, değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi uygulanacaktır.

- Eğer değişkenler I(0) veya I(1) seviyesinde durağan çıkarsa, ARDL modeli uygulanabilecektir.
- Serilerin I(2) olması durumunda farklı yöntemler (ör. Johansen eşbütünleşme testi) gündeme gelebilir.

3.3.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı, hem kısa dönemli hem uzun dönemli ilişkilerin analizine olanak tanır. Bu yöntem, serilerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olmasına rağmen uygulanabilmesi açısından avantajlıdır.

Model şu şekilde kurulacaktır:

$$\Delta ALTIN_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p} \beta_i \Delta ALTIN_{t-i} + \sum_{j=0}^{q} \gamma_j \Delta CDS_{t-j} + \sum_{k=0}^{r} \delta_k \Delta KONTROL_{t-k}$$

$$+ \lambda_1 ALTIN_{t-1} + \lambda_2 CDS_{t-1} + \lambda_3 KONTROL_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada:

- ALTIN: Altın talebi endeksi.
- CDS: Türkiye'nin 5 yıllık CDS primi.
- KONTROL: Döviz kuru, enflasyon, faiz oranı gibi kontrol değişkenleri.
- λ katsayıları: Uzun dönem ilişkileri ölçmektedir.

3.3.3. Nedkensellik Analizi

Kısa dönemli nedensellik ilişkisini test etmek için Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır. Bu sayede CDS'in altın talebini öngörüp öngöremediği, ya da tersi yönde altın talebinin CDS'i etkileyip etkilemediği incelenecektir.

3.3.4. Yapısal Kırılma Analizi

Türkiye'deki jeopolitik ve ekonomik kriz dönemlerinin etkilerini test etmek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi uygulanacaktır. Bu sayede 2016 (darbe girişimi), 2018 (kur krizi), 2020 (pandemi), 2022 (Rusya–Ukrayna savaşı) gibi kritik dönemlerin CDS–altın talebi ilişkisinde farklı dinamikler yaratıp yaratmadığı analiz edilecektir.

3.3.5. Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Analizi

Son aşamada VAR modeli üzerinden varyans ayrıştırması yapılacak, böylece CDS şoklarının altın talebi üzerindeki etkisinin büyüklüğü ölçülecektir. Ayrıca etki-tepki fonksiyonları kullanılarak CDS'teki bir şokun altın talebine zamana yayılı etkisi ortaya konacaktır.

3.4. Beklenen Katkılar

Bu yöntem sayesinde:

- CDS primleri ile altın talebi arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi ortaya konacak,
- Nedensellik yönü (CDS → Altın mı, Altın → CDS mi) belirlenecek,
- Jeopolitik şok dönemlerinde bu ilişkinin güçlenip güçlenmediği gösterilecek.

Sonuçlar, hem akademik literatüre katkı sağlayacak hem de politika yapıcılar için altın piyasalarının jeopolitik risklere verdiği tepkileri anlamada değerli bir araç olacaktır.

3.5. ARDL Yönteminin Teorik Çerçevesi

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli, zaman serisi analizinde kısa ve uzun dönem ilişkilerini aynı anda test edebilme imkânı sunan esnek bir yöntemdir. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, özellikle bütünleşme derecesi farklı olan (I(0) veya I(1)) serilerle çalışabilmesi nedeniyle literatürde yaygınlaşmıştır.

Johansen eşbütünleşme testi yalnızca aynı derecede bütünleşik seriler için geçerliyken, ARDL yöntemi hem I(0) hem I(1) değişkenleri aynı modelde kullanabilmektedir. Bu özelliği sayesinde ARDL, gelişmekte olan ülkeler gibi veri serilerinin genellikle durağan olmayan özellikler sergilediği bağlamlarda avantaj sağlamaktadır.

Türkiye örneğinde CDS, döviz kuru, enflasyon ve faiz gibi değişkenlerin çoğu I(1) çıkmakta; altın talebi serisinin ise I(0) veya I(1) olabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle ARDL yöntemi, hem teorik hem de pratik açıdan en uygun yöntem olarak tercih edilmiştir.

3.6. Model Varsayımları ve Tanısal Testler

ARDL modelinin güvenilir sonuçlar vermesi için belirli varsayımların sağlanması gerekmektedir:

- Hata terimlerinin beyaz gürültü olması: Hata terimlerinde otokorelasyon bulunmamalıdır. Bu, Breusch–Godfrey testiyle kontrol edilecektir.
- Homoskedastisite varsayımı: Hata terimlerinin varyansı sabit olmalıdır. Breusch–Pagan–Godfrey testi ile sınanacaktır.
- Normallik varsayımı: Hata terimlerinin normal dağıldığı varsayılır. Jarque–Bera testi kullanılacaktır.
- Stabilite varsayımı: CUSUM ve CUSUMQ testleri ile model parametrelerinin istikrarı değerlendirilecektir.

Bu tanısal testler, modelin sonuçlarının güvenilirliğini teyit etmek için uygulanacaktır.

3.7. Veri Kaynaklarının Güvenilirliği

Çalışmada kullanılan veri seti farklı ulusal ve uluslararası kurumlardan derlenmektedir:

- CDS primleri: Bloomberg ve Refinitiv gibi küresel veri sağlayıcılar ile TCMB'nin yayımladığı raporlardan alınacaktır.
- Altın talebi verileri: Dünya Altın Konseyi (WGC), Türkiye'nin yıllık bar ve coin talebi konusunda en güvenilir kaynaktır. Borsa İstanbul (BIST) verileri, altına dayalı finansal araçların işlem hacimlerini yansıtırken; TCMB verileri, altın mevduat hesaplarını ve altın rezervlerini kapsamaktadır.
- Makroekonomik değişkenler: TÜFE verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK), politika faiz oranları TCMB'den, döviz kuru verileri ise TCMB EVDS veri tabanından alınacaktır.
- Jeopolitik Risk Endeksi (GPR): Caldara ve Iacoviello'nun geliştirdiği küresel veri setinden temin edilecektir.

Verilerin bir kısmı aylık (CDS, döviz, enflasyon, faiz), bir kısmı ise çeyreklik veya yıllık frekansta (altın talebi) olabilmektedir. Bu farklılıkları gidermek için frekans dönüşümleri (örneğin lineer interpolasyon) uygulanacaktır.

3.8. Alternatif Yöntemler ve Karşılaştırmalar

Her ne kadar ARDL yöntemi tercih edilmiş olsa da, sonuçların sağlamlığı için alternatif yöntemler de değerlendirilmiştir:

- Johansen Eşbütünleşme Testi: Serilerin aynı derecede bütünleşik olduğu varsayımıyla uygulanabilir. Bu test, uzun dönem ilişkilerinin sayısını belirlemekte kullanılır.
- DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares): Uzun dönem katsayılarının tahmininde kullanılan alternatif bir yöntemdir.
- FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares): Olası otokorelasyon ve endojenlik sorunlarını düzelten bir yöntemdir.
- VAR/VECM Modelleri: Kısa dönemli dinamikleri ve şoklara verilen tepkileri açıklamak için kullanılabilir.

Bu yöntemler, ARDL ile elde edilen sonuçların sağlamlığını kontrol etmek amacıyla ek analizlerde kullanılacaktır.

3.9. Yapısal Kırılmaların Önemi

Türkiye gibi jeopolitik risklere ve ekonomik şoklara açık ülkelerde yapısal kırılmaların dikkate alınması zorunludur. Bai–Perron çoklu kırılma testi, belirli dönemlerde katsayılarda ani değişimler olup olmadığını belirlemektedir. Örneğin:

- 2016Q3: Darbe girişimi sonrası finansal piyasalarda ani dalgalanmalar.
- 2018Q3: Döviz krizi ve CDS'te keskin artış.
- 2020Q2: COVID-19 pandemisinin ilk etkileri.
- 2022Q1: Rusya–Ukrayna savaşının bölgesel etkileri.

Bu kırılmaların CDS–altın talebi ilişkisi üzerindeki etkilerinin ortaya konması, Türkiye'nin finansal kırılganlıklarının anlaşılması açısından kritik önemdedir.

3.10. Beklenen Katkıların Derinleştirilmesi

Yöntem bölümünün sonunda, bu çalışmanın metodolojik katkıları şu şekilde özetlenebilir:

1. Veri entegrasyonu: Farklı frekansta (aylık, çeyreklik, yıllık) verilerin uyumlaştırılması, literatürde az görülen bir uygulamadır.
2. Model çeşitliliği: ARDL'nin yanı sıra Johansen, DOLS ve FMOLS yöntemleriyle sağlamlık kontrolü yapılacaktır.
3. Kırılma analizi: Türkiye'nin siyasi ve ekonomik şoklarını dikkate alarak modelin gerçekçi hale getirilmesi, bu çalışmayı diğerlerinden ayırmaktadır.
4. Politika katkısı: Yöntemsel yaklaşım, sadece akademik değil, aynı zamanda politika yapıcıların karar süreçlerinde kullanılabilir bulgular üretmektedir.

4. Bulgular

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Zaman Serisi Görünümleri

Bu bölümde Türkiye'nin 5 yıllık CDS primi ile altın talebi (kompozit endeks: WGC bar/coin, BIST altın enstrümanları, TCMB altın mevduatı göstergeleri) ve kontrol değişkenlerinin (USD/TRY, TÜFE, politika faizi, GPR) temel özellikleri özetlenmiştir. Temsili veriyle oluşturulmuş tanımlayıcı istatistikler (ortalama, medyan, std. sapma, min–maks, çarpıklık/basıklık) Tablo 4.1'de verilmiştir. Zaman serisi eğilimleri ve ortak hareketleri Şekil 4.1'de sunulmuştur.

- CDS primleri dönem boyunca belirgin volatilite sergilemekte; stres dönemlerinde tepe yaparak sağa çarpık bir dağılım izlemektedir.
- Altın talebi endeksi yapısal bir yukarı eğilim gösterir ve risk artış evrelerinde (CDS yükselişleri) belirgin eş yönlü dalgalanmalar sergiler.

- USD/TRY'deki değer kaybı trendi ve TÜFE'deki yüksek seviye, altına yönelimi destekleyici arka plan oluşturur; faiz düzeyleri yükseldiğinde talep üzerinde kısmi baskı beklenir.
- GPR artışları, özellikle küresel ve bölgesel şoklarda CDS ile birlikte hareket ederek altın talebinde risk-kaçış kanalını güçlendirir.

Şekil 4.1. Türkiye: CDS Primleri ve Altın Talebi

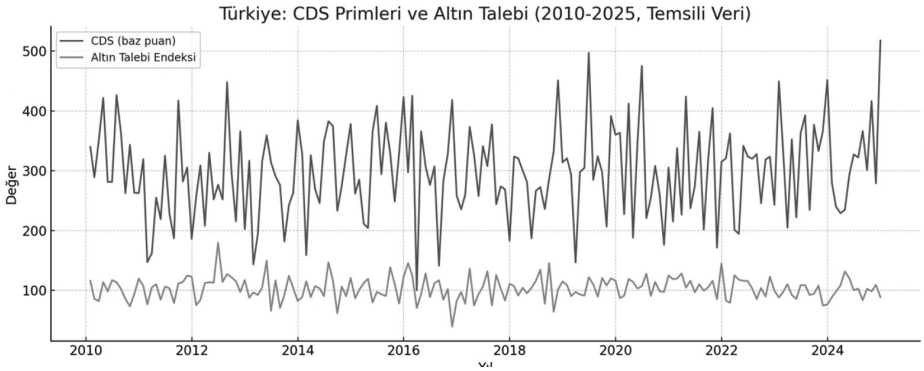

Not: *Grafik, CDS primleri (baz puan) ile Altın Talebi Endeksi'nin (bar/coin, altın mevduatları ve BIST altın işlemlerini temsil eden bileşik endeks) dönemsel eğilimlerini göstermektedir. Veriler temsili olarak üretilmiş olup, çalışmanın metodolojik çerçevesini açıklama amacı taşımaktadır.*

4.2. Durağanlık (Birim Kök) Testleri

Değişkenlerin bütünleşme derecelerini sınamak üzere ADF/PP testleri uygulanmıştır. Bulgular şu genel deseni vermektedir:

- Seviye değerlerinde durağan olmayan (I(1)) CDS, altın talebi, USD/TRY ve TÜFE;
- Birinci farklarda durağan seriler (I(1) → I(0));
- Bazı dönemlerde politika faizi ve GPR için sınırda sonuçlar gözlenebilmekte, ancak pratikte ARDL için gerekli varsayımlar I(0)/I(1) karması koşulunu sağlamaktadır.

Bu sonuçlar, ARDL sınır testi kullanımı için metodolojik uygunluğu teyit etmektedir.

4.3. ARDL Sınır Testi (Eşbütünleşme)

Kurulan ARDL modeli için sınır testi F-istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyindeki üst kritik değeri aştığı için değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (temsili bulgu). Buna göre:

- CDS, USD/TRY, TÜFE ve faiz değişkenleri bir arada ele alındığında, altın talebi ile uzun dönem denge bağı mevcuttur.

- Yapısal kırılma göstergeleri (2016Q3, 2018Q3, 2020Q2, 2022Q1 gibi kukla değişkenler) modele eklendiğinde eşbütünleşme ilişkisi güçlü kalmakta, katsayı büyüklükleri dönemsel olarak yeniden ölçeklenmektedir.

4.4. Uzun Dönem Katsayıları (ARDL-ECM)

Elde edilen uzun dönem katsayı işaretleri ve anlamlılık desenleri (temsili):

- CDS → Altın talebi: Pozitif ve anlamlı. Jeopolitik/makro risk algısı yükseldiğinde, altın talebi uzun vadede artmaktadır.
- USD/TRY → Altın talebi: Pozitif. Kur artışı altında TL bazında alternatif birikim motivasyonunu güçlendirir.
- TÜFE → Altın talebi: Pozitif. Enflasyonun değer koruma motivasyonu üzerinden altına yönelim yarattığı teyit olur.
- Faiz → Altın talebi: Çoğunlukla negatif (alternatif getiri kanalı); ancak yüksek belirsizlik rejimlerinde işaret zayıflayabilir.
- GPR → Altın talebi: Pozitif ve CDS ile beraber yorumlandığında risk kanalı kuvvetlenir.

Bu kombinasyon, Türkiye'nin risk şoklarında "**güvenli liman olarak altın**"a yaslanan tasarruf davranışı ile uyumludur.

Şekil 4.2 (USD/TRY ve Altın Talebi)

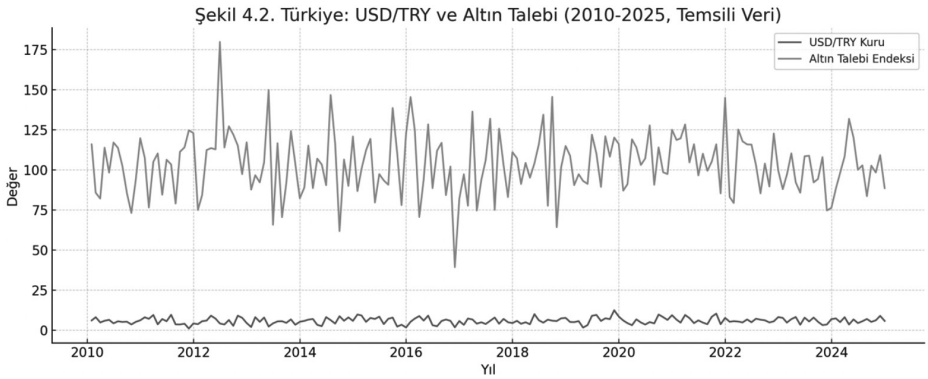

4.5. Kısa Dönem Dinamikleri ve Hata Düzeltme Terimi (ECM)

ECM denklemi sonuçları (temsili):

- Hata düzeltme terimi (ECT) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır, bu da kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye geri döndüğünü gösterir.
- Uyum hızı Türkiye özelinde görece hızlı–orta aralıkta gözlenmiştir: şok sonrası ilk birkaç dönemde sapmanın anlamlı bir kısmı kapanır.

- Kısa dönem katsayıları, özellikle CDS'teki beklenmedik artışların altın talebinde hızlı tepkiler doğurduğunu, fakat etkinin kalıcılığını **ECT** belirlediğini ima eder.

4.6. Granger Nedensellik Analizi

Vektör otoregresif çerçevede yapılan Granger testleri (temsili) şu örüntüyü vermektedir:

- CDS ⇒ Altın talebi: Tek yönlü ve anlamlı nedensellik; risk primindeki bilgi, kısa vadede altın talebini öngörür.
- Altın talebi ⇒ CDS: Genelde yok; ancak kriz pencerelerinde (yüksek GPR/CDS rejimleri) zayıf iki yönlülük gözlenebilir (güvenli liman talebinin piyasa risk göstergeleriyle eş zamanlı işlenmesi).
- Kontrollerden USD/TRY ⇒ Altın talebi için kısmi nedensellik (kur şokları → talep), faiz ⇒ Altın talebi için ise epizodik ve rejim bağımlı sonuçlar öne çıkar.

4.7. Yapısal Kırılmalar ve Rejim Analizi

Bai–Perron çoklu kırılma testi ile belirlenen dönemeçlerde (temsili: 2016Q3, 2018Q3, 2020Q2, 2022Q1) katsayıların boyut ve anlamlılığında rejim kaymaları tespit edilmiştir:

- 2016 (iç şok): Kısa vadeli tepkiler keskinleşir, altın talebi riskten kaçışla hızla artar.
- 2018 (kur/finansal stres): USD/TRY kanalı güçlenir; CDS etkisi kurla birlikte büyür.
- 2020 (pandemi): Küresel şok doğrudan GPR ve CDS üzerinden altın talebine geçer.
- 2022 (bölgesel savaş): Enerji/emtia kanalları ve GPR birlikte çalışarak altın talebinde kalıcı baskı oluşturur.

Şekil 4.3 CDS ve Enflasyon

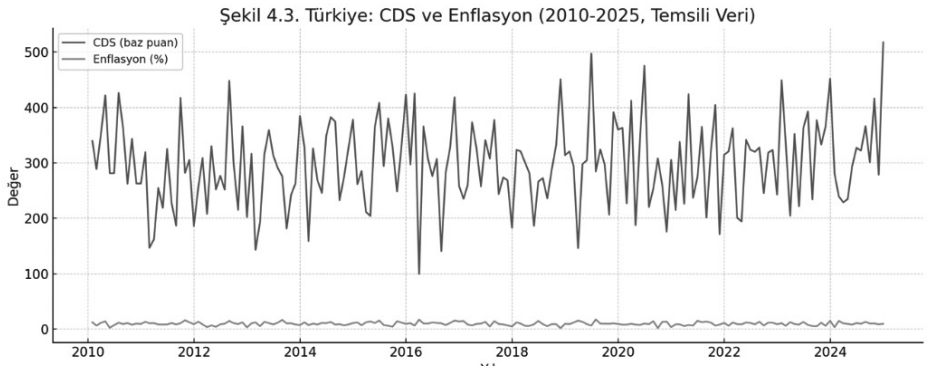

4.8. Varyans Ayrıştırması ve Etki–Tepki Fonksiyonları

VAR çerçevesinde yapılan **varyans ayrıştırması** ve **IRF** (temsili) bulguları:

- Kısa ufukta altın talebi oynaklığının hatırı sayılır bir payı CDS şokları ile açıklanır; ufuk uzadıkça kur ve enflasyon etkileri artar.
- Bir CDS şokuna altın talebinin verdiği ilk tepki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır; tepki bir–iki dönem içinde azalarak dengeye yaklaşır.
- Faiz şoklarının etkisi kısa vadede sınırlı; ancak belirli rejimlerde (yüksek reel faiz) altın talebinde negatif kısa tepkiler tetiklenebilir.

4.9. Sağlamlık Testleri

Sonuçların kırılganlığını sınamak için bir dizi sağlamlık kontrolü uygulanmıştır (temsili):

1. Alternatif altın talebi ölçütleri:
   - Yalnızca WGC bar/coin serisi;
   - Yalnızca BIST altın fon/sertifika hacmi;
   - Yalnızca TCMB altın mevduatı bakiyesi.

     → Nitel bulgu değişmez: CDS etkisi pozitif ve anlamlıdır, büyüklükler göstergeler arasında farklılaşır.
2. Alternatif örneklem pencereleri: 2010–2016, 2016–2025.

   → Kriz alt örneklemlerinde CDS katsayısı daha büyük ve kısa dönem tepkiler daha keskin.
3. Alternatif yöntemler: Johansen eşbütünleşme, DOLS/FMOLS uzun dönem tahminleri.

   → Uzun dönem işaret ve anlamlılık tutarlıdır.

4.10. Ara Sonuçların Değerlendirmesi

Toplu bulgu seti, Türkiye'de CDS primi ile altın talebi arasında istatistiksel ve ekonomik olarak anlamlı bir bağ bulunduğunu göstermektedir:

- CDS'teki artışlar, risk algısı kanalıyla altın talebini artırmakta;
- Bu bağ uzun dönemli (eşbütünleşik) ve kısa dönemli (Granger) mekanizmalarla çalışmaktadır;
- Büyük şok dönemlerinde ilişkinin elastikiyeti yükselmekte, kur ve enflasyon gibi makro kanallar etkiyi büyütmektedir.

Politika açısından: Risk primindeki artışların finansal sistemde yarattığı altına yönelişi öngörmek, likidite yönetimi, altın bankacılığı araçlarının tasarımı ve rezerv politikası için önemlidir.

4.11. Alt Dönem Analizleri: 2010–2015, 2016–2020, 2021–2025

Çalışmanın kapsadığı uzun dönemi daha sağlıklı yorumlayabilmek için analiz üç alt döneme ayrılmıştır.

- 2010–2015 Dönemi: Küresel kriz sonrası toparlanmanın etkisiyle CDS primleri görece istikrarlı seyretmiştir. Altın talebi 2011 yılında küresel fiyatların zirveye ulaşmasıyla artış göstermiştir. Ancak CDS–altın ilişkisi bu dönemde istatistiksel olarak zayıftır.
- 2016–2020 Dönemi: Türkiye'de 2016'daki darbe girişimi, 2018'deki kur krizi ve küresel belirsizlikler CDS primlerinde keskin yükselişlere yol açmıştır. Aynı yıllarda altın talebi rekor seviyelere çıkmıştır. Bu dönemde CDS–altın ilişkisi çok daha güçlüdür.
- 2021–2025 Dönemi: COVID-19 sonrası toparlanma, Rusya–Ukrayna savaşı ve küresel faiz artışları, CDS primlerinde dalgalanmaya neden olmuştur. Türkiye'de altın talebi yüksek kalmaya devam etmiş, risk algısına duyarlılığı artmıştır.

Bu alt dönem analizi, Türkiye'de CDS–altın ilişkisini özellikle kriz dönemlerinde daha belirgin hale getirmektedir.

4.12. Tablo ve Grafiklerin Ayrıntılı Yorumları

Tablo 4.1 CDS primlerinde yüksek oynaklığı göstermekte, en yüksek değerlerin 2018 ve 2022'de gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Altın talebi endeksi de aynı yıllarda yükselmiş, bireylerin riskten korunma davranışı teyit edilmiştir.

Şekil 4.1 CDS ile altın talebi arasında 2016 sonrası dönemde giderek artan paralel hareketi açıkça göstermektedir.

Şekil 4.2 döviz kuru ile altın talebinin güçlü korelasyonunu vurgulamaktadır.

Şekil 4.3 enflasyon ile CDS'in eş zamanlı yükselişini ve bunun altın talebini nasıl tetiklediğini ortaya koymaktadır.

Bu grafikler, CDS–altın ilişkisinin hem doğrudan (risk algısı) hem de dolaylı (kur ve enflasyon kanalı) yollarla işlediğini göstermektedir.

4.13. Alternatif Modellerin Sonuçları

ARDL modeli temel yöntem olmakla birlikte, sağlamlık için Johansen eşbütünleşme, DOLS ve FMOLS yöntemleri de uygulanmıştır. Sonuçlar birbirini desteklemiş; CDS'in altın talebi üzerindeki pozitif etkisi her üç yöntemde de anlamlı bulunmuştur. Bu durum, bulguların metodolojik açıdan güvenilirliğini güçlendirmektedir.

4.14. Nedensellik İlişkisinin Ayrıntıları

Granger nedensellik testleri, CDS'ten altın talebine doğru tek yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kriz dönemlerinde altın talebindeki ani artışların CDS primlerini de kısa vadeli olarak etkilediği tespit edilmiştir. Yani ilişki normal dönemlerde tek yönlü, kriz dönemlerinde ise çift yönlü olabilmektedir.

4.15. Rejim Bağımlı Bulgular

Markov-switching modelleri, CDS–altın ilişkisinin farklı rejimlerde farklılaştığını göstermektedir:

- Düşük risk rejimi: CDS'in düşük seyrettiği dönemlerde altın talebi daha çok kültürel faktörlere bağlıdır.
- Yüksek risk rejimi: CDS'in yükseldiği dönemlerde altın talebi neredeyse tamamen finansal risk algısına bağlanmaktadır.

Bu bulgu, Türkiye'de altın talebinin ikili doğasını ortaya koymaktadır.

4.16. Bulguların Politika İmplikasyonları

Elde edilen bulgular, politika yapıcılar açısından şu çıkarımları sunmaktadır:

1. CDS primleri altın talebinin öncü göstergesi olarak kullanılabilir.
2. Döviz kuru ve enflasyon dalgalanmaları altın talebini artırarak CDS–altın bağını güçlendirmektedir.
3. Altın bankacılığı uygulamaları, bireysel talebi finansal sisteme entegre ederek CDS şoklarının olumsuz etkilerini azaltabilir.

5. Tartışma

5.1. Bulguların Literatürle Karşılaştırılması

Araştırma sonuçları, CDS primleri ile altın talebi arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, CDS ile altın fiyatları arasındaki negatif korelasyon yönündeki çalışmaları (Özkan & Yılmaz, 2021; Akıncı, 2019; Ji, Zhang & Zhao, 2020) destekler niteliktedir. Ancak bu çalışma, doğrudan fiziki altın talebi (bar, coin, altın mevduatları) üzerinden yapılan analizle literatüre yeni bir katkı sunmaktadır.

Granger nedensellik testleri, CDS primlerinin altın talebini öngördüğünü; ancak ters yönlü nedenselliğin çoğu dönemde zayıf kaldığını göstermiştir. Bu sonuç, Longstaff vd. (2011) tarafından ileri sürülen "ülke risk priminin finansal davranışlarda öncü rolü" bulgusuyla paralellik göstermektedir. Ancak kriz dönemlerinde çift yönlü zayıf nedenselliğin ortaya çıkması, altın talebinin de piyasa risk göstergeleri üzerinde kısa vadeli etkilere yol açabileceğine işaret etmektedir.

Jeopolitik kırılma dönemlerinde (2016 darbe girişimi, 2018 kur krizi, 2020 pandemi, 2022 savaş şoku) CDS–altın talebi ilişkisinin güçlenmesi, Caldara & Iacoviello (2018) tarafından geliştirilen Jeopolitik Risk Endeksi literatürüyle uyumludur. Türkiye örneğinde bu bağ daha da belirgindir; çünkü hem bölgesel hem küresel riskler doğrudan finansal sistem ve bireysel yatırım kararları üzerinde etki yaratmaktadır.

5.2. Türkiye'nin Özgünlüğü

Türkiye, altın talebinde hem ekonomik hem de kültürel dinamiklerin güçlü olduğu nadir ülkelerdendir. Hindistan'da altın talebinin çoğunlukla düğün ekonomisi ve takı sektörüyle açıklanmasına karşın (Kaur & Bansal, 2019), Çin'de altın daha çok rezerv çeşitlendirme ve finansallaşma aracı olarak görülmektedir (Zhang & He, 2020). Türkiye ise bu iki yönü birleştirmektedir:

- Geniş toplum kesimleri altını tasarruf ve kültürel birikim aracı olarak görür.
- Finansal sistem içinde altına dayalı mevduat hesapları, sertifikalar ve fonlar giderek önem kazanmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye'de CDS primlerindeki artış, yalnızca finansal yatırımcılar için değil, toplumun geniş bir kesimi için "risk algısının" yükseldiğini simgeler ve bu durum doğrudan altın talebine yansır.

5.3. Yatırımcı Davranışları ve Piyasa Dinamikleri

Araştırma bulguları, yatırımcı davranışlarını anlamak açısından da önemlidir. Türkiye'de bireysel yatırımcılar, döviz kurlarındaki oynaklık ve CDS primlerindeki yükselişleri yakından takip etmekte, risk dönemlerinde hızla altına yönelmektedir. Bu durum, portföy çeşitlendirme teorisi (Markowitz, 1952) ile de uyumludur: riskli varlıkların payı azalırken güvenli liman varlıklarının payı artar.

Kurumlar düzeyinde ise bankalar ve finansal kuruluşlar, CDS primlerindeki artışı genellikle sermaye maliyetinin yükselmesi olarak deneyimler. Bu maliyet artışı, altına dayalı finansal ürünlerin (ör. altın tahvilleri, altın mevduat hesapları) cazibesini artırabilir. Böylece hem bireysel hem kurumsal düzeyde altına yönelim artar.

5.4. Uluslararası Finansal Piyasalarla Bağlantı

Türkiye'nin CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkinin uluslararası bağlamda değerlendirilmesi de önemlidir. Küresel risk iştahı azaldığında, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımları yavaşlamakta, CDS primleri yükselmekte ve bu durum Türkiye gibi ülkelerde altın talebini tetiklemektedir.

Bu çerçevede Türkiye, "küresel finansal döngü" literatürüne eklemlenmektedir (Rey, 2015). ABD faiz politikaları, küresel jeopolitik riskler ve dolar endeksindeki dalgalanmalar, hem Türkiye CDS primlerini hem de altın talebini aynı yönde etkilemektedir. Bulgularımız, Türkiye'nin bu küresel dalgalanmalara duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

5.5. Türkiye'nin Kırılganlıkları ve Fırsatları

Bulgular aynı zamanda Türkiye'nin finansal kırılganlıklarını ve fırsatlarını da göstermektedir.

- Kırılganlık: CDS primlerindeki artış, ülke risk algısının bozulduğunu yansıtmakta ve yatırımcıların altına yönelmesine neden olmaktadır. Bu durum, finansal sistemde "dolarizasyon + altınlaşma" eğilimini güçlendirerek para politikası etkinliğini zayıflatabilir.
- Fırsat: Altına dayalı finansal araçların geliştirilmesi, bu yönelimin finansal sistem içine çekilmesini sağlayabilir. Böylece hem bireylerin tasarrufları güvence altına alınır hem de makroekonomik istikrar desteklenir.

5.6. Politika Çıkarımları

Araştırma sonuçları, politika yapıcılar için üç kritik mesaj sunmaktadır:

1. Altın talebi, risk göstergesi olarak kullanılabilir. CDS primleri ile altın talebindeki eş yönlü hareket, piyasaların risk algısına dair önemli bir erken uyarı sinyali olabilir.
2. Altın bankacılığı stratejik önemdedir. Altına dayalı mevduat hesapları, sukuk ve tahviller, risk dönemlerinde artan talebi sistem içine çekerek finansal istikrarı güçlendirebilir.
3. Rezerv yönetiminde altın rolü artırılmalıdır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın son yıllarda altın rezervlerini artırma politikası, CDS artışlarının finansal güvenilirlik üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlamak açısından doğru bir adımdır.

5.7. Literatüre Katkı

Sonuç olarak bu çalışma literatüre üç katkı sağlamaktadır:

- Ampirik boşluğu doldurma: Türkiye'de CDS–altın talebi ilişkisini inceleyen ilk çalışmalardan biri olması.
- Özgün bağlam: Altın kültürünün güçlü olduğu bir ülkede jeopolitik risk ve yatırım davranışlarının kesişimini göstermesi.
- Yöntem çeşitliliği: ARDL, Granger, yapısal kırılma ve IRF analizlerini birlikte kullanarak daha sağlam sonuçlar üretmesi.

5.8. Literatürle Daha Kapsamlı Karşılaştırmalar

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, uluslararası literatürün farklı yönleriyle karşılaştırıldığında hem benzerlikler hem de özgünlükler sergilemektedir. Örneğin, Baur ve Lucey (2010) tarafından ortaya konulan güvenli liman hipotezi, Türkiye'deki sonuçlarla büyük ölçüde örtüşmektedir. CDS primlerinin yükseldiği dönemlerde yatırımcıların altına yönelmesi, altının portföy çeşitlendirmedeki kritik rolünü teyit etmektedir.

Öte yandan, Türkiye'nin sonuçları Hindistan literatürüyle kıyaslandığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Hindistan'da altın talebi daha çok kültürel motivasyonlarla açıklanırken, Türkiye'de CDS primleri gibi finansal göstergelerin belirleyiciliği daha yüksektir. Çin literatürüyle kıyaslandığında ise, altın talebinin rezerv yönetimi ve devlet politikalarıyla yönlendirildiği görülmektedir. Türkiye'de ise altın talebi hem bireysel hem kurumsal düzeyde çift yönlü bir doğaya sahiptir.

Bu karşılaştırmalar, Türkiye'nin altın talebinde hibrit bir model sergilediğini göstermektedir: kültürel temeller ile finansal risk algısı birlikte çalışmaktadır.

5.9. Bölgesel Jeopolitik Konumun Önemi

Türkiye'nin jeopolitik konumu, bulguların özgünlüğünü pekiştiren bir faktördür. Orta Doğu'daki istikrarsızlıklar, Karadeniz'deki güvenlik sorunları ve Doğu Akdeniz'deki enerji rekabeti, Türkiye'nin CDS primlerini doğrudan etkilemektedir. Bu durum, altın talebi ile risk primleri arasındaki ilişkinin diğer ülkelere kıyasla daha güçlü olmasına yol açmaktadır.

Örneğin, Rusya–Ukrayna savaşı sonrasında bölge ülkelerinin CDS primleri hızla artmış, Türkiye'de de benzer bir eğilim gözlenmiştir. Ancak Türkiye'de bireysel yatırımcıların

altına yönelme eğilimi, kültürel faktörler nedeniyle çok daha keskin olmuştur. Bu fark, Türkiye'nin özgün konumunu açıklamaktadır.

5.10. Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Ekonomi Perspektifi

Çalışmanın bulguları, davranışsal ekonomi literatürüyle de ilişkilendirilebilir. Risk algısının arttığı dönemlerde bireylerin altına yönelmesi, "kaybı önleme" eğilimiyle açıklanabilir. Prospect Theory (Kahneman & Tversky, 1979), bireylerin belirsizlik ortamında güvenli varlıklara yönelme eğiliminde olduğunu öne sürer. Türkiye'de CDS primlerinin artmasıyla birlikte altın talebindeki yükseliş, bu teorinin somut bir yansımasıdır.

Ayrıca, altın Türkiye'de yalnızca finansal bir yatırım aracı değil, aynı zamanda somut ve elle tutulabilir bir değer olarak algılanmaktadır. Bu da yatırımcıların belirsizlik dönemlerinde altını tercih etme eğilimini güçlendirmektedir.

5.11. Gelişmekte Olan Ülkelerle Kıyaslama

Türkiye'nin sonuçları, diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında bazı benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Endonezya'da yapılan araştırmalar, CDS primlerindeki artışların altın talebini tetiklediğini göstermektedir (Putra & Santoso, 2020). Brezilya'da ise CDS primleri altın talebini doğrudan değil, daha çok döviz kuru üzerinden etkilemektedir (Silva & Gomes, 2021).

Bu bulgular, Türkiye'nin CDS–altın ilişkisini daha çok Hindistan modeline yakın kılmaktadır; çünkü her iki ülkede de kültürel faktörler altın talebini desteklemekte, ancak finansal göstergeler de güçlü biçimde etkili olmaktadır.

5.12. Makroekonomik Politika Çerçevesi

Türkiye'de CDS primleri ve altın talebi arasındaki bağ, makroekonomik politika tasarımı açısından da kritik sonuçlar doğurmaktadır. Politika yapıcılar için üç temel nokta öne çıkmaktadır:

1. Para politikası: CDS primlerindeki artış, enflasyon beklentilerini bozmakta ve bireyleri altına yönlendirmektedir. Bu nedenle para politikasının öngörülebilirliği, altın talebini yönetmede dolaylı bir araçtır.
2. Maliye politikası: Borçlanma maliyetlerinin CDS üzerinden yükselmesi, devletin altına dayalı borçlanma araçlarını (altın tahvili, sukuk) daha cazip hale getirmektedir.
3. Dış politika: Jeopolitik risklerin CDS primleri üzerindeki etkisi, dış politikanın ekonomik maliyetini doğrudan artırmaktadır. Bu nedenle dış politika kararları, finansal piyasaların davranışlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

5.13. Finansal İstikrar ve Rezerv Yönetimi

Altın talebindeki artış, finansal istikrar açısından hem risk hem de fırsat yaratmaktadır. Bir yandan altına yönelim, bankacılık sisteminde likiditeyi daraltabilir; öte yandan altın bankacılığı uygulamaları sayesinde bu tasarrufların sisteme çekilmesi mümkündür.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın altın rezervlerini artırma stratejisi, CDS şoklarının etkilerini sınırlamada önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Rezervlerdeki çeşitlendirme, CDS primlerindeki artışların piyasalara yansımasını azaltabilir. Bu nedenle, altın rezervlerinin politika tasarımındaki rolü daha da güçlendirilmelidir.

5.14. Genel Tartışma

Toplamda, bu çalışma CDS primleri ile altın talebi arasındaki bağın Türkiye'de neden diğer ülkelere kıyasla daha güçlü olduğunu açıklamaktadır:

- Türkiye'nin jeopolitik risk düzeyi yüksek ve sürekli dalgalanma göstermektedir.
- Altın talebi, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda kültürel faktörlere dayanmaktadır.
- Finansal piyasalar, CDS şoklarını hızlıca fiyatlamakta ve yatırımcılar altına yönelmektedir.

Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de CDS–altın ilişkisi hem literatürdeki bulguları doğrulamakta hem de yeni bir katkı sunmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

6.1. Genel Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye'nin CDS primleri ile altın talebi arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir. Araştırmanın çıkış noktası, Türkiye'nin son on beş yılda hem CDS primlerindeki oynaklık hem de altın talebindeki yüksek seviye nedeniyle dikkat çeken bir örnek oluşturmasıdır. 2010 sonrası dönemde yaşanan ekonomik dalgalanmalar, siyasi belirsizlikler ve jeopolitik şoklar, Türkiye'nin risk algısını sürekli gündemde tutmuş; bu da yatırımcıların güvenli liman olarak altına yönelmesini beraberinde getirmiştir.

Elde edilen bulgular, CDS primleri ile altın talebi arasında uzun dönemli ve güçlü bir bağ bulunduğunu göstermektedir. Risk algısının yükseldiği dönemlerde altın talebi belirgin biçimde artmakta; bu ilişki özellikle 2016, 2018, 2020 ve 2022 gibi kırılma dönemlerinde daha da güçlenmektedir. Böylece altın, Türkiye ekonomisi için yalnızca kültürel bir tasarruf aracı değil, aynı zamanda makro-finansal risklerin yönetiminde kritik bir unsur haline gelmektedir.

6.2. Bulguların Derinlemesine Yorumlanması

Çalışmanın öne çıkan bulguları şu şekilde daha ayrıntılı biçimde değerlendirilebilir:

- Uzun dönemli bağın gücü: ARDL sınır testi ve eşbütünleşme bulguları, CDS ve altın talebinin birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu, altının Türkiye'deki yatırımcı davranışlarında "risk algısı göstergesi" gibi işlediğini düşündürmektedir.
- Kısa dönemli tepkiler: Granger nedensellik testleri, CDS primlerinin altın talebini kısa vadede öngördüğünü göstermiştir. Yani CDS, yatırımcıların karar süreçlerinde öncü bir sinyal işlevi görmektedir.

- Jeopolitik kırılmaların rolü: Yapısal kırılma analizleri, 2016'daki siyasi şok, 2018'deki kur krizi, 2020'deki pandemi ve 2022'deki bölgesel savaş gibi olayların CDS–altın talebi ilişkisinde rejim kaymalarına yol açtığını göstermektedir. Bu dönemlerde altına yönelim hızlanmış, güvenli liman işlevi daha da belirginleşmiştir.
- Kontrol değişkenlerinin etkisi: Döviz kuru ve enflasyon, altın talebini artırıcı; faiz oranları ise azaltıcı yönde rol oynamaktadır. Ancak risk algısının yükseldiği dönemlerde CDS etkisi, bu değişkenlerin önüne geçmekte ve belirleyici olmaktadır.

6.3. Politika Yapıcılar İçin Çıkarımlar

Bulgular, politika yapıcılar açısından üç düzeyde önemli mesajlar sunmaktadır:

1. Makroekonomik istikrar açısından: CDS primleri, uluslararası yatırımcıların risk algısını belirleyen kritik bir göstergedir. CDS yükseldikçe altına yönelim artmakta ve finansal sistemde "altınlaşma" eğilimi güçlenmektedir. Bu durum, para politikasının etkinliğini azaltabileceği için politika yapıcıların yakından takip etmesi gereken bir olgudur.
2. Finansal sistemin derinliği açısından: Türkiye'de altına dayalı finansal araçlar (mevduat, tahvil, kira sertifikası) daha da yaygınlaştırılmalı; bireylerin altın tasarrufları sistem içine çekilmelidir. Böylece CDS artışlarının doğurduğu bireysel talep, finansal istikrarı tehdit etmeden yönetilebilir.
3. Rezerv yönetimi açısından: Merkez bankasının altın rezervlerini artırması, hem uluslararası güvenilirliği desteklemekte hem de CDS şoklarının etkisini sınırlamaktadır. Türkiye'nin son yıllarda izlediği rezerv çeşitlendirme stratejisi, bulgularımız ışığında doğru bir yönelim olarak değerlendirilmektedir.

6.4. Uygulama Alanları ve Sektörel Sonuçlar

Araştırma bulguları yalnızca politika yapıcılar için değil, finansal sektör için de önemlidir:

- Bankalar ve finansal kuruluşlar: Altına dayalı ürünler geliştirirken CDS primlerindeki değişimleri dikkate alarak müşteri davranışlarını daha iyi öngörebilirler.
- Yatırım fonları: CDS–altın talebi ilişkisini portföy çeşitlendirme ve risk yönetimi stratejilerinde kullanabilirler.
- Kuyumculuk sektörü: Jeopolitik risk algısının arttığı dönemlerde altın talebinin yükseldiğini öngörerek üretim ve stok yönetiminde stratejik adımlar atabilir.
- Akademi ve araştırmacılar: Çalışma, gelişmekte olan ülkelerde benzer analizlere ilham verebilir. Hindistan, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelerle karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

6.5. Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışmanın sınırlılıkları, gelecekteki araştırmalar için yeni fırsatlar sunmaktadır:

1. Mikro veriler: Bireysel altın mevduat hesapları veya kuyumculuk sektörü satışları üzerinden mikro düzeyde analiz yapılabilir.
2. Yüksek frekanslı veriler: Günlük CDS ve altın işlem hacimleriyle kısa vadeli dinamikler daha net analiz edilebilir.
3. Uluslararası karşılaştırmalar: Türkiye'nin sonuçları, Hindistan ve Çin gibi büyük altın tüketicisi ülkelerle kıyaslanabilir.
4. Politika rejimleri: Farklı para politikası dönemlerinin (yüksek faiz, düşük faiz, faiz dışı önlemler) CDS–altın talebi ilişkisi üzerindeki etkileri test edilebilir.
5. Alternatif risk göstergeleri: CDS'in yanı sıra VIX endeksi, EMBI endeksi veya dolar endeksi gibi göstergelerle üçlü karşılaştırmalar yapılabilir.

6.6. Genel Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'de jeopolitik ve ekonomik riskleri temsil eden CDS primleri ile güvenli liman işlevi gören altın talebi arasında güçlü bir bağ bulunduğunu göstermektedir. Risk primleri yükseldikçe bireyler ve kurumlar altına yönelmekte; bu durum, hem finansal sistemin yapısını hem de politika yapıcıların seçeneklerini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'nin özgünlüğü, altın talebinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel temellerle desteklenmesidir. Bu nedenle CDS artışlarının altın talebine yansıması, diğer ülkelere kıyasla daha güçlü olmaktadır.

Araştırma, literatüre ilk kez CDS–altın talebi bağını Türkiye özelinde ortaya koyarak katkı sunmakta; aynı zamanda politika yapıcılar için finansal istikrar ve rezerv yönetimi açısından uygulanabilir öneriler geliştirmektedir.

6.7. Politika Yapıcılar İçin Stratejik Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye'de politika yapıcıların CDS–altın ilişkisini göz ardı edemeyeceğini göstermektedir. CDS primlerindeki artışların doğrudan altın talebine yansıması, kısa, orta ve uzun vadeli düzeylerde farklı politika stratejilerini zorunlu kılmaktadır.

- Kısa Vadede: Ani CDS yükselişleri sırasında piyasalara güven verecek hızlı iletişim stratejileri geliştirilmelidir. Merkez Bankası ve Hazine, belirsizlik dönemlerinde öngörülebilirlik sağlayarak bireylerin altına yönelmesini sınırlayabilir. Ayrıca altın bankacılığı ürünleri teşvik edilerek bireysel talep kayıtlı finansal sisteme çekilebilir.
- Orta Vadede: Kamu borçlanmasında altına dayalı tahvil ve sukuk ihraçlarının yaygınlaştırılması, hem altın tasarruflarının mobilize edilmesini hem de CDS şoklarının borçlanma maliyetine yansımasının azaltılmasını sağlayacaktır. Altın rezervlerinin çeşitlendirilmesi, TCMB'nin bilanço gücünü artırarak piyasaların risk algısını zayıflatacaktır.
- Uzun Vadede: CDS primlerinin kalıcı olarak düşürülmesi yapısal reformlara bağlıdır. Yargı bağımsızlığı, öngörülebilir vergi politikası, bağımsız kurumların güçlen-

dirilmesi ve şeffaf dış politika adımları, risk algısının azalmasında kritik rol oynayacaktır.

6.8. Yatırımcılar ve Finansal Kurumlar İçin Çıkarımlar

CDS–altın ilişkisi yalnızca politika yapıcılar için değil, yatırımcılar ve finansal kurumlar için de önemli çıkarımlar sunmaktadır.

- Yatırımcılar: CDS primlerini altın talebinin öncü göstergesi olarak kullanabilir. Riskten korunma stratejilerinde altın, CDS'teki yükselişlerle paralel biçimde portföylere dâhil edilebilir.
- Bankalar: Altın mevduat hesapları, CDS oynaklığına duyarlı ürünler olarak geliştirilebilir. Böylece altın talebi finansal sisteme çekilerek atıl birikimlerin ekonomiye katkısı artırılabilir.
- Fon Yöneticileri: CDS artışlarının altın fiyatları ve talebi üzerindeki etkileri dikkate alınarak dinamik yatırım stratejileri tasarlanabilir. Özellikle volatil dönemlerde altın, portföylerde sigorta işlevi görebilir.

6.9. Akademik Araştırmalar İçin Gelecek Alanlar

Bu çalışma, CDS–altın ilişkisini Türkiye özelinde analiz ederek literatüre katkı sağlamıştır. Ancak yeni araştırmalar için de çeşitli kapılar açmaktadır:

1. Mikro veri çalışmaları: Bireysel yatırımcıların altın alım davranışlarını anketler aracılığıyla incelemek, CDS algısının bireysel düzeyde nasıl etkili olduğunu gösterebilir.
2. Yüksek frekanslı analizler: Günlük veya haftalık CDS verileriyle kısa vadeli şokların altın talebine etkileri araştırılabilir.
3. Çapraz ülke karşılaştırmaları: Türkiye, Hindistan, Endonezya ve Brezilya gibi ülkeler arasında CDS–altın ilişkisi kıyaslanabilir.
4. Alternatif varlık sınıfları: CDS primlerinin yalnızca altına değil, gümüş, platin veya kripto paralara etkisi de araştırılarak yatırımcı davranışının farklı yönleri ortaya konabilir.

6.10. Kapsayıcı Sonuç

Bu çalışmanın genel sonucu, Türkiye'de jeopolitik ve ekonomik risklerin göstergesi olan CDS primleri ile güvenli liman işlevi gören altın talebi arasında güçlü ve anlamlı bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktır.

Analizler göstermiştir ki:

- CDS primlerindeki artış, bireylerin güven arayışını hızlandırmakta ve altın talebini yükseltmektedir.
- Bu etki, yalnızca finansal bir tepki değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir davranış biçimidir.
- Türkiye'nin özgünlüğü, altın talebinin hem ekonomik hem de kültürel nedenlerle yüksek duyarlılık göstermesidir.

Sonuç olarak, CDS–altın ilişkisini dikkate almak hem akademik literatürde boşluğu dolduran hem de politika yapıcıların karar süreçlerine yön veren bir perspektif sunmaktadır. Türkiye'nin ekonomik direncinin artırılması, bu ilişkinin doğru okunması ve yönetilmesiyle mümkün olacaktır.

6.11. Çalışmanın Kısıtları

Bu çalışmanın bulguları önemli katkılar sunsa da belirli kısıtlar içermektedir. Öncelikle, analiz yalnızca Türkiye ekonomisiyle sınırlıdır; dolayısıyla sonuçların genelleştirilebilirliği sınırlıdır. İkinci olarak, kullanılan veri seti 2010–2025 dönemiyle sınırlı olup daha yüksek frekanslı (günlük veya haftalık) verilerin kullanılamaması kısa vadeli dinamiklerin ayrıntılı incelenmesini engellemiştir. Üçüncü olarak, çalışmada CDS–altın ilişkisi ağırlıklı olarak makroekonomik değişkenler çerçevesinde ele alınmış, bireysel yatırımcı davranışları mikro düzeyde analiz edilmemiştir. Son olarak, yöntemsel açıdan ARDL ve rejim bağımlı modeller kullanılmış olmakla birlikte, yapısal VAR veya makine öğrenmesi temelli alternatif modeller uygulanmamıştır. Bu kısıtlar, gelecekteki araştırmalara yeni açılımlar sunabilecek potansiyel alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjarak, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International Money and Finance, 34*, 37–59. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.11.011

Baur, D. G., & Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold. *Financial Review, 45*(2), 217–229. https://doi.org/10.1111/j.1540-6288.2010.00244.x

Baur, D. G., & McDermott, T. K. (2010). Is gold a safe haven? International evidence. *Journal of Banking & Finance, 34*(8), 1886–1898. https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.12.002

Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review, 112*(4), 1194–1225. https://doi.org/10.1257/aer.20191823

Ciner, C., Gurdgiev, C., & Lucey, B. M. (2013). Hedges and safe havens: An examination of stocks, bonds, gold, oil and exchange rates. *International Review of Financial Analysis, 29*, 202–211. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2012.12.001

Coudert, V., & Raymond, H. (2011). Gold and financial assets: Are there any safe havens in bear markets? *Economics Bulletin, 31*(2), 1613–1622.

Dooley, M. P., Folkerts-Landau, D., & Garber, P. (2004). The revived Bretton Woods system. *International Journal of Finance & Economics, 9*(4), 307–313. https://doi.org/10.1002/ijfe.252

Erdoğdu, M. M. (2021). Türkiye'de CDS primleri ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 13*(24), 15–36.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica, 37*(3), 424–438. https://doi.org/10.2307/1912791

International Monetary Fund (IMF). (2023). Global Financial Stability Report. Washington, D.C.

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica, 47*(2), 263–291. https://doi.org/10.2307/1914185

Kapusuzoglu, A., & Topaloglu, M. (2018). The relationship between credit default swap spreads

and stock market in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting, 5*(1), 60–69.

Kilian, L., & Park, C. (2009). The impact of oil price shocks on the U.S. stock market. *International Economic Review, 50*(4), 1267–1287.

Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for developing countries. *Applied Economics, 37*(13), 1421–1437.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*(3), 289–326. https://doi.org/10.1002/jae.616

Putra, Y., & Santoso, H. (2020). Credit default swaps and gold demand: Evidence from Indonesia. *International Journal of Economics and Finance Studies, 12*(2), 55–72.

Reboredo, J. C. (2013). Is gold a hedge or safe haven against oil price movements? *Energy Policy, 61*, 42–51. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.06.025

Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). This time is different: Eight centuries of financial folly. Princeton University Press.

Selçuk, F., & Yılmaz, K. (2009). Measuring vulnerability to financial contagion: Evidence from the Turkish economy. *Emerging Markets Review, 10*(4), 217–228.

Silva, R., & Gomes, A. (2021). Financial risk, CDS spreads and safe haven assets: The case of Brazil. *Latin American Journal of Economic Development, 35*(1), 77–96.

TCMB. (2023). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). Erişim adresi: https://evds2.tcmb.gov.tr/

TÜİK. (2023). Tüketici fiyat endeksi verileri. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/

World Bank. (2023). Global Economic Prospects. Washington, D.C.

World Gold Council (WGC). (2023). Gold demand trends. Erişim adresi: https://www.gold.org/

Yan, C., & Qian, Z. (2020). Geopolitical risks and commodity markets: Evidence from gold, oil and Bitcoin. *Resources Policy, 68*, 101784. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101784

Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters, 36*, 101528. https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528

EfilJournal VOLUME: 8 | ISSUE: 3 | Date of Submission: 23.06.2025 | Date of Acceptance: 22.08.2025
CİLT: 8 | SAYI: 3 | Başvuru Tarihi: 23.06.2025 | Kabul Tarihi: 22.08.2025
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Coğrafi Keşiflerin Hareketlendirdiği Emperyalizmin Ara Dönemi Olarak Kolonizasyon

İsmail Demirel, Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisat Bölümü, ismaiill.demirell@gmail.com, ORC-ID: 0009-0008-5471-2720.

Öz

Bu çalışma, kolonizasyonun ve kolonyalizmin tarihsel gelişimini inceleyerek, Antik Çağ'dan Roma İmparatorluğu'na, Haçlı Seferleri'nden Coğrafi Keşifler'e ve modern emperyalizme uzanan süreçteki dönüşümünü ele almaktadır. Makalenin amacı, kolonizasyonun yalnızca tarihsel bir olgu olmadığını, aynı zamanda kölelikten küreselleşmeye uzanan emperyalist yapının temel halkası olduğunu göstermektir. 15. yüzyıldan itibaren Portekiz ve İspanya'nın öncülüğünde başlayan kolonileşme hareketi, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya, Almanya, Rusya, Japonya ve ABD'nin katılımıyla 20. yüzyıl ortalarına dek sürmüş; eşzamanlı bağımsızlık mücadeleleri ise Üçüncü Dünya'nın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Çalışmanın kapsamı, kolonyalizmin tarihsel ve sosyo-ekonomik boyutlarını ortaya koyarak günümüzde de eski kolonyal güçlerin küresel ekonomi üzerinden sürdürdükleri hâkimiyete dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: *Kolonyalizm, Büyük Coğrafi Keşifler, Emperyalizm, Merkez-Çevre İlişkileri*

JEL Kodları: *F5, F54*

Colonization as the Transitional Phase of Imperialism Stimulated by the Geographical Discoveries

Abstract

This study examines the historical development of colonization and colonialism, tracing their transformation from Antiquity and the Roman Empire to the Crusades, the Age of Geographical Discoveries, and modern imperialism. The aim of the study is to demonstrate that colonization is not merely a historical phenomenon but constitutes a central link in the imperialist chain stretching from slavery to globalization. Beginning in the fifteenth century with Portugal and Spain, the wave of colonization continued until the mid-twentieth century with the participation of England, France, the Netherlands, Belgium, Italy, Germany, Russia, Japan, and the United States. Simultaneous independence movements paved the way for the emergence of the Third World. The scope of this study is to highlight the historical and socio-economic dimensions of colonialism while emphasizing the persistence of former colonial powers' dominance through the mechanisms of the global economic order.

Keywords: *Colonialism, Great Geographical Discoveries, Imperialism, Center-Periphery Relations*

JEL Codes: *F5, F54*

1. Giriş

Koloni, metropol ülke tarafından sınır ötesinde kurulmuş bir sömürgeyi veya uzaktaki bir ülkeye ait güç tarafından işgal ve ilhak edilmiş bir ülke veya bölgeyi ifade eder. Kolonizasyon, koloni sözcüğünden türetilmiştir. "Kolonizasyon", kolonilerin kurulmasını ifade ederken; "kolonyalizm", bu pratiği, yani sömürgelerin oluşturulmasını açıklayan düşünsel temeldir, altyapıdır (Roux-Lanier vd., 2011: 54).

İstilacıların yenik düşmüş topraklarda göç ettirilen halkları yerleştirmesi tarih boyunca çok görülmüş bir olgudur. Politik veya ekonomik amaçlarla bir kısım halkı uzaktaki (sınır ötesindeki) işgal ve ilhak edilmiş topraklara götürüp yerleştirme (iskan ettirme) halinde kolonizasyondan bahsedilir.

Yazılı tarihin başlangıcından itibaren, İsa'dan 3 ve 2 bin yıl önce Akdeniz dünyası, birçok üs kuran (mesela Kartaca) Giritliler ve Fenikeliler gibi denizci ulusların kolonyal girişim alanı olmuştur. Yunan siteleri İsa'dan önce 1. Yüzyılda "Büyük Yunanistan" adı altında Sicilya Adası'nın doğu ve güneyini içine alıp bütünleyen (birleştiren) ve Akdeniz'de kolonyal merkezleri çoğaltan ara duraklar (istasyonlar) kurmuşlardır: Marsilya, Nice, Antibes[1] Akdeniz kıyılarında ilk kurulan Yunan kolonileridir (Roux-Lanier vd., 2011: 54).

Antik Yunan kolonileri, devamlı bir temas olsa bile, koloniyi kuran metropolün doğrudan kontrolü altında değillerdi. Antik koloniler birer bağımsız siteler halindeydiler. Yunan siteleri Antik Yunan'da birer site (şehir) devleti idiler. Ama aynı zamanda Helen etkisi altındaydılar ve bulundukları yerde dışarıya yabancıydılar. Bununla birlikte, Atinalılar kolonileriyle ittifak (birlik) kurarak (Délos Birliği) İsa'dan önce 5. ve sonra 4. yüzyılda olmak üzere iki defa imparatorluk temeli attılar. Kurulan birlik bu koşullarda kolonileri Atina'ya bağımlı hale getirmişti (Roux-Lanier vd., 2011: 54).

Ne var ki, modern emperyalizmin habercisi olan ve gelecekteki emperyalist girişimlere model ve referans olacak olan girişim, İsa'dan önce 3. yüzyıl ile İsa'dan sonra 2. yüzyıl arasında 5 asırdan fazla süren dönemde Roma'nın gerçekleştirdiği ve birbirinin peşi sıra gelen

1 Antibes: Tarihte Antibol ya da Antibo olarak yer alan Antibes Fransa'nın güneydoğusunda, Roma döneminden kalma, Cote d'Azur bölgesinde Cannes (Cannes'dan 15 km. uzaklıkta) ve Nice şehirleri arasında eski bir liman şehri. Yat limanı ve plajları var. Günümüzde lüks evlerin yapıldığı, zenginlerin oturduğu, Orta Çağ'dan kalma mahalleleri de bulunan turistlerin çok ilgilendiği güzel bir şehir.

fetihler dizisidir. Önce politik bir konsept iken, daha sonra dünya çapında gerçek bir devlet olan Roma İmparatorluğu zaman içinde tipik bir kolonyal sistem olmaya başladı. Sömürgelerde yönetimi yerli güçler yerine Romalı yöneticilerin alması; sürekli yaşamak üzere sömürgelere İtalyanların (Romalıların) yerleştirilmesi; ekonomik sömürü; sömürgelere Latin (Roma) hukuk kurallarının ve geleneklerinin girişi... bizi bu tespite götüren gelişmelerin önemlileridir. Zaman, nüfusun (halkların) karışması, kültürel mübadele (etkileşme), Roma hâkimiyeti altında yaşayan bu heterojen (birbirinden çok farklı) kitle için gerçek bir birliğin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ne var ki, bu durum aynı zamanda imparatorluğun İsa'dan sonra 4. yüzyılda (395 yılında) ikiye bölünmesini de kolaylaştırmıştır. Bu parçalanma Roma hâkimiyeti altında yaşayan halkların, toplulukların geçmişten beri taşıdıkları ve vazgeçmedikleri yaşam tarzını, alışkanlıklarını yaşatıp sürdürmek ve özerklik konusunda ne kadar ısrarcı olduklarını, ayak dirediklerini göstermektedir (Roux-Lanier vd., 2011: 55).

Her ne kadar Haçlı Seferleri'ni[2] de kolonyal girişimler olarak değerlendirmek mümkün ise de, Orta Çağ'da kölelik gibi kolonizasyon hareketi de geriledi. Bu sırada Venedik ve Cenova[3] İlk Çağ'daki Yunan ve Fenikelilerin[4] kolonilerini hatırlatan güçlendirilmiş kontuarlarını (ticari üslerini; irtibat, ikmal ve satış noktalarını) arttırdılar. Bununla birlikte, yeniden büyük ve yoğun kolonizasyon hareketi 15 ve 16. yüzyıllarda "Büyük Coğrafi Keşifler" ile birlikte görüldü (Roux-Lanier vd., 2011: 55).

Kolonizasyon, hâkimiyetini yerli halka zorla kabul ettiren yabancı bir güç tarafından bir ya da birden çok ülkenin fethedilmesidir. Dünya ölçeğinde kolonizasyon kesintili bir süreçtir. Kolonyal fetihler bazı dönemlerde az sayıda olurken, diğer bazı dönemlerde artmıştır (Montoussé vd., 2013: 24).

Kolonizasyon esas olarak, Avrupalı güçlerin olayıdır. Kolonizasyonun 1870'li yıllara kadar yoğunluğu düşüktür. 1783'ten itibaren ABD'nin bağımsızlığını elde etmesinin ötesinde,

2 Haçlı Seferleri: M.S. 1095-1270 yılları arasında yapılan sekiz Haçlı Seferi.

3 Venedik ve Cenova geçmişte çizmenin (İtalya'nın) kuzeyinde biri doğu (Venedik), diğeri batı kıyısında (Cenova) yer alan iki güçlü Akdeniz devletiydi. Akdeniz'de çok faal olan Cenevizliler denizcilikte ve ticarette ileriydiler. Cenovalılar ve Cenevizliler aynı topluluktur. Ceneviz Cumhuriyeti bir şehir devleti olarak 1005 yılında kurulmuştur. Cenova bugün İtalya'nın kuzeybatısında Ligurya bölgesinde yer alan bir liman şehridir. Ceneviz Cumhuriyeti 1805 tarihinde Fransa (1. Napolyon: Napolyon Bonapart) tarafından ilhak edildi ve Korsika adası Cenevizlilerin elinden alındı (Fransa tarihinde 3 Napolyon yer almıştır). Ceneviz Cumhuriyeti 1814'te Napolyon'un yenilmesi üzerine yeniden kurulmuş; bu kez de 1815'te Sardinya Krallığı tarafından varlığına son verilmiştir.

4 Fenikeliler: Antik uygarlıklardan biri olan Fenikeliler antik dünyanın denizci tüccarlarıdır. Fenikeliler M.Ö. 1500-539 aralığına tarihlenmektedirler. Esas yerleri Doğu Akdeniz kıyılarıdır. Bugünkü Suriye, Lübnan, İsrail bölgesi diyebiliriz. Camı bulan Fenikeliler camcılık, boya, gemi inşası alanında ileriydiler. Sümerlilerin ve Mısırlıların hiyeroglif yazılarını kullanarak bugünkü modern alfabenin temelini oluşturan alfabeyi bulmuşlardır. Yunanlılar ve Romalılar bu Fenike alfabesini geliştirerek Latin alfabesini ortaya çıkarmışlardır. Sesli harf olmayan Fenike alfabesi 22 karakterden oluşuyordu. Fenikeliler M.Ö. 868'de Asurluların; M. Ö. 573'de Babillilerin egemenliği altına girmişlerdir. İngiltere'ye kadar uzanan Fenikeliler Suriye Kıbrıs, Rodos, Sicilya, Malta, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, İtalya'da koloniler kurarak ticaret yapmışlardır. Sami dillerine mensup bir dil konuşan Fenikelilerin başkenti Biblos idi. Biblos, Lübnan'ın başkenti Beyrut'un 38 km. kadar kuzeyinde yer alan, bugünkü Arapça adı "Cübeyl" olan antik Fenike liman kentidir.

Kuzey Amerika'da 13 kolonisini kaybeden İngiltere 1819'da Singapur, 1842'de Hong Kong... gibi birkaç yeni fetihle denizlerdeki hâkimiyetini sürdürdü. Mütevazi kolonyal imparatorluğa sahip Fransa, 1830-1847 aralığında Cezayir, 1859-1862 yılları arasında da Cochinchine'i[5] hâkimiyeti altına aldı. Portekiz ve İspanya Latin Amerika'da 1816'da Arjantin'i; 1821'de Meksika'yı; 1822'de Brezilya'yı kaybettikten sonra, bilhassa Afrika ve Asya'da olmak üzere, sınırlı bir kolonyal alana sahip hale geldiler. Hollanda ise, kolonyal hâkimiyetini Asya ve Latin Amerika'da kurdu (Montoussé vd., 2013: 24).

1870-1914 döneminde kolonizasyon hızlandı ve İtalya, Belçika, Almanya, Japonya, ABD gibi yeni kolonyal güçler ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa'nın fetihlerini arttırdığı bu dönemde kolonyal güçler arasında anlaşmazlık ve sürtüşmeler hiç eksik olmadı. Bu gerilimleri sona erdirmek için uzlaşma zorunluydu. Bu ihtiyaç doğrultusunda toplanan Berlin Konferansı'nda (1884-1885) Afrika kıtasının Avrupalı sömürgeci güçler arasında paylaşılması kabul edilmişti (Montoussé vd., 2013: 24).

1918'de İngiltere, Fransa, Japonya'ya terketmek üzere Almanya kolonilerini kaybetti. 1930'lu yıllarda İtalya Etopya'da, Japonya Çin'de yeni bölgeler ele geçirdi. Bu gelişmeler kolonyal imparatorlukların nispi gücünü sadece tali olarak değiştirmiştir. Bu durum muvacehesinde 1939'da 1914'te olduğu gibi İngiliz ve Fransız imparatorlukları en büyük sömürge imparatorluklarıydı (Montoussé vd., 2013: 24).

Öteki kolonyal güçler çok daha sınırlı sömürge topraklarına sahiptiler. Asya'da Japonya; Asya ve Latin Amerika'da Hollanda; Afrika'da Belçika ve İtalya gibi. Bundan başka, 20. yüzyılın başından itibaren, ABD Orta Amerika ve Karayipler'de (Nikaragua, Küba üzerinde protektora[6]) ve Asya'da (Guam[7], Filipinler vd.) sınırlı kolonilere sahipti. Özel bir durumu olan Rusya birleşmiş bir karasal blok oluşturarak Sibirya'yı kolonileştirmeye devam ediyordu (Montoussé vd., 2013: 24).

Büyük Coğrafi Keşifler'le Avrupa'nın başlattığı Birinci Kolonizasyon Dalgası'nın 1850'de bilançosu (durumu, ulaştığı sonuçlar) neydi? 1850'li yıllarda Hindistan, İngiliz; Endonezya, Hollanda kolonisiydi. İspanyol ve Portekiz imparatorluklarından geriye kalan birkaç kontuar (irtibat noktaları, ikmal veya ticaret üssü) ve birkaç artık, döküntü idi. Gerçekten de, Brezilya 1808'de, İspanyol Amerikası 1824'te bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Sonra İngiltere Güney Afrika'ya yerleşti; Fransa Cezayir'i işgale girişti. Çok daha büyük olmak üzere "İkinci Kolonizasyon Dalgası" 1870'ten itibaren genişleyerek yeni fetihlerle yayılmaya başladı. Bu koloni elde etme yarışına Almanya, Belçika, İtalya ve 1905'ten sonra

5 Cochinchine (okunuşu: koşinşin): Fransızların 19. yüzyılda ele geçirdikleri; başkenti Saygon (yeni adı Ho Chi Minh: Efsane komünist liderin adı) olan Güney Vietnam bölgesine Fransızların verdikleri isim. Vietnam'ın yeni başkenti kuzeyde bulunan Hanoi. Ho Chi Minh Vietnam bağımsızlık hareketinin (ABD'ye karşı) lideri ve Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başkanıdır.

6 Protektora: Manda yönetimidir. Bir devletin bir başka ülkeyi himayesi altına alması halinde yönetimin ismi manda yönetimidir. Mesela, Fransa, Fas ve Tunus'u himayesi altına almıştı (bu iki ülke Fransa'nın mandasıydı).

7 Guam Adası: Kuzeybatı Pasifik'te yer alan, 549 km^2 büyüklüğünde, ABD'ye bağlı özerk bir bölge. Başkenti Hagatna.

Japonya da katıldı. Rusya ise Uzakdoğu ve sıcak denizlere doğru yayıldı. 1914'te dünyanın paylaşılması tamamlanmıştı. Asya, Afrika ve Orta Doğu'da bütün ülkeler koloni haline gelmedi. Çin, Osmanlı İmparatorluğu, İran gibi bazı ülkeler şeklen bağımsız kaldılar. Bununla birlikte, bu ülkelerin hükümetleri Batılı büyük güçlerle bir dizi antlaşmalar yapmak suretiyle gerçekte bu güçlerin himayesi veya vesayeti altına girdiler. Sözü edilen ülkeler sınırlarını Batılı ülkelerin ürünlerine ve sermaye girişlerine (yatırımlarına) açmak zorunda bırakıldılar. Yine bu ülkeler demiryolları inşa etme ve çok zengin maden kaynaklarının işletilmesi imtiyazlarını bu Batılı güçlere bırakmayı kabul ettiler. Bazı durumlarda bu ülkeler liman ve şehirler üzerindeki egemenlik haklarından tamamen vazgeçmeyi de kabul ettiler. Devamında, bu ülkeler çok ağır bir borç yüküne itilmiş olarak, pratikte kamu maliyesinin yönetimini alacaklılara bırakmak zorunda kaldılar. Şüphesiz sözü edilen bu ülkeler bağımsızlıklarını korudular; ama aynı zamanda, sahip oldukları topraklar üzerinde ekonomik dinamikleri etkileyecek, yönlendirecek harekete geçirecek temel devlet müdahalesi enstrümanlarından yoksun bırakıldılar (Giraud, 1996: 130).

Çin'in faturası ağır her kolonyal baskının veya işgalin sonunda maruz kaldığı gibi, birikmiş zenginliklerin yağmalanması ve kolonilerin, her türlü maceracı girişimler için olduğu gibi, tehlikeli bir şekilde proleterleşen halkları için gösterdikleri (sundukları) kurtuluş çareleri kolonyal girişimlerin sebepleri arasındadır. Bununla birlikte, orada yağmalanacak bir şeyler ve her yerde görülen bir olay olmaktan farklı olan zenginleşmek olanakları olması gerekiyordu. Emperyalizmin Marksist analizi (Hobson, Hilferding, Lenin, Luxembourg) düşük fiyatlı olarak ham maddelerin girişi; korunmuş pazarlara zoraki giriş; sermaye fazlası için pazar (sürüm) arayışı üzerinde ısrarla durdu. Onlardan önce, Fransa'da Jules Ferry veya İngiltere'de Cecil Rhodes gibi emperyal kolonizasyonun önde gelen savunucuları da Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki rekabette kolonizasyonun gerekliliğine işaret etmişlerdi. Bununla birlikte, kantitatif iktisat tarihi çalışmaları gösterdi ki, kolonyal güçlerin ülkelerinin refahında kolonisazyonun ekonomik rolünü rölativize etmeleri (bu rolü nispi olarak ele almak, abartmamak) gerekmektedir (Giraud, 1996: 131).

1930'lu yıllara kadar dünyanın hemen her yerinde petrol aramalarının başladığı sırada kara ve deniz yoluyla taşımacılık maliyetleri önemli hale geldi. Bu durum bazı maden kaynaklarının işletilmesini sınırladı. 19. yüzyılda Batı'nın sanayileşmesi esas olarak enerjiden (kömür), madenlerden ve metropollerin yeraltı kaynaklı kimyasal maddelerinden beslenmekteydi. 1914'te dünya enerji ihracatında İngiltere henüz ilk sırada bulunan ülkeydi. Plantasyonlarda ve tropikal ürünler üretiminde yaşanan önceki bolluk metropollerin tarımsal üretimine kıyasla marjinal kaldı (önemi azaldı). Zira, metropol tarımında aralıksız devam eden makineleşme ve kimya endüstrisinde sağlanan büyük gelişmeler sayesinde verimlilik artışı ve bir "devrim" yaşandı. Bundan başka, bu ürünlerin büyük oranda değilse bile önemli bir kısmı, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bağımsız olan ve tropikal ürün yetiştiren Güney ve Orta Amerika ülkelerinden geliyordu. Sanayide kullanılan ham maddelere gelince, esas olarak pamuk Hindistan'dan geliyordu. Daha sonra Mısır da buna katıldı ve pamuk ihracatında bu iki ülke çok dikkat çekici hale geldi. Esas pamuk üreticisi,

Amerika, özellikle de Güney Amerika idi. 1914'te tekstil ipliğinin %80'i burada üretilmekteydi (Giraud, 1996: 132).

Pazar konusuna gelinirse, geçmişlerinde mamul mal ihraç etmediklerine göre, kolonize ülkelerin ihracat kapasitelerinin borçlarını ödemeye müsait (yeterli) olması gerekiyordu. Gerçekte, bir bütün olarak ele alındıklarında, koloniler sanayileşmiş ülkelerin mamul malları için asla "önemli" bir pazar rolü oynamadılar. Bairoch'un tahminlerine göre, 1900-1938 arasında, sadece koloni ve yarı koloniler değil, aynı zamanda Latin Amerika da dahil olmak üzere, 20. yüzyılda bir bütün olarak Üçüncü Dünya'yı oluşturacak olan bu topluluğun mamul mal ihracatları üretimlerinin sadece %8'i kadardı. 1930-1938 yılları arasında sanayileşmiş ülkelerin üretimlerinin sadece %1,3 ila %1,7 arasında kalan bir oranı Üçüncü Dünya ülkelerine ihraç edilmekteydi. Bu mallara sadece mamul mallar değil, bütün mallar dahildi. Sadece koloniler dikkate alındığında, yukarıdaki oranlar %0,6 ila %0,9 arasındaydı (Giraud, 1996: 132).

Büyük Britanya, yukarıda adı geçen emperyalizm teorisyenleri dahil, karşıt fikirlere izin verebilen yegâne ülke olmuştu. Gerçekten de İngiltere için esas olarak Hindistan'ın erken kolonize edilmesi ve imalat sanayisinde erken ve bilinçli uzmanlaşma nedeniyle değerler daha yüksektir. Böylece, 20. yüzyılın başında İngiliz tekstil (dokumacılık) sanayisi üretiminin %35'ini bugünkü Üçüncü Dünya ülkelerine ihraç etmekteydi. Pamuklu dokuma sanayisi için bu oran %67 idi. 1800-1938 periyodunda İngiliz mamul mallar ihracatının %40'ı bugünkü Üçüncü Dünya ülkelerine gerçekleştirilmekteydi (Giraud, 1996: 133).

Sermaye ihracı ise 1900'den itibaren büyük ölçüde hızlandı. Yıllık sermaye ihraç oranı 1870-1900 döneminde %2'den %2,5'a yükselirken; 1900-1914 periyodunda %4,5'a ulaşmıştır. 1913'te yıllık sermaye ihracı yatırımcı ülkelerin gayrisafi milli hasılalarının %5'ine ulaşmıştır. Sermaye ihracının kümüle toplamı bu ülkelerin gayrisafi hasılalarına eşitlenmiştir. Sermaye ihracı olarak mutlak tarihi bir zirveydi bu. Daha sonra bu büyüklüğe asla yaklaşılamadı. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde dış ülkelere yatırılacak (ihraç edilecek) sermayenin %90'ı yarım düzine Avrupa ülkesi tarafından gerçekleştirildi. Öyle ki, bu sermayenin %40'ı Büyük Britanya, %20'si Fransa, %13'ü Almanya'ya aitti. Bu sermaye önce sanayileşmiş ülkelere (Rusların aldıkları borçlar bu çerçevede ünlüdür); sonra Amerika'nın bağımsız ülkelerine ve dominyonlara; son sırada da sadece kolonilere yönelmiştir. Kolonilere yönelen sermaye esas itibariyle demiryollarının inşası içindi. Böylece, 1913'te toplam dış yatırımda (sermaye ihracında) Avrupa'nın aldığı pay (Avrupa'ya yönelen dış yatırım) %26; Kuzey Amerika'nın payı %24; Latin Amerika'nın %20; Afrika'nın %9 (esas olarak Güney Afrika); Asya'nın (tamamı) %16; Okyanusya'nın payı %5 olmuştu. Dominyonlar da dikkate alındığında muazzam bir kolonyal imparatorluğa sahip olan İngiltere bile dış yatırımlarının sadece %47'sini kolonilerine yapmıştı. Ve yine İngiltere bu yatırımlarının %73'ünü Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi dominyonlarında gerçekleştirmişti. Hindistan'a, Seylan'a (yeni adı Sri Lanka) ve imparatorluğun bütün geri kalanına İngiltere'nin yaptığı yatırım, toplam yatırımın ancak %13'ü kadardı. Kolonilerin sanayileşmiş ülkelerin sermaye fazlalarına önemli katkıları olduğu söylenemez. Birinci Dünya

Savaşı öncesi hızlanan bu çok yoğun sermaye akımları (hareketleri) Avrupa kapitalizminin net bir göçebelik hareketini (karakterini) açığa, vurmaktadır (Giraud, 1996: 135).

Dolayısıyla, sanayileşmiş ülkelerin zenginliğinin artmasında, en azından 1914'e kadar, kolonilerin önemi çok sınırlı hatta ihmal edilebilir seviyede kalmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin zenginliklerinin artmasında kolonilerin katkısını beklemenin, en azından yeni koloniler için, kolonilerdeki imkânları değerlendirmek için zamana ihtiyaç olduğu gerekçesiyle çok erken olduğu; İngiltere, Fransa, Japonya ve hatta Almanya'nın yakalandığı toprak ele geçirme tutkusunun (saplantısının) geniş toprakların ilk sahibi olma gerekçesiyle ekonomik yönden rasyonel bir davranış olduğu düşünülebilir. Takip eden dönemde, yani 1914'ten bağımsızlığa kadar kolonilerin ekonomik rolleri çeşitli nedenlerle hiç de daha fazla olmamıştır. Böyle bir etkinin (motifin) var olduğu farzedilse bile, bu sadece bir yanılsamadan, illüzyondan, kuruntudan ibarettir (Giraud, 1996: 135).

Üçüncü Dünya'nın geleceği açısından kolonizasyonun önde gelen sonucu, özellikle endüstriyel alanda olmak üzere, daha önce varlığını sürdüren kapitalizmin gelişmesinin yasaklanması oldu. Hindistan örneği, yerinde olarak ünlüdür. 18. yüzyılda bu çok büyük yüksek kalite ürün ihracatçısı ülke tekstil üretimiyle (dokumacılık zanaatıyla) ve daha sonra İngiliz Raj yönetimi sırasında yıkılmasını organize edecek olan ticari kapitalizmle tanışır. Zorunlu olarak, tekstil sektörünün bütün endüstriyel faaliyeti, gelişimi Hindistan'da yasaklanır. Mısır'da Osmanlı Devleti'nin valisi olan Mehmed Ali Paşa, 1830'larda Türk Sultanı'ndan kurtularak (tarihte Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanı olarak geçer) tarımın modernleştirilmesi için güçlü, kararlı bir politika izledi; devlet yönetiminde ordunun ve ulusal denizciliğin (donanmanın) gelişmesini hedefleyen endüstriyel bir çabanın gerçekleştirilmesini sağladı. Mısır'ın yürüttüğü bu politika, Meiji Devrimi'nden[8] sonra Japon yönetiminin yürüttüğü politikaya benzer bir politikaydı. 1830'lu yıllardan itibaren Mısır'ın endüstriyel potansiyeli dönem için önemlidir. Mısır'ın bu hızlı ekonomik hamlesi İngiltere'nin vesayeti (koruması) altına girmesiyle net olarak kırıldı. İngiltere, İngiliz mallarına ülkeyi açması hususunda Mısır'a baskı uyguladı ve Mehmet Ali Paşa'nın bütün otonom endüstriyel hedeflerini, ihtiraslarını terketmesi için zorladı. Endüstrinin modernleştirilmesi politikasını sadece merkezi hükümetin çok gecikerek benimsediği Çin'de büyük işadamları ile yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmiş modern kapitalist girişimler mevcuttur. Bu şekilde, önce Canton[9], sonra Hupei[10] şehirlerinin yöneticisi (valisi) olan Chang Chih-Tung, 1894'ten itibaren (yani Japonya'da ilk demir çelik fabrikasının açılmasından 7 sene önce; ve yine Bombay'da (Hindistan) bir endüstriyel ayrıştırma kuruluşu olan Tata'nın Hint demir çelik endüstrisinin ilk adımını atmasından 17 sene önce) ilk modern demir çelik sanayisinin Çin'de başlangıç olarak kurulmasını sağlamıştır. Fakat, Çin Devleti'nin bu endüstriyel girişimleri sürdürecek, teşvik edecek, destekleyip güçlendirecek durumda ve yeterlilikte olmadığı belli oldu. Zira, madencilik ve demiryolları alanında ve-

8 Sultan 2. Mahmud zamanında (saltanat dönemi: 1808-1839) Osmanlı ordusunun defalarca yenilmesiyle sonuçlanan (1831-1833) Osmanlı-Mısır savaşları oldu. Mısır ordusu Kütahya'ya kadar geldi.

9 Canton veya Guangahon. Çin'de Guangdong bölgesinin başkenti.

10 Çin'in bir şehri.

rilen ilk imtiyazların ve liman bölgelerinde endüstrilerin kurulması için yabancı şirketlere verilen hakların tarihi olan 1895'ten itibaren; ve bilhassa 1900'ü takiben (Boxers[11] Savaşı sonunda emperyalist güçlerin dayattığı antlaşmanın ardından) ülke yabancı göçebelerin çıkarlarının, yararlanmalarının rekabetine terk edildi ve böylece Çin yönetimi ülke üzerinde bütün ekonomik müdahale imkân ve araçlarından gerçekte somut olarak yoksun kalmış oldu (Giraud, 1996: 137).

Hiç şüphe yok ki, kolonizasyon (sömürgecilik) ve yarı kolonyal vesayet yönetimleri olmasaydı, Batı kapitalizminin yayılmasına karşı duyulan tepki ve meydan okumanın etkisiyle, 20. yüzyılda Üçüncü Dünya'yı oluşturacak olan 17 ve 18. yüzyıldaki mevcut kapitalizmler (koloni, yarı koloni ve dominyonlardaki yerel kapitalist yönetimler) güçlü bir şekilde gelişme gösterecekler ve sanayileşme aşamasına geçmiş olacaklardı. Elbette ki, dünyanın her tarafında değil; ayrıca koşulsuz da değil. Gelişmiş ülkelere yetişmenin, onları yakalamanın kapitalist dinamikleri için gerekli olan "güçlü devlet" bu koşullar arasındadır. Muhtemelen, bir koşul da, kapitalizm düşüncesini destekleyen ahlaki görüştür. Fakat, Alman sosyolog Max Weber'den (1864-1920) sonra bu düşüncenin realitede çok değişken olduğu, çeşitlilik gösterdiği; Protestan etiğin (ahlakın) sözü edilen düşüncenin yayılmasını güçlü bir şekilde teşvik etmek konusunda tek olmaktan uzak olduğu (başka ahlaki görüşlerin de olduğu) açıkca ortaya kondu (Giraud, 1996: 137).

Dünyanın emperyalist güçler arasında paylaşılmasının en önde gelen sonuçları ise şöyledir:

*) Daha önce sömürgelerde sürdürülen kapitalist düzenin yıkılması;

*) Kolonilerin zaman içinde modern endüstriye geçişlerinin engellenmiş olması;

*) Başlangıç dönemi hariç, işgal edip soymak, yağmalamak yoluyla değil, kolonilerin, özellikle ekonomik yönden, ticaret yoluyla sömürmek suretiyle metropolleri (koloni sahibi olan ülkelerin yönetim merkezlerini) beslemeleri.

Bu sonuçlar Üçüncü Dünya'nın gelecekteki kalkınmasını, gelişmesini engelledi. Bununla birlikte, bu tesir bugün zengin olan ülkelerin gelişmesini, büyümesini (yapısalcı iktisatçıların ileri sürdükleri kadar) pek fazla beslemiş olmadı (Giraud, 1996: 137).

2. Birinci Kolonizasyon Dalgası (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)

Doğal olarak "Hristiyanlığı yayma" maskesi, bahanesi altında ekonomik ve stratejik amaçlar güden İspanya ve Portekiz kralları, Papa'nın hakemliği altında, Tordesillas Antlaşması'nı[12] müteakip, dünyadaki bütün müsait keşfedilmiş keşfedilmemiş toprakları aralarında paylaşacak şekilde ele geçirmeye koyuldular (Roux - Lanier vd., 2011: 55).

11 Boxers: Çin Yiheguan tarikatının İngilizce ismi. Bu tarikatın mensupları 1900'de Pekin'in Avrupa ülkeleri elçilik binalarına sığınmak için yığıldılar.

12 Tordesillas Antlaşması: İspanya ve Portekiz 7 Haziran 1494'te İspanya'nın Tordesillas kentinde bir araya geldi. Ve batıdaki 270 ligin (bir ligin 3 mil veya 4,8 km.) Cape Verde'nin (Yeşil Burun Adaları) 370 ligine taşınması için Papa'nın da onayı ile yeni bir antlaşma imzaladılar. Bu yeni hat yaklaşık 46&371 de yer almaktadır.

İspanya İmparatorluğu[13] 16, 17 ve 18. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu'nun bile ulaşamadığı bir yayılmacılıkla, beş kıtada toprağı olan dünyanın ilk küresel imparatorluğudur. Brezilya'nın Portekizce konuşulan nüfusu Tordesillas Antlaşması'nın bir sonucudur.

16. yüzyılın ilk yarısında, bu iki krallık modern tarihin ilk kolonyal imparatorluklarını kurdular. Doğal olarak, bu iki ülke birbirinden farklı iki krallıktı. İspanyollar kısa zamanda Orta ve Güney Amerika'da uçsuz bucaksız toprakları ilhak edip kendi topraklarına kattılar ve buralarını doğrudan yönetmeye başladılar. İspanyollara göre daha az güçlü olan Portekizliler ise, eski ticaret üslerine sadık kaldılar ve Doğu Asya'nın zengin pazarlarına doğru uzanan deniz yollarına rotalarını çevirdiler.

17. yüzyıl boyunca Hollandalılar, İngilizler, Fransızlar İberik güçlerine[14] öykündüler ve aynı zamanda onlarla rekabete giriştiler. Hollandalılar, Portekizlilerin aleyhine olarak, Endonezya'yı işgal edip bu bölgeye yerleşirken, Fransızlar ve İngilizler Kuzey Amerika'da kolonizasyona[15] giriştiler (Roux-Lanier vd., 2011: 55).

Bu ilk kolonizasyon hareketlerine, esas olarak ekonomik mülâhazalarla girişildiği söylenebilir. Örnek olarak, değerli madenlere sahip bölgelerin ele geçirilmesi (İspanya); çok kârlı tropikal ürün pazarlarının kontrol altına alınması (Portekiz, daha sonra Hollanda) gibi. Kolonisazyon spontane (kendiliğinden) göç hareketi yaratabilir (Massachusetts'i[16] kurmaya giderek yerli halka zulmeden Püritenler[17] olayı); veya ekonomik olmaktan ziyade politik olan bazı hesaplara yol açabilir (Fransız vatandaşlarının göç ettirilerek koloni kurulan Kanada'ya gönderilmesi gibi). Kolonizasyon girişimlerinin her biri, 16. yüzyıldan itibaren dünya tarihinin en büyük olaylarından biri olarak, Batı Avrupalıların denizcilik alanındaki gelişmesi ve denizler yoluyla yayılmacılığı ile ilgilidir.

Kolonizasyonun beşeri sonuçları dramatik olmuştur. Amerika'nın yerli halkları (Kızılderililer, Aztekler, İnkalar), ülkeleri beklenmedik şekilde ve zorla ele geçirildikten sonra, fethedenlerin şiddetine, sert ve hoyrat davranışlarına maruz kaldılar. Ayrıca, işgalci Avrupalıların beraberinde getirdikleri bulaşıcı hastalıklar yerli halkları kırıp geçirdi. Avrupalı kolonizatörler, yerli işgücünden kendilerini yoksun bırakan bu hızlı demografik çökün-

13 Portekizce konuşulan Brezilya hariç, bütün Latin Amerika'da İspanyol kolonyalizmi nedeniyle İspanyolca konuşulmaktadır.

14 İspanya ve Portekiz'e.

15 yeni koloniler elde etmeye koyuldular.

16 Massachusetts: "Yeni İngiltere" de deniyor. 1620'de Mayflower gemisi Southampton'dan şimdiki Massachusetts'e 102 İngiliz püritenini götürdü. Bunlar New Plymouth'a yerleştiler ve Kuzey Amerika'nın ilk İngiliz kolonisini kurdular. ABD'nin kuzeydoğusunda Atlas Okyanusu kıyısında yer alan Massachusetts bir federe devlet ve yüzölçümü 21 408 km^2. Dağlık bir bölge. 2000 km. uzunluğundaki Apalaşlar dağ sırası bu bölgede yer alıyor. 7 milyonu aşan nüfusu var. Federe devletin merkezi (başkenti) Boston. Çeşitli endüstri kolları, granit ocakları, hidroelektrik santralleri, hayvancılık, balıkçılık faaliyetleri var. Harvard Üniversitesi, araştırma merkezi olarak Massachusetts Teknoloji Merkezi bu bölgede bulunuyor. Bu koloni 1775'te ABD bağımsızlık hareketinin başını çekti. Ve yine bu koloni 1787'de Federal Anayasa'yı onayladı.

17 Püritenler: 16 ve 17. yüzyıllarda İngiltere de Kraliçe Elizabeth'in Kilise reformuna karşı çıkan sertlik yanlısı Protestan mezhebinin bir kolunun mensupları.

tüye çözüm olarak, birinci insanlık dramına, yıkımına ikincisini katarak, köle haline getirilmiş Afrikalı zencileri kitleler halinde gemilerle Amerika kıtasına taşımaya başladılar (Roux-Lanier vd., 2011: 55).

Avrupa ülkeleri arasındaki savaşların yavaş yavaş küresel bir boyut kazanmasında payı olan birinci kolonizasyon hareketi zirvesine 18. yüzyılda ulaştı. Koloni kuran metropol ülkeler ele geçirdikleri sömürge topraklarında savaşmak durumunda kaldılar. 18. yüzyılın ikinci yarısında, sert düşüşler, travmalar kaydedildi. 1763'te İngilizler Kanada'daki sömürgeci Fransızları Kanada'dan kovup attılar. Fakat, 10 yıl sonra, Georgie'de, Batı Avrupa'dan göç ettirilip buralara yerleştirilen ve iskân ettirilen Massachusetts'teki koloniler ayaklandılar ve bağımsızlıklarını kazandılar. 1791'de çıkan çok büyük siyah köle isyanı, Fransa'nın şeker adalarının en zengini Saint-Dominique'i[18] kaybetmesiyle sonuçlandı. 1820'den itibaren Güney Amerika'daki İspanya kolonları[19] 50 yıl önce İngilizlerin yaşadığı gibi, Madrid otoritesine[20] karşı ayaklandılar. 1830'dan sonra İspanya'ya eski geniş imparatorluk topraklarından sadece kalıntıları kalmıştı. Bununla birlikte, İngilizlerin ilgisinin düzenli ve sistemli bir şekilde Hindistan'a girişi, ikinci bir kolonizasyon dalgasının habercisi olmuştur (Roux-Lanier vd., 2011: 55).

3. İkinci Kolonizasyon Dalgası (19 ve 20. Yüzyıllar)

İkinci kolonizasyon dalgası 19 ve 20. yüzyılları kapsar. 1830'da Alger'in[21] zaptedilmesi, Cezayir'in Fransa tarafından fethi olayını başlattı. Fransa'nın açık, belirgin hedefleri olmadan yürüttüğü bu hareket çok sayıda Müslümanın yaşadığı ülkede bir koloninin kurulmasıyla sonuçlandı. Aynı tarihlerde Hindistan yavaş yavaş yönetimini doğrudan üstlenen Britanya'nın (Londra'nın) kontrolüne girmekteydi. 1860'dan sonra, Avrupa kaynaklı kolonyal girişimler Afrika'da, Asya'da ve Okyanusya'da arttı. Fakat, ekonomik zorunluluklar (sıkıntılar), bilhassa serbest ticaretten yana olan liberalizmin başarısından, etkinliğinden şüphe edilmesine neden olan 1873 ekonomik krizinden sonra, hızlı bir şekilde kolonilerin kurulmasına[22] karşı bir muhalefetin doğmasına yol açtı (Roux-Lanier vd., 2011: 56).

Bu ikinci kolonizasyon hareketi (dalgası), her şeyden önce, yeni buharlı harp gemileri için dünyanın her tarafında destek noktalarına (üslere) ve kömür ikmali yapılacak depolara sahip olma ihtiyacı duydu.

18 Eskiden Fransa'nın kolonisi olan Haiti Adası'nın önceleri iki ismi vardı. Bunlardan biri Hispaniola, diğeri Saint-Domingue idi. Saint-Domingue (Santo Domingo) bugün Dominik Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ve ülkenin güneyinde önemli bir liman şehridir. Dağlık bir arazi yapısına sahip olan Haiti Adası Haiti Cumhuriyeti (başkenti Port-au-Prince'dir) ile (batıda), Dominik Cumhuriyeti (doğuda) arasında ikiye bölünmüştür.

19 İspanyol kolonları: Nüfuslandırmak amacıyla sömürge topraklarına göç ettirilen İspanyollar.

20 İspanya Krallığı'na karşı.

21 Cezayir'in bugünkü başkenti Cezayir şehridir. 1830 tarihinde Cezayir'i işgal eden Fransızlar bu şehre Algér adı verdiler. Fransızcada Algérie Cezayir demektir. Kısaca, Fransızların işgal sırasında Algér dedikleri şehir ile bugünkü başkent Cezayir şehri aynı şehirdir.

22 koloni sahibi bir ülke olunmasına.

Endüstriyel güçler için kolonyal bir imparatorluğa sahip olma, ham madde ve bazı gıda maddelerinin sağlanmasının ve ayrıcalıklı bir pazarın elde edilmesinin bir aracı olduğu düşünülüyordu. Öte yandan, koloni sahibi olmanın milliyetçi duyguları güçlendireceği, ülkenin uluslararası alanda prestijini yükselteceği ve bilhassa denizlerde olmak üzere, o devletin askeri gücünü arttıracağı değerlendiriliyordu.

Sadece yarım yüzyıl içinde İngiltere, Fransa, Belçika ve Almanya henüz daha yeni ele alınmış, incelenmiş ve keşfedilmiş olan Afrika'yı aralarında paylaştılar. Fransızlar İndochine'e[23] yerleştiler. Britanya, birinci kolonizasyon hareketi sonunda nüfuslandırılmış kolonilerine ikinci fetih dalgasını ekledi. Büyük Britanya bütün zamanların en büyük deniz imparatorluğunu kurdu. Bu imparatorluğun nüfusu yaklaşık 400 milyona ulaşmıştı (Roux-Lanier vd., 2011: 56).

1914'te yeryüzündeki toprakların yarısından fazlası Avrupalı güçlerin hâkimiyeti altındaydı. Beyaz ırkın yarattığı zorunluluk arzeden bir sorumluluk olarak, kolonizasyonun ortaya çıkmasına yol açtığı gerçek emperyalizm teorileri bu dönemde yaşananların mahsulüdür. İngiliz romancı R. Kipling (1865-1936) "Beyaz Adamın Ağır Yükü" adlı romanında bu konuyu işlemektedir. Bu durum hızlı küreselleşmeye ve 20. yüzyılda Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde büyük çatışmalara yol açmıştır.

4. Kolonizasyonun Nedenleri ve Sonuçları

Kolonizasyon 19. yüzyılın son çeyreğinde Kondratieff çevriminin[24] B safhası sırasında hızlandı. Buna göre, kolonyal fetihler, koloni peşinde olan Batılı güçlerin "sömürü amaçlı koloni oluşturma arzularını" yansıtabilir: Pazarlarını genişletme; birincil mallarla ilgili gıda-erzak- içecek gibi ihtiyaçların karşılanmasını güvence altına alma; sermayeleri için yeni plasman imkânları (alanları) yaratma... gibi (Montoussé vd., 2013: 25).

Bu açıklama (bakış tarzı), bilhassa Marksist olmayan İngiliz John Hobson (1902) ve Lenin (1916) tarafından geliştirilen emperyalizm teorilerini birleştirmektedir. Hobson'a göre, kolonizasyon, yeni pazarların açılmasına; sanayileşmiş ülkelerde aşırı üretim (üretim fazlası) eğiliminin önlenmesine[25] imkân vermektedir. Lenin'e göre ise, emperyalizm kapitalizmin en son safhasıdır. Yine O'na göre, kapitalizm dünya ekonomisine monopollerin

23 İndochine: Fransız Hindiçini. Fransız sömürge imparatorluğunun Güneydoğu Asya'daki bir parçası. Kamboçya, Tonkin (Kuzey Vietnam), Annam (Merkezi/Orta Vietnam) ve Koşinşin'den (Güney Vietnam) ibaret olmak üzere 1887'de, kuruldu. Laos 1893'te ve Kouang-Tchéou-Wan 1900'de Fransız Hindiçini'ne dahil oldu. Başkent 1902'de Saygon'dan Hanoi'ye taşındı. Bölgedeki sömürgeci Fransız hâkimiyeti 2. Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Savaş sırasında Japonya'nın bölgeyi işgal etmesiyle bölge haritası ve hâkimiyeti değişti.

24 Kondratieff çevrimi: Ekonomide uzun dönem konjonktürel dalgalanmaları gözlemleyen Rus iktisatçı Kondratieff, üretim ve fiyatlardaki bir düşüşü veya ağırlaşmayı takip eden dönemde bu göstergelerde bir artışın yaşandığını ileri sürmüştür. Bu gözlem ve açıklama iktisat literatüründe kondratieff cycle'ı (çevrimi, döngüsü) olarak yer almaktadır.

25 Bu düşünce tarzına göre, kolonizasyon ile yeni koloniler ve yeni pazarlar yaratılacaktır. Böylece aşırı üretimi (üretim fazlasını) eritmek mümkün olacaktır.

hâkim olması, finans kapital yoluyla yerel sanayilerin içine girilmesi ve nihayet dünyanın büyük güçler arasında paylaşılması sürecinin tamamlanması ile kendini karakterize eden bir gelişme düzeyine erişmiştir. Ayrıca, kolonizasyon kapitalizmin nihai krizinin ortaya çıkmasının geciktirilmesine yol açmaktadır (Montoussé vd., 2013: 25).

Kolonizasyon aynı zamanda başka faktörlerin de bir sonucudur. Kolonizasyon, koloni kuran güçler için, ülkelerindeki demografik baskıyı azaltmanın bir aracı olabilir. Bu, yerli nüfusu kolonilere yerleştirme amacıyla girişilen işgaldir. Asya'da Japonya'nın giriştiği kolonizasyon hareketlerinin temel motiflerinden biri budur. Bundan başka, sömürgeci ülkeler kendilerini "geri kalmış yörelere uygarlık götürmek" gibi bir misyonla kuşatılmış hissedebilirler. Bu, koloni sahibi güçlerin kolonizasyon amacı olarak ileri sürmekten hoşlandıkları bir argümandır. Güç, nüfuz peşinde olma ve diğer rakip ülkelerin bunları elde etmelerine engel olma arzusu kolonilere sahip olmak için güçlü bir sebeptir. İngiliz ve Fransız koloniciliğinin nedeni kısmen bu düşüncedir (Montoussé vd., 2013: 25).

Üçüncü Dünya teoriyenlerine göre, kolonizasyon, Batılı metropollerin kurdukları hâkimiyet yüzünden kalkınmayı engelleyici, tıkayıcı bir faktördür. Daha detaya inilirse, tarihçi Jean-Charles Asselain, kolonizasyonun ülkelere göre farklılaşan[26] etkilerini birbirinden ayırt eder. Bu çerçeveden bakılırsa, örneğin Hindistan çok acı çekmiştir. Hindistan olayı, kolonilerin Avrupalı yurttaşların götürülüp nüfuslandırıldığı, içerde tam bağımsızlığa sahip olan dominyonlar gibi İngiliz kolonileri örneği değildir (Montoussé vd., 2013: 25).

Bunun dışında, kolonizasyonun olumlu etkilerinden söz eden yazarlar da vardır. Liman, demiryolu, havalimanı, karayolu... gibi altyapının kurulması; birincil ürünlere dayalı sanayileşmenin başlatılması; sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi; düşük maliyetli işgücünün (vasıfsız emeğin) değerlendirilmesi... bunlardan bazıları (Montoussé vd., 2013: 25).

Bazı yazarlar kolonizasyonun koloni sahibi devletler için yararları konusunda şüphe içindedirler. Bu cümleden olarak, Paul Bairoch'a göre, kolonilerde pazar imkânları çok sınırlıdır ve ayrıca kolonilerin ham maddeleri gelişmiş sanayi ülkeleri için gerçekte hayati, vazgeçilmez, olmazsa olmaz değildir. Öte yandan, birçok liberal yazara göre, koloni sahipliği, emperyalist ekonomiye esir alınmış hazır (rezerve edilmiş) bir pazar sunduğuna göre, yenilik yapmayı frenlemektedir. Bunun ötesinde, kolonizasyon diğer faaliyetlere bağlı olmayan (boşta olan) sermayeyi, verimliliğin yapay olarak şişirildiği kolonyal faaliyetlere doğru çeker.

İkinci Dünya Savaşı arifesinde dünyanın paylaşılması artık tamamlanmıştı. Savaş bitince yeni bir dönem başladı. Bu, koloni idarelerinin yıkıldığı, bağımsızlıkların kazanıldığı, kolonyal imparatorlukların sona erip dağıldığı, ama eski monopollerin hâkimiyetlerinin sona ermeyip devam ettiği yeni bir dönemdir (Montoussé vd., 2013: 25).

26 bazen birbirine çelişik de olabilen.

5. Kolonizasyon Şekilleri ve Uygulamaları

15. yüzyıldan itibaren gelişmekte olan ticaret ekonomisinin ya da comptoir (kontuar) ekonomisinin yerini köle ticareti aldı. Burada söz konusu olan husus, metropol ülkede üretilen basit mamul malların kolonilerde yetiştirilen tropikal tarım ürünleriyle değiştirilmek suretiyle ticaretinin yapıldığı ileri karakollarının (ikmal, irtibat noktalarının) kurulmasıdır. Bu kontuarlar Avrupalıların kolonilere girişlerinin ve direkt kolonizasyon kurulmasının hareket noktalarıdır. Plantasyonların[27] kurulmasına, madenlerin işletilmesine, hizmetlerin görülmesine dayalı olan ve kolonizatör ülkenin firmaları tarafından organize edilen kapitalist bir ekonomi bu koşullarda ticaret ekonomisinin yerini aldı (Brasseul 2016: 162).

Koloniler, metropol ülke tarafından askerî işgal sonrası ilhak edilen ve yönetilen ülkelerdir. Protektora yönetimi altında olan ülkeler ise, teorik olarak egemenliklerini korurlar. Ancak, diplomasi (dış ilişkiler), mali işler, ülke savunması metropol ülke tarafından yürütülür. Protektora, bir ülkenin güçlü diğer bir ülkenin koruması, himayesi, denetimi altına girdiği siyasi rejimin adıdır.

Avrupa için genişleme, yayılma bakımından üç dönemden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, 12. yüzyıldan sonra haçlı seferleri ile; ikincisi 15. yüzyılda Büyük Keşifler ile; üçüncüsü de 19. yüzyılda genişleme ve yayılmanın zirveye ulaştığı kolonyalizm ile. Batılılar kendi kurallarını, prensiplerini kabul etmeyen öteki halkların itaat etmelerini sağlamak için kolonilere göre daha ileri, daha güçlü durumda olan teknik, ekonomik veya askeri güçlerini kullandılar. Bununla birlikte, kalkınmayı kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı hukuki ve siyasi müesseselerin kurulması da dahil olmak üzere teknik, tıbbi ve eğitim alanında sağlanan gelişmeler yanında; ekonomide rekabeti ve etkinliği arttıran ilerlemeler gibi pozitif unsurları beraberinde getirdiği ölçüde fethedilen ülkelere daha ileri bir medeniyet götüren eski Romalıların fetihleriyle, Avrupa'nın kaydettiği bu genişleme ve yayılma mukayese edilebilir. Roma medeniyeti, aynı zamanda, sonunda sömürgeci ülkelerin aleyhine dönecek olan özgürlük, vatandaşlık hukuku ve hakları, demokrasi gibi halkı aydınlatan, bilinçlendiren kavramları da fetihleriyle birlikte (beraberinde) getirmişti (Brasseul, 2016: 154).

Emperyalizm, geçmişte, koloniler elde ederek imparatorluk kurmak isteyen sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı politikalardır. Bu olay, arada eşitsiz bir ilişkinin bulunduğu halkların veya devletlerin vergilendirilmesiyle kendini açığa vurur.

Muhtelif koloni tiplerinden bahsetmek ve bunları üç grupta toplamak mümkündür:

*) Bir bölgenin nüfuslandırılmasıyla, yani oraya dışarıdan bir nüfusun göç ettirilmesiyle ortaya çıkan koloniler.

*) Afrika örneklerinde olduğu gibi, sömürü amacıyla bir işgal sonrası ortaya çıkan koloniler.

*) Yarı koloniler. Bunlar siyasi yönden bağımsız, fakat ekonomik yönden metropol ülkeye bağımlı olan ülkelerdir. Eşitsiz, adil olmayan antlaşmalarla egemenliği elinden alınmış

27 Plantasyonlar: Metropol ülkelerin kolonilerde kurdukları ve kahve, muz, tropikal ürünler... vs. üretiminde yerel üretime nazaran daha modern tekniklerin kullanıldığı büyük tarımsal işletmelerdir.

olan Çin, hiçbir zaman gerçek bir koloni (sömürge) olmadı. Aynı durum Persler (İran), Osmanlı İmparatorluğu ve finansal otoritelerin eline düşen Latin Amerika ülkeleri için de geçerlidir. Afrika, Çin veya Avustralya örneğinden farklıdır. Afrika kolonizasyon konusunda en klasik örnektir. Afrika'da yaşanan sömürgecilik olayı, Büyük Keşifler'le başlayan bir sürecin son evrimi (safhası) gibi veya bu fenomen 19. yüzyıl sonunda, dünyanın geride kalanıyla ilgili olarak basit bir hızlanma şeklinde ele alınıp incelenebilir (Brasseul, 2016: 155).

Dominyonlar İngiliz kolonileridir. Bu ülkeler (Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda...) gerçekten bağımsız haldeydiler ve kendilerini kendileri yönetmekte idiler. Ama, İngiliz Kralı'na gerçekten bağlılık gösteriyorlardı. İngiliz kolonisi Kanada 1846'da otonomiden (özerklikten) ilk yararlanan koloni oldu. Avustralya 1901'de; Yeni Zelanda 1907'de; Jamaika 1910'da; yine Güney Afrika 1910'da dominyon yönetimine geçtiler.

İngiliz kolonyal imparatorluğunda bir de "dolaylı kolonizasyon" şekli vardı. Bu koloni yönetimine göre, Avrupalılar mevcut yerel yöneticileri dolaylı olarak yönetirler. Metropol yöneticileri, ülkenin siyasi bağımsızlığını tanıma düşüncesini taşımadan, o ülkedeki geleneksel kurumları devam ettirirler; ayrıca, koloninin dil ve kültürüne saygı gösterirler. Doğrudan kolonizasyona dayalı Fransız sisteminde Fransız politik düzeni, yargı sistemi, Fransız dili ve kültürü koloni halkına dayatılır (empoze edilir). Burada Fransız kolonizasyon anlayışından söz edilmektedir. Hedef ise, kolonideki yerli halkın tamamına Fransızcayı, Fransız kültürünü, yaşam tarzına dayatmak, böylece nüfusun tamamını dönüştürmek, onları "tam asimile" etmektir. Fransız koloniciliğinin bu şekilde farklı ve sert olması, Fransız plantasyonlarıyla bırakılan izlerin neden bu kadar derin, asimilasyonun pek çok yerli üzerinde neden bu kadar başarılı olduğunu açıklamaktadır. Daha eski geçmişi olan ve asimilasyona ve kültürel yönden toplumun harmanlanmasına dayalı Portekiz koloniciliği, Fransız tarzı gibi, aynı derecede doğrudan kolonizasyonu öngörüyordu. Portekiz koloniciliği hiçbir yerde Brezilya'dan daha başarılı olamadı. Kolonizasyon tarzı bakımından Almanya, Belçika, Hollanda koloniciliği İngiliz koloniciliğine yakındı (Brasseul, 2016: 162).

Kolonilerde koloni sahibi metropol gücün (devletin) yerel endüstrilerin kurulup geliştirilmesine pek bir faydası olmadığı gibi, halkın eğitimi, yetiştirilmesi, ıslahı yönündeki yardım ve katkısı da çok sınırlı oldu. Tarım kesiminde gelişmeler yaşandı. Ama bu, kolonilerdeki verimli toprakların yağmalanması pahasına gerçekleşti. Tarım ve madencilik alanındaki başarılı faaliyetler hayata geçirilmiş ve sağlam bir duruma getirilmişti. İhracatın çok önemli miktarlarda arttırılmasını mümkün kılan yerfıstığı, tütün, keten, buğday, üzüm asması, kahve, manyok[28], kauçuk ağacı, narenciye, pamuk... vs. gibi yeni ürünler tanıtılmış oldu. Kolonilerde metropol ülkeler tarafından yollar, limanlar, hastaneler, demiryolları, sulama ve hidrolik alanında yapılan yatırımlar... gibi altyapı çalışmaları gerçekleştirildi (Brasseul, 2016: 162).

28 Manyok: Güney Amerika menşeli tropikal bölgelerde yetişen, kökünden tapyoka elde edilen bir bitki. Manyokun kökünü yemeden önce pişirmek gerekir. Zira, bu kök toksik madde içerir. Tapyoka, manyok kökünden çıkarılan nişastadır.

Afrika'da Avrupalıların varlığı, keyfi, zorba, birliği bozucu politikaların uygulanmasıyla sonuçlandı. Avrupalılar Afrika'da geleneksel toplum düzenini bozdular. Bazen de tahrip edip yıktılar. Daha önce yurt içine yönelmiş ticari hareketleri dışarıya yönlendirerek çökerttiler. Ne var ki, Avrupalılar tarafından eski iç ticaretle miktar olarak ortak bir yanı olmaksızın yaratılmış modern ticaret zayıftır, daha az dinamiktir (Brasseul, 2016: 163).

Kolonizasyon aynı zamanda kolonilerde hükümet ve sağlıkla ilgili faaliyetlerin gerçekleşmesini sağladı. Köleliğin Britanya İmparatorluğu'nda 1833'te ve Fransız kolonilerinde 1848'de ortadan kalkması çok büyük bir gelişmeydi. Hiç bitmeyen yerel savaşların yaşandığı Afrika'da, Avrupalılar zorunlu bir barış ortamı sağladılar. Modern ulaşım imkânları açlığın, kıtlığın gerilemesini mümkün kıldı. Sağlık alanında elde edilen gelişmeler, kolonilerde demografik artışın temel kaynağıdır. Kolonilerde nüfus büyük ölçüde arttı. Bu durum Üçüncü Dünya'da daha sonra yaşanacak olan demografik patlamanın habercisiydi (Brasseul, 2016: 163).

Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki bölünme (ayrılma, farklılaşma) 19. yüzyılın sonundan itibaren şekillenmeye başladı. Avrupa, Japonya, Amerikan Anglosakson ülkeleriyle Okyanus Anglosakson ülkeleri başarılı bir sanayileşme süreci yaşarken Latin Amerika, Asya ve Afrika bir kenarda kaldılar ve emperyalist devletlerin hâkimiyeti altına girdiler. Modernitenin[29] yayılma kanalları her şeyden önce kültürel ve kurumsal yöndendir. Uzaklardaki Avustralya ve Yeni Zelanda'nın başarıları ve yakınlardaki başarısız Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri yukarıdaki görüşü destekleyen örneklerdir. Ekonomik büyümeye ve teknik ilerlemeye dayalı zihniyetin gelişmesine uygun kurumların oluşturulup geliştirilmesi, 20. yüzyıl tarihinin de gösterdiği gibi, son derece ağır işleyen bir süreçtir (Brasseul, 2016: 163).

Kölecilik amacıyla girişilen ülke işgalleri, dış borç mekanizmasının kurulması, küresel ölçekte serbest piyasanın oluşması ve sömürgecilik[30] azgelişmiş ülkelerin bugünkü ekonomik durumlarını açıklayan tarihi nedenlerdir. Belli sayıda Güney ülkesi[31] için sömürgecilik 18. yüzyılın sonundan itibaren köleliği izledi. Denizaşırı ilkel toplumlarla sürdürülen bu 400 yıllık köle ticaretinin ardından, önde gelen Batı Avrupa ülkeleri sonunda Afrika'yı sömürgeleştirmek ve bu kıtanın kendilerinin malı olduğunu düşünmek noktasına geldiler (Pedregal, 2007: 36). Portekiz'in 15. yüzyıl Atlantik ötesi ilk fetihlerinde kolonizasyonun ilk adımlarının hızlı, canlı olduğu söylenebilir. Bu keşif ve sömürgeleştirme seferlerini hızlı bir şekilde Yeni Dünya'da (Amerika kıtası güney ve kuzey) İspanyol kolonileri ve yine Batılı Hristiyan misyonerlerin Çin'de ve diğer Uzak Doğu ülkelerinde giriştikleri misyonerlik

29 Modernite: Modernite Avrupa'da 17. yüzyılda kendini göstermeye başlayan dünyaya bakış ve toplumsal değerler sistemidir. Modernitenin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, düşünsel boyutundan bahsedilebilir. Modernitenin ürettiği temel değerler rasyonel düşünce, bireyselleşme, kentleşme, endüstriyel devrim, ulus devlet, bilimsellik, seküler yaşam (laiklik) ve bürokrasi olarak sıralanabilir.

30 Sömürgecilik yerine Türkçe ekonomi yazınında müstemlekecilik veya kolonyalizm sözcükleri de kullanılabilmektedir.

31 azgelişmiş ülke.

faaliyetleri izledi. Koşut olarak, Japonlar aynı tarihlerde Uzak Doğu'da sömürgecilik girişimlerini başlattılar.

Kolonyalizm birçok noktada kölecilik hareketinden ayrılır. Kölelikte ilkin, kölenin çok büyük ekseriyetle evinden, yurdundan köküyle koparılıp yeni sahibine satılacağı yere götürülmesi vardır. Köle, ailesini, ülkesini terk etmek; götürüldüğü yeni ortamda efendisinin arzu ve isteklerine uygun hareket ederek yaşamak zorundadır. Kölelikte kölelerin nakil esnasında kaçınılmaz bir şekilde çok ağır koşullara, insanlık dışı muamelelere maruz kalmaları söz konusudur. Buna karşılık, kolonyalizmde sömürgenin coğrafi, kültürel, sosyal dokusuna ve kendisine özgü koşullarına müdahale edilmez (Pedregal, 2007: 36).

İkinci olarak, kölenin hayatı efendisine aittir, köleye karşı efendisi tarafından hiçbir sorumluluk, yükümlülük üstlenilmez. Kölelik, çeşitli iş ve hizmetlerde kullanılmak üzere, araç, gereç gibi diğer insanlara[32] sahip olmaktan ibaret olan bir hâkimiyet pratiğidir. Halbuki kolonizasyonda, nispi bir karşılıklılık söz konusu olsa bile, başka ülkelerin doğal kaynaklarını veya insan emeğini, olumsuz koşullar[33] içinde olmaları nedeniyle "sömürme" arzusu, amacı vardır. Gerçekten de, sömürge topraklarında çalışan işçiler, köylüler, ırgatlar genel olarak ülkelerinde mevcut bulunan şartlara, imkânlara göre daha uygar, daha insani ücret ve çalışma koşulları talep etmektedirler. Burada, emek sömürüsünün konusu olan ve vahşi, ilkel, güvenilmez, eğitimsiz oldukları düşünülen bu insanların, uysal, itaatli, sağduyulu, bilgili, becerikli olmanın ve insana yakışan davranışları kazanmanın yollarını göstermek, öğretmek amacıyla eğitilmesi gereği ortaya çıkmaktadır (Pedregal, 2007, 36).

Jean-François Mattei, barbar, vahşi, ilkel kavramının "daha önce mevcut olan düzenin yıkılması" fikrini çağrıştırdığını hatırlatmaktadır. O'na göre, barbarlık, vahşilik her zaman daha önce var olan egemen kültüre karşı bir tepkidir.

Avrupalıların denizaşırı yayılmalarının belli başlı özellik ya da belirtilerinden biri, bu hareketin uygarlaştırıcı misyonu ile ilgilidir. Burada söz konusu olan şey, dinî inancın olmadığı veya zayıf olduğu topraklarda metropolden[34] gelip sömürge topraklarına yerleşen Avrupalıların dinî inançlarının, yani Hristiyanlığın yayılmasıdır. Arap ordularının 7. yüzyıldan itibaren elde etmek istedikleri sonuç ayndır: Yeni topraklar elde etme ve İslamiyeti yayma. Kristof Kolomb her şeyden önce, Haçlı Seferleri'nin taşıdığı zihniyeti, yüklendiği misyonu harekete geçirmekteydi: "Osmanlı hâkimiyetindeki Kudüs'ü yeniden fethetmeye girişmek." Bu açıdan bakıldığında, büyük keşiflerin sağladığı zenginlik, Hristiyanlığın yayılmasına hizmet etmek için sadece bir araçtı (Pedregal, 2007: 37).

Kolonyalizm, bazı Batılı yazarlara göre, sosyal, politik ve maddi olgunluğa henüz erişememiş halklara karşı duyulacak sorumluluğun bir gereği olarak doğan ahlaki görevin bir sonucudur. Bu manada kolonizasyon kölelik olayından daha karışık, anlaşılması daha zor bir olaydır. Zira, kolonyalizm (metropol yönetimi) koloni idaresi kurulduktan sonra ne

32 Beyaz köle de var olmasına rağmen, köle denince akla önce zenci köle gelmektedir.

33 fakirlik, cehalet, işsizlik, yasal koruma yetersizliği, güçlü sendikaların bulunmaması, sahipsizlik, bilgi eksikliği... vs. gibi.

34 büyük çoğunlukla Batı Avrupa'dan gelen.

insan bedenine ne de sömürge insanının düşünme tarzına, zihniyetine, kültürüne, ruhsal yanına, inançlarına saldırır. Sömürgeci ülkeler sömürgelerde "bu ülkelerin kalkınmalarına elverişli koşulların yaratılması" maskesi altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Kolonyalizm, doğal, yararlı olarak değerlendirilen özellikleri (karakteri) nedeniyle aklanmak istenmektedir. Bu durum kolonyalizmin sömürgelerdeki politik kararlar ve ekonomik çıkarlar üzerindeki etkilerini kamüfle etmektedir.

Bununla birlikte, sömürgelerde yaşayan bazı Avrupalıların mevcudiyetleriyle Güney'in sömürge halklarına içtenlikle yardım etmek istediklerini belirtmek gerekir. Öte yandan, Üçüncü Dünya ülkeleri sömürgeci devletler karşısında gözden çıkarılmış, zavallı, mazlum kurbanlar değildirler. Kolonyalizm hiçbir bakımdan aklanmış olmasa bile, metropolün pratikte ancak sömürge ülkenin rızasıyla, onayıyla ülkeye hâkim olup yönetebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sömürge ülke asla reaksiyon gösterme gücünden bütünüyle yoksun değildir. Tersine, Virginie Diaz Pedregal'e göre, metropol ülkenin veya sömürgedeki mensuplarının teknik ve askeri gücü de sınırsız değildir. Yine O'na göre, kolonizasyonu sonlandırmak isteyen koloni halkı, tarihin de gösterdiği gibi, çok uzamadan bağımsızlığını elde eder ve kolonizasyonu ortadan kaldırır (Pedregal, 2007: 37).

Ampirik yönden köle sahibi ile sömürgede yerleşik olan ve asimilasyon görevi üstlenen Avrupalının ekonomik amaçları aynıdır. Bu amaç, metropol ülkenin gücünü arttırmak veya ekonomik gelişmesini hızlandırmak için çok ucuz olan el emeğinden yararlanmak ve sömürgenin zenginliklerine el koymaktır. İdeolojik planda kolonyalizm, kölelik gibi genellikle ırkçılığın havasını, izini taşır ve hâkim gücün askeri üstünlüğüne dayanır. Bununla birlikte, kolonizasyonu temize çıkarmaya çalışan önemli gerekçelerden birisi, kolonyal ilişkilerin kurulma nedeninin, "kölelikle ve ticaretin istenmeyen, tasvip edilmeyen biçimleriyle mücadele etmek" gibi insani bir amaca dayandırılmasıdır. Kolonyal güçler[35] kontrol altında tuttukları bölgelerde sakıncalı, istenmeyen ticareti durdurmaya çalışırken, aynı zamanda Afrika'yı kırıp geçirmekte ısrar eden köle tüccarlarının, köle ticareti yapan gemi sahiplerinin peşinden gitmeyi sürdürmekteydiler (Pedregal, 2007: 37).

Birinci tip kolonizasyon (metropol ülkeden insanları, aileleri yeni topraklara göç ettirerek koloni kurma) Avrupa'da demografik baskının hafifletilmesine katkıda bulunmuştur. Şu husus da belirtilmelidir ki, ana yurdu terk edip sömürge ülkeye yerleşen Avrupalı sayısı kesinlikle çok fazla değildi. İkinci tip kolonizasyon (bir askeri işgal sonrası kurulan koloniler) kolonizatör ülkeye şöyle bir avantaj sağlamaktadır: "Ham maddeler ve servetinin (sermayesinin) bağlı olduğu piyasalar üzerindeki kontrol ve hâkimiyetini sağlamlaştırmak, güçlendirmek". Birinci tip, yani nüfus yerleştirmek suretiyle kurulan koloniler az sayıdadır. Örnekler: Cezayir, Fransa için; Güney Afrika, Hollanda ve İngiltere için; Rodezya, İngiltere için gibi (Pedregal, 2007: 37).

18 ve 19. yüzyılda İngiltere, Fransa, Hollanda ve Belçika, bilhassa Afrika'da olmak üzere, en çok kolonisi olan ülkelerdi. ABD, Doğu'daki ilk kolonilerden itibaren hudutlarını

35 Metropol ülke veya kolonyal güçler veya kolonizatör ülke, koloni sahibi Merkez'i oluşturan sanayileşmiş ülkelerdir.

Far-West[36] topraklara doğru genişletmeye çalışmıştır. Rusya'ya gelince, 16. yüzyıldan itibaren Tatar devletini sömürgeleştirerek[37] bu alanda ilk adımlarını atan Rusya 19. yüzyılda, birkaç on yıl sonrasında Sovyet ekonomisinin kalesi haline gelecek olan Doğu ve Uzak Doğu komşularına doğru kolonizasyon sürecini başlatmıştır. Bu dönemde Rusya'nın Büyük Britanya ile rekabeti büyüktür. Asya'da sadece Japonya, örneğin Kore gibi birçok ülkeyi himayesi altına alarak Avrupalıların etkisinden kendisini korumayı ve bağımsızlığını sürdürmeyi becerebilmiştir.

Fransa, Birinci Dünya Harbi'ne girerken, hâkimiyeti altında bulundurduğu topraklar bakımından, en geniş sınırlara sahipti. Fransızlar ekvatoryal Afrika'da ve Batı Afrika'da çok sayıda sömürgeye sahip oldu. Mağrip'in[38] tümü ya Fransa'nın himayesi altına girdi (Tunus, Fas) veya Fransa'nın bir parçası olarak kabul edildi (Cezayir). Aynı zamanda Cibuti[39], Reunion Adası[40], Madagaskar Adası ve Komor Adaları[41] da Fransa'nın himayesi altındaydı. Fransa ile hemen hemen aynı genişlikte sömürge toprağına sahip olan İngilizlerin hakimiyeti dünya üzerinde coğrafi yönden daha fazla dağılmış durumdaydı. İngiltere'nin nüfuzu, himayesi altına giren ülkeler ise, Gambiya, Sierra Leon, Nijerya, Mısır, Sudan, Zanzibar, Uganda ve elbette ki Hindistan'dı. Almanya, Belçika, Portekiz ve daha küçük ölçüde olmak üzere İspanya ve İtalya Afrika'nın geri kalanını[42] paylaştılar (Pedregal, 2007: 38).

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Alman İmparatorluğu Afrika'daki sömürgelerini İngiltere ve Fransa'ya terketmek üzere elden çıkardı. Bu tarihlerde ABD, Orta ve Güney Amerika'da bulunan geniş toprakları hâkimiyeti altına almış durumdaydı. Rusya ise, sınırlarını güneyde Pers (İran) kıyılarına; kuzeyde İsveç'e; ve doğuda Çin'e ve Japon Denizi'ne kadar genişletmişti (Pedregal, 2007: 38).

Uluslararası ilişkiler metinleri kolonyal işletmenin (sömürünün) gelişimini takip ederler. Yabancı topraklarda müdahale hakkı kuramsallaştırılmış, hukuki yönden de kabul edilmiştir. Sömürge topraklarının fethedilmesinin aklanması geniş ölçüde ticaret yapma ve Hristiyanlığın yayılması ihtiyacına, gerekliliğine dayandırılmıştır. Geçiş hakkı, ticaret hakkı (hukuku) bir yandan misyonerlik faaliyetinin savunulması diğer yandan haklı mücadelenin meşruluğunu kabul ettirmektedir. Hexagon bu konuda şunları söylemektedir: "İsa Peygamber'in ve aynı zamanda Fransa'nın sözcülüğünü yapmak için Fransa'nın kırsal

36 Far-West: Uzak Batı, Vahşi Batı da denen ABD'nin eskiden seyrek nüfuslu olan batısı.

37 Kazan Zaferi: Kazan Hanlığı'nın düşüşü (2 Eylül-15 Ekim 1552).

38 Mağrip: Kuzey Afrika'da bugünkü Fas, Tunus, Cezayir'i içine alan bölge.

39 Cibuti: Eski Fransız sömürgesi. Doğu Afrika ülkesi. Aden Körfezi ile Kızıldeniz'in birleştiği yerde bir kıyı ülkesi. Yüzölçümü 23200 km^2 (Trakya kadar. Trakya'nın yüzölçümü 23764 km^2); başkenti Cibuti şehri. Bağımsızlığını Fransa'dan 1977 yılında elde etmiş.

40 Reunion Adası: Hint Okyanusu'nda, Madagaskar Adası'nın 800 km. doğusunda bir ada. 2512 km^2 alana sahip ada Fransa'nın denizaşırı ili (toprağı) ve Avrupa Birliği üyesi.

41 Komor Adaları: Afrika'nın güneydoğusunda, Mozambik kıyılarının doğusunda, Madagaskar Adası'nın kuzeyinde yer alan, takımadaları. Bu takımadalara dahil Mayotte Adası Fransa'nın denizaşırı ili (Toprağı). Diğer adalar Komorlar Birliği'ni oluşturuyor. Bu birlik 2534 km^2 yüzölçümüne sahip bağımsız devlet. Başkent Moroni.

42 Önemli bir istisna olarak Afrika'da bağımsızlığını her zaman korumuş olan Etiyopya ve Liberya hariç.

kesiminden, Breton'dan ya da Alsaslar'dan denizaşırı yolculuğa çıkan binlerce misyoner[43] uygarlık görevi adına hareket etmekteydi. O çağda sömürgelerin durumunu; insanların uğradıkları haksızlıkları; yaşadıkları mağduriyet, kötü muamele ve eziyetleri ele verecek, ortaya dökecek insan azdı. Bu durum, serbest rekabetin çağdaş politik bağlamını göz önünde bulundurmadan ele alınıp anlaşılamaz (Pedregal, 2007: 39).

Böylece, başta değerli madenler olmak üzere, doğal kaynaklar büyük miktarlarda Avrupa'ya akmaya başladı. Bu ticaretin satış değeri belki hiç de önemli miktarlara ulaşmadı. Kolonilerle ticaret, gerçekten kolonisi olan Avrupa ülkeleri için kârlı işleyen ekonomik bir faaliyet miydi? Bu sorunun doğru cevabını bulmak için konu hâlâ tartışılmaktadır. Denizaşırı topraklarda koloni sahipliğini sürdürmenin maliyeti argümanını ileri süren sömürgeciliğe son verilmesi taraftarları oldukça fazladır. Bununla birlikte, her ne kadar İsviçre veya İsveç gibi refah içinde ve istikrarlı yapıları olan bazı ülkelerin hiç sömürgesi olmadı ise de, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin Avrupa ekonomilerinin gelişmesinde başlıca rolü oynadığını düşünmenin akla uygun düşeceği anlaşılmaktadır. Sömürgeciliğin, sömürge sahibi metropol ülkelerde toplum için tehlikeli bazı insanlardan (sınırlı ölçüde olsa da) kurtulma imkânı verdiği[44] de ayrıca belirtilmelidir (Pedregal, 2007: 39).

Gelişmiş bölgelerle ticaretin ağır basmasının gerekçesi, bugün Üçüncü Dünya denen ülke grubu ile yapılan ticaretin nispeten marjinal düzeyde kalmasıydı.[45] 19. yüzyılda Avrupa'nın dış ticaretinin yaklaşık %20'si sözü edilen bu gelişmiş bölgelerle gerçekleştirilmekteydi. Marc Ferro bu konuda bize Paul Bairoch'un verilerini aktarmaktadır.[46] Avrupa ile kolonileri arasındaki yaşam seviyesi farkı, başlangıçta Asya'da yalnızca 1,5 katı idi. Koloniler için bu açıdan bozulma, Sanayi Devrimi'nin ve emperyalizmin etkileriyle sert bir şekilde geldi. Paul Bairoch'un hesaplamalarına göre başlangıçta bir'e yakın olan hayat seviyeleri arasındaki fark, 1860'lara doğru 1,9; 1914'e doğru 3,4; 1950'lere doğru da 5,2 katı geçti. Not edilmelidir ki, sömürgecilik döneminin sona ermesinden itibaren söz konusu iki grup arasındaki hayat seviyesi farkı artmaya devam etmektedir (Pedregal, 2007: 39).

Olayın insani yönünün dışında, sömürgecilik, hem ekonomik hem siyasi planda bazı kalıcı etkilere yol açtı. Bu cümleden olmak üzere, bilhassa Güney ülkelerinde tarım ürünlerinin vergilendirilmesi belirtilecektir. Pamuk, kahve, kakao... Bu ürünler ihracat kalemleri olarak sıralamada sonlara kaydı. Bu ürünler daha önce sömürgeler tarafından bilinmekteydi. Fakat bu tarihte daha önce görülmemiş olan ve kesinlikle sömürgeler tarafından gerçekleştirilen ürün artışıydı ve ihracat amacına yönelikti. Michael Barratt ve Sophie Adam 1999'da yayımlanan ortak çalışmalarında şunları söylemekteydiler: "Küresel çapta emeğin Kuzey'deki gelişmiş sanayilerle Güney'deki birincil üretim arasındaki bölünümünün kökleri sömürgecilik dönemine kadar uzanmaktadır." Bazı yazarlar sömürgeci politikalar nedeniyle "ikinci kolonyal işgal"den söz etmektedirler (Pedregal, 2007: 39).

43 Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymak görevini üstlenmiş kimse.

44 Bu insanlar sömürgelere gönderilmekteydi.

45 Ticaret hacminin düşük düzeyde olmasıydı.

46 Paul Bairoch, 19. Yüzyılda Dış Ticaret ve Avrupa'nın Ekonomik Gelişmesi, Paris, 1976, sayfa: 81.

6. Afrika'da Sömürgecilik

20. yüzyılda, özellikle de ikinci yarısında Afrika en istikrarsız kıtaydı. Yüzyılın ortalarına doğru İngiliz, Fransız, Portekiz ve Belçika gibi eski sömürge İmparatorluklarının resmen ortadan kalkması, Afrika coğrafyasında demokratik bir gelişme vaadini, beklentisini beraberinde getirdi. Oysa, Afrika'nın büyük kısmı çok kısa zamanda totaliter yönetimlerin ve askeri güçlerin av alanı ve halklar da bu antidemokratik yönetimlerin kurbanı haline geldi. Afrika ülkelerinin çoğunda kötü yönetim yüzünden kamusal ve toplumsal düzen, sağlık ve eğitim sistemleri çöktü. Kabile, bölge veya ülke düzeyinde olsun sonu gelmeyen ihtilaf, anlaşmazlık, çatışmalar hızla yayıldı. Askeri darbeler ve iç savaşlar sık karşılaşılan olaylar oldu (Sen, 2015: 137). Yenisi AİDS, eskisi malarya (sıtma) olmak üzere, salgın hastalıkların kitlesel bir şekilde yayılması Afrika'nın içinde bulunduğu zor koşullardan çıkışını zorlaştırmaktadır.

Her şeyden önce, en başta gelen nedenler olarak, ABD ve Avrupa'ya yapılan tarımsal ürün, tekstil ve diğer bazı ürünler ihracatına dayatılan yapay kısıtlamalar; daha henüz yeni yeni hafiflemeye başlayan dayanılmaz ağır borç yükü; Afrika ekonomilerinin büyümesini ve kalkınmasını yavaşlatan ve hiç kesilmeyen dış kaynaklı ekonomik hâkimiyet varlığı tartışılmaz gerçeklerdir (Sen, 2015: 138).

Afrika'nın sömürgecilik döneminde yaşadığı acıları, yıkımları 20. yüzyılın ikinci yarısında Soğuk Savaş[47] sırasında, kurumların felç olduğu bir başka dönem izledi. Afrika coğrafyasında çok sık yer değiştiren Soğuk Savaş'ın izleri büyük güçleri, kendilerinden yana olan veya kendileri için uygun gördükleri ve bilhassa kendilerine düşman veya muhalif olanlara karşı olan yöneticileri veya darbeci askerleri desteklemeye itti. Kongo'da Mobutu Sese Seko veya Angola'da Jonas Savimbi gibi kimi savaş liderleri Afrika'da sosyal, politik ve ekonomik düzeni yıkıp harap ettiklerinde, hangi blokta (Doğu ile mi Batı ile mi ittifak ve işbirliği içinde) olduklarına bağlı olarak Sovyetler Birliği veya ABD'nin desteğinden yararlandılar. Siyasi gücü zor kullanarak elde etmek isteyen hiçbir üst rütbeli asker, büyük güçler arasında dost bulmakta güçlük çekmedi. 1950'li yıllarda gözle görülür biçimde demokrasi yolunda ilerliyor gibi görünen Afrika kıtası çok kısa sürede bloklardan birine bağlı belli sayıdaki otokratın[48] eline düştü. Despotizm konusunda ülkelerinde yönetime el koyan liderlerin, ırk ayrımcısı Güney Afrika'yı kıskanacak, onlara imrenecek halleri yoktu (Sen, 2015: 139).

Artık durum yavaş yavaş değişmekte, düzelmektedir. Irk ayrımcılığının terkedilmesinden sonra Güney Afrika bu değişim sürecinde önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte, Afrika'da Batılı güçlerin askeri varlığı giderek yeni bir şekil almaya başladı. Bu Batılı güçler bölgeyi ateşe atan, kana bulayan, harabeye çeviren ve yoksul ülkelerin ekonomik umutlarını yıkan yerel savaşlar ve hiç kesilmeyen silahlı çatışmalar için ihtiyaç duyulan silahları temin eden (satan) belli başlı ülkeler haline geldiler. Silahlanma, kurulan silah piyasası

47 1947-1991 yılları arasında yaşanan Doğu-Batı gerginliği.

48 mutlak hâkim; despot; tiran; diktatör.

kuşku yok ki bölgenin problemlerini yansıtmaktadır. Silah satışları Afrika kıtasında silahlı çatışmaların ortaya çıkmasında tek sebep değil elbette. Ne var ki, normal koşullarda silah satışlarını azaltma ihtiyacı asla bu kadar büyük ve acil olmamıştı. Silahlanma endüstrisi için silah satışları sonunda zorla (baskıyla) satış biçimini aldı (Sen, 2015: 139).

Bugün dünyada en önde gelen silah satıcıları G-8 ülkeleridir. Bütün dünyada 1998-2003 yılları arasında gerçekleşen toplam silah satışlarının %84'ünün sorumlusu bu ülkelerdir. G-8 içinde silah satmayan tek ülke Japonya'dır. Dünyada silah satışlarının yarısının kaynağı ABD'dir. Amerikan silah satışlarının üçte ikisi, içinde Afrika'nın da bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yapılmaktadır. Bu silahlar sadece insan hayatını etkilemekle kalmıyorlar; aynı zamanda ekonomik, politik ve toplumsal gelişmeye ortalığı kırıp geçirerek zarar veriyorlar; ihtiyaç duyulan gelişmeleri en azından geciktiriyorlar, engelliyorlar. Burada, bir bakıma, 1960'lı yıllarla 1980'li yıllar arasında Soğuk Savaş'ın Afrika coğrafyasına taşındığı dönemde, Afrika'da askeri güçlerin kısa sürede ortaya çıkmasında ve güçlenmelerinde küresel büyük güçlerin oynadığı olumsuz rolün kesintisiz sürüp gitmesinden söz edilmektedir. Afrika'da Soğuk Savaş yıllarında demokratik gelişmenin başarılı olamamasında bu büyük güçlerin çok büyük sorumlulukları vardır. Silah satışlarının, Afrika'da veya başka yerde, silahlı çatışmaların patlamasındaki rolünün artık sağlam bir zemine oturtulduğu söylenebilir. Geçmiş yıllarda silah satışlarıyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından ılımlı bir öneride bulunuldu. Bu öneri, silah satışının önlenmesine katkıda bulunulması amacıyla "hafif silahların ihracının yasaklanmasını" içermekteydi. Bu öneri ABD tarafından reddedildi. Bu durum, günümüzde silah satışlarının önlenmesi konusundaki mevcut güçlükleri açıkça ortaya koymaktadır (Sen, 2015: 140).

Bugün Afrika'nın karşı karşıya kaldığı büyük tehlikeler arasında savaşların sürüp gitmesi ve Batılı ülkeler tarafından beslenen totaliter askeri yönetimler bulunmaktadır. Afrika'nın kolonyal geçmişinden ve Soğuk Savaş'ın antidemokratik mirasından kurtulması için bu tehlikelerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Çağımızda en çok rağbet gören kriter olsa da, uygarlık bakımından sınıflama[49] yapıldığında Batılılar çoğunlukla sadece kendilerinin sahip oldukları bireysel hak ve özgürlükleri öne sürmektedirler. Bu yaklaşım tarihsel olarak yanlıştır. Batılı ülkelerin bugüne kadar diğer ülkelerde bilhassa Afrika ülkelerinde bireysel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmasında oynadığı rolü hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Batılı yönetimler politikalarını değiştirmek, kendi hudutlarının içerisinde cereyan eden ölüm tüccarlığı faaliyetlerini (silah satışlarını) frenlemek veya tamamen ortadan kaldırmak zorundadırlar. Sömürgecilikten kurtulma düşüncesine uluslararası politikada somut değişmeler eşlik etmelidir (Sen, 2015: 141).

Sorunun hallinde bir engel olarak bunların dışında gerçek bir zihniyet problemi de mevcuttur. Kwame Anthony Appiah bu konuda şöyle konuşuyor: "Sömürgeciliğin ortadan kaldırılması düşüncesi, o ülkeye ait gelenekler veya Batılı düşünce, zihniyet önemsenmezse, ihmal edilirse, başarısız olacaktır." Sık sık dile getirilen bir argümana göre, "Demokrasi Afrika ülkeleri için uygun bir sistem değildir. Zira, bu ülkelerde Batılı zihniyet, dünyaya

49 ülkeler uygarlık kriterine göre kategorilere ayrıldığında.

bakış tarzı sistem için asgari genel eğitim düzeyi yoktur". Bu argümanın 1960-1980 yılları arasında Afrika kıtasında demokrasinin savunulmasının büyük ölçüde zayıflatılmasında yıkıcı bir etkisi oldu. Kültürel argüman demokrasinin Afrika'da ve dünyanın başka yörelerinde pozitif bir rol oynayabileceğinin teyit edilmesi (doğrulanması) dışında, iki nedenle yanlıştır. Birincisi, Batılılar tarafından gerçekleştirilen bir keşif veya buluşun Batı dışındaki bölgelerde de çok faydalı olabileceği açıkça görülebilir. Bu konuda penisilin iyi bir örnektir. İkincisi, gerçekten de Afrika'da uzun bir geçmişi olan ve günümüze kadar gelen katılımcı yönetim geleneği vardır (Sen, 2015: 141).

İki antropolog ve önemli Afrika uzmanı olan Meyer Fortes ve Edward Evans-Pritchard "Afrika'nın Politik Sistemi" adlı 1940'da[50] yayınlanan ünlü ortak eserlerinde şu hususu ileri sürmüşlerdir: "Afrika ülkelerinde öyle bir devlet yapısı vardır ki, krallar ve şefler başında bulundukları toplulukları, ülkeleri halkın rızasıyla, onayıyla yönetirler." Eleştirilerin de ortaya koyduğu gibi, bu iki yazarın analizleri daha sonra genelleştirildi, yayıldı. Fakat bu durum, Afrika'nın politik mirasında sorumluluğun ve katılımın önemli ve aktüel rolünü hiçbir şekilde küçültmez. Afrika'da demokrasi için mücadele konusunda Batı kaynaklı görülen yegâne şey, Batılı demokrasi düşüncesini ithal etme arzusudur. Bu çok ciddi bir hata olacaktır (Sen, 2015: 142).

Bir kez daha vurgulanırsa, angajmanların, bağlantıların çok sayıda olmasının ve çok çeşitli kimliklerin bir arada yaşamasının kabul edilmesinin, bilhassa Afrika'nın kolonizasyon idarelerinden çıkışından itibaren ne kadar önemli olduğu bir kez daha görüldü. Kwame Anthony Appiah şu soruyu sormaktadır: "Afrika insanı kendisini örneğin Ganalı, Afrikalı, Hristiyan, metodist[51]... olarak tanıttığına (tanımladığına) göre, bu insan sahip olduğu çok sayıdaki aidiyet (kimlik) içinde aidiyetini belirlemede babasına (mensup olduğu soyuna, başka deyişle etnik kökenine) bağlılığı ne dereceye kadar etkili olmaktadır? Farklı kimliklerden oluşan bir dünyayı anlamak için tek tip (tek anlamlı) bir kavrayışın genel dalgasında boğulma eğilimi olsa da, angajman, bağlantı, bağlılık ve mensubiyetlerimizin çoklu realitesini çok iyi çok açık düşünmemiz gerekir. Sömürgelikten kurtulma düşüncesinin başarısı, tek kimliğe bağlı olma saplantısından (solidarist kimlik anlayışından) gerçek manada tam bir kırılmayı gerektirmektedir (Sen, 2015: 142).

7. Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği ve Marx

Marx ve Engels'in yazıları, 1977'de "Kolonyalizm Hakkında Yazılar" başlığı ile Fransızca olarak yayımlanan bir kitapta[52] toplandı. Bu kitabın ünlü sayfaları, Marx'ın Londra'da oturduğu sırada Amerikan gazeteleri için Hindistan konusunda yazdığı makalelerin özetidir. Bu yazıları aynı şekilde S. Avineri'nin "Kolonyalizm ve Modernizasyon Hakkında Karl

50 Meyer Fortes, Edward E. Evans-Pritchard, African Political Systems, New York, Oxford University Press, 1940, p. 12.

51 Metodist: John Wesley 1729'da İngiltere'de Anglikan mezhebi olarak "metodizm'i" kurdu. Metodizm mezhebi mensuplarına "metodist" denmektedir.

52 Textes Sur le Colonialisme, Édition du Progrès à Moscou, 1977.

Marx" adlı Amerika'daki derleme[53] çalışmasında da ve yine G. Filoche'un bir eserinde[54] bulmak mümkündür (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 60).

İngilizlerin Hindistan'a müdahalesi (işgali), ülkenin ekonomik temellerini oyarak yarı barbar yarı uygar olan bu küçük tolulukları yıkıp dağıttı. Ve gerçeği söylemek gerekirse, daha önce Asya'da hiç görülmemiş, yegâne ve en büyük sosyal devrimi yarattı. Oysa, bu sakin, zararsız, çalışkan, ataerkil sosyal yapıya sahip insanların oluşturdukları onbinlerce sosyal organizasyonların dağılmış, parçalanmış, çökmüş hali; terkedilmişlik duyguları içindeki insanların fakir, mutsuz halleri; bu insanların eski yaşam tarzlarını, kültürel unsurlarını, geçim kapılarını ve imkânlarını kaybetmeleri çok üzücüdür. Unutmamak gerekir ki, bu saf, temiz duygulara sahip köylü toplumlar her zaman Doğu'ya özgü despotizmin sağlam, köklü temellerine sahiptiler. İnsanları boş, batıl inançlara inanan, uysal, itaatkâr, kolay kullanılır, yönlendirilir birer araç haline getirerek; toplumda geçerli genel kabul görmüş geleneklerin, göreneklerin, kuralların kölesi yaparak; onları bütün tarihsel güç, büyüklük ve yüceliklerinden koparıp ellerinden alarak sözü edilen bu toplulukları ve insan aklını çok dar bir çerçeveye hapsettiler (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 60). Unutmayalım ki, bu küçük topluluklar kastların[55] ve köleliğin aşağılayıcı ve küçültücü izlerini taşıyorlardı. Yine bu küçük topluluklar insanı (bireyi) yüceltmek, toplum içinde söz ve hak sahibi yapmak yerine, dış koşullara tâbi tutmaktaydılar. Burada, aşağılayıcı, küçültücü karakteri, aslında doğanın efendisi ve sahibi olan insanın mitolojik figürler olan maymun Hanuman veya inek Sabbala önünde diz çöküp tapınması ile kendini ortaya koyan (kendini açığa vuran) doğanın önemi olmayan, değeri olmayan bir dininden kaynaklanan çok etkili bir kader, sosyal durum öngörülmektedir. (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 60).

Şurası bir gerçek ki İngiltere Hindoustan'da[56] sosyal bir devrime yol açarak çok adi, bayağı çıkarları için hareket etmekteydi. Fakat, sorun bu değildi. Burada söz konusu olan husus, insanlığın, Asya'nın sosyal yapısında esaslı bir devrim (dönüşüm) olmaksızın, kendi yazgısına sahip çıkıp çıkamayacağı idi. İşlediği suçlar ne olursa olsun, İngiltere bu devrimi tahrik ederek tarihin bilinçsiz[57] bir enstrümanı oldu (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 60).

İngiltere'nin himayesine aldığı Hindistan'da iki misyonu vardı Marx'a göre: Biri yıkıcı, diğeri yeniden kurucu, inşa edici. Daha açık olarak eski Asya toplumunun değerlerini, zihniyetini, kurumlarını ortadan kaldırmak, yerine Asya'ya Batı toplumunun temel araçlarını, kurumlarını, yaşam tarzını getirmek. Birbiri peşi sıra Hindistan'ı istila eden Türkler, Moğollar, Araplar, Tatarlar kısa süre sonra hintlileştiler.[58] Bu barbar istilacılar, tarihin ebedi

53 S. Avineri, "Karl Marx on Colonialism and Modernization", Anchor, 1969.

54 G. Filoche, "Marx, Engels, Du Colonialisme en Asie, Mille et une Nuits (Marx, Engels ve Asya'da Sömürgecilik, Binbir Gece), 2002.

55 Kast: Kendilerine özgü alışkanlıkları, gelenek ve görenekleri, ön yargıları, yaşam tarzı olan; toplum içinde farklı, tecrit edilmiş bir ada gibi duran; aralarına yabancıları sokmayan ayrıcalıklı sosyal sınıf veya tabaka.

56 Hindoustan: Hindistan-Ganj Ovasına denk düşen Hindistan'ın kuzeydoğu bölgesi.

57 düşünülmeden, ne yaptığını bilmeden.

58 Hindu medeniyetine katıldılar.

yasası gereği, kendilerinden daha üstün medeniyet karşısında[59] bizzat kendileri fethedildiler. İngilizler Hint medeniyetinden daha üstün bir medeniyete sahip olduklarını düşünen[60] ve dolayısıyla bu yerli medeniyete önem vermeyen, aldırış etmeyen ilk işgalcilerdi. İngilizlerin Hindistan'daki hâkimiyetleriyle ilgili olarak tarih sayfaları sadece tahripten, yıkımdan söz etmektedir. Yeniden kurulan, inşa edilen, canlandırılan eserler[61] o kadar yıkıntının içinde çok az fark edilmektedir (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 61).

Hindistan'ın siyasi birliğinin kurulması ilk koşuldu. Baskı ve silah zoruyla sağlanan bu birlik elektrikli telgrafla güçlendirilecek ve sürekli hale getirilecekti. Asya toplumuna ilk kez girmekte olan özgür basın, yeniden imarın, yeniden yapılanmanın yeni ve güçlü ajanı[62] olmuştur. Hindistan da köylerin izole hali yolların ihmal edilmesine yol açmış; yolların yokluğu ise, köylerin birbirinden kopuk olarak yaşamasını devamlı hale getirmiştir. İngilizler zaman içinde köylerin otarşik[63] halini, uyuşukluğunu, ataletini kırdı. Hindistan'da İngilizlerin inşa ettikleri demiryolu ağları yeni iletişim, ulaşım, haberleşme aracı olacaktır. İngiliz imalat sanayi oligarşisinin Hindistan'ı demiryolu ağları ile örmek istemesinin temel nedeni, fabrikalarında işlemek üzere pamuk ve diğer ham maddeleri düşük fiyatla satın alıp kapatmaktı. Ne var ki, demir ve kömür kaynaklarına sahip bir ülkeye ulaşımda makineleşme bir kez girdi mi, bu ülkeyi bunları üretmekten uzak tutmak artık mümkün değildir. Hindistan gibi çok büyük yüzölçümüne sahip bir ülkede bütün endüstriyel süreçleri başlatmadan demiryolu ağını korumak, faaliyetlerini sürdürmek pek mümkün değildi. Bu nedenle, makineleşmenin sanayinin diğer kollarına da uygulanması gerekiyordu. Bu mülahazalar nedeniyle demiryolu Hindistan'da modern sanayinin kurulmasının öncüsü olacaktır. Modern endüstri kastlara[64] dayalı geleneksel[65] işbölümünü ortadan kaldırır. Bu kastlar Hindistan'ın gelişmesine, güçlenmesine kesin engeldiler (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 61).

Marx, sözlerine şöyle devam etmektedir: İngiltere'de egemen sınıflar sanayi proletaryası tarafından tasfiye edilmeden önce ya da bizzat Hinduların İngiliz boyunduruğunu kesinlikle ortadan kaldıracak kadar yeterince güçlenmelerinden önce, bu olumlu gelişmeler gerçekleşmeyecektir. Tarihte burjuvazi dönemi, yeni dünyanın maddi temelini kurma misyonu için elemanların bilimsel hâkimiyeti olarak, insanlığın karşılıklı bağımlılığına, üretim güçlerinin gelişmesine ve materyal üretiminin dönüşümüne dayalı evrensel bir karşılıklı iletişime sahiptir. Büyük bir sosyal devrim burjuva döneminin gerçekleşmeleri olarak küresel ekonomi ve modern üretim güçlerini kontrolü, hâkimiyeti altına aldığında,

59 Hint medeniyeti karşısında.

60 O sıralarda İngilizler dünyanın en ileri medeniyetine sahiptiler.

61 yapılan olumlu işler, Hint toplumuna kazandırılan eserler.

62 etkeni, görevlisi, memuru.

63 kendi yağı ile kavrulma; dışarıdan kopuk olma.

64 Hindistan'da sosyal sınıf; çevresinden yalıtılmış halde yaşayan sosyal grup veya tabaka.

65 dededen, babadan gelen, aktarılan.

sadece beşeri gelişme, içeceğini sadece kurbanlarının kafatasında içmek isteyen korkunç, iğrenç putperest idole[66] benzemeyi durduracaktır (Brasseul & Lavrard-Meyer, 2016: 61).

8. 1900-1929 Döneminde Kolonyal Gelişmeler ve Mısır

1900-1929 yılları arasında kolonyal sistemde Çin, Hindistan, Endonezya ve Mısır gibi önemli ülkelerin dışında diğer kolonilerde de gelişmeler oldu. Ama bu gelişmeler daha az önemliydi. Mesela Afrika'da yaşanan gelişmeler çok seyrek görülen değişikliklerdi. Sömürgecilik diğer kolonilerde esas olarak bu dönemde güçlenmiş, pekişmiştir (Bairoch, 2010: 650).

İngiltere'de hükümet, bazı kolonilerde finansal kaynakların zayıflığı karşısında, İngiliz kamu kaynaklarıyla beslenmek üzere, bir "Koloni Kalkınma Fonu" kurmuştur. Bu fon hükümete, kolonilerin tarımsal ve endüstriyel kalkınma programlarının desteklenmesi için her yıl bir milyon lira harcama yapma izni veriyordu. Bu yardımın sınırlayıcı koşullarının çoğu, yıllık kaynak tutarını 5 milyon liraya çıkaran 1940 tarihli "Kolonyal Kalkınma ve Refah Yasası" tarafından ortadan kaldırıldı. Buna karşılık, hatırlamak gerekir ki, Orta Doğu için 1900-1929 peryodu kolonizasyon döneminin henüz başlangıcıydı (Bairoch, 2010: 651).

1900-1920 döneminde kolonyal açıdan ele alınması gereken bir gelişme de Mısır'dır. Bu dönemde Mısır, Hindistan ve Endonezya'dan daha önemli bir statü değişikliği yaşadı. 1882'deki İngiliz işgalinden beri yürürlükte olan ve oldukça flu[67] nitelikteki siyasi rejim, "İngiliz himayesi" şeklinde dönüşüme uğradı (Bairoch, 2010: 649). Bu yeni rejimde ülke yönetimi iç işlerinde kolonyal bir rejime göre çok daha fazla özerkliğe sahipti. Gerçekten de bu yeni siyasi rejimde yalnızca savunma hizmetleri ve dış ilişkiler himayeci devlet olarak İngiltere'nin kontrolü altındaydı. Yerel otoriteler hemen hemen bağımsızdı (Bairoch, 2010: 650).

Şubat 1922'de Mısır'da himaye rejimi sona erdi ve I. Fuad kral oldu. Bununla birlikte, İngiliz ordusu 1947'ye kadar bütünüyle, 1956'ya kadar ise küçültülmüş olarak varlığını korudu. Ancak, 1937'de "Montrö Konferansı"nda kapitülasyonlar yürürlükten kaldırıldı ve böylece, bilhassa ekonomik alanda olmak üzere, daha bağımsız bir Mısır'ın ortaya çıkması imkânı doğdu.

9. Kolonilerde Büyük Tersine Dönüş

Kolonyal dönem öncesinde Amerika'nın en zengin toplulukları Aztekler ve İnkalar idi. En yoksul toplulukları ise Kuzey Amerika'nın kuzeyinde ve Güney Amerika'nın güneyinde ve doğusunda bulunmaktaydı. Kolonizasyon sonrasında durum tersine döndü. Kıtanın kuzeyi (Kanada ve ABD) ve güneyi (Şili, Arjantin, Uruguay) en zengin bölgeleri

66 İdol: put; çok sevilen; benzemeye çalışılan.

67 Flu: Bulanık, net olmayan.

oldu (Brasseul, 2012: 92). 1500'lü yılların başında tropikal bölgelerde yaşayan topluluklar refah içindeydiler. Oysa, 2000 yılında bu durum tamamen tersine dönmüştü. Aynı şekilde, Asya-Pasifik'te en zengin ülkeler Çin ve Hindistan idi ve en yoksul olanlar ise, Büyük Okyanus'ta bulunuyordu. Burada da durum birkaç yüzyıl sonra tersine döndü. Avustralya ve Yeni Zelanda zamanla en gelişmiş ülkeler arasında yer almayı başardılar. Avrupalıların istilası nedeniyle kolonyal toplumlarda, kurumlarda büyük kargaşa, alt üst oluş yaşandı. Ve bu olumsuz, yıkıcı gelişmeler bu toplumlarda çöküntüye neden oldu. Bu büyük çöküntü 18. yüzyılın sonuna doğru ve 19. yüzyılın başında yaşandı. Bu tarihler sanayileşme süreci ile aynı tarihlere denk gelmektedir.[68] 1500'de kentleşmede en ilerde olan bölgeler 1800'e doğru en az kentleşmiş bölgeler haline geldiler. 1750'de Hindistan'da kişi başına mamul mal üretimi Kuzey Amerika'dan daha yüksekti. 1860'da durum tersine döndü. Ve daha sonra fark muazzam büyüdü. Bunun temel nedeni şudur: Nüfusu az ve en fakir kolonilerde kolonizatörler kendileri için daha uygun, daha avantajlı olan, mesela daha iyi düzenlenmiş, daha iyi dağıtılmış (paylaşılmış) mülkiyet hakkı gibi kurumlar oluşturdular. Aksine, Moğol, Aztek, İnka gibi büyük imparatorluklar bir elit zümrenin zenginliğini arttırmak amacına yönelmiş olarak merkezi (tek elden, bir merkezden yönetilen) kurumlara sahiptiler ve Avrupalılar bu tip kurumların masraflarını üstlendiler (Brasseul, 2012: 92).

Neo-kurumsalcılara göre, kalkınmanın kökeninde yatan, onu açıklayan temel neden (argüman) iklimsel, kültürel, coğrafi, dinsel ya da etnik faktörler değil, sadece kurumlardır (kurumsal faktörlerdir). Neo-kurumsalcılar kalkınma konusunun açıklanmasıyla ilgili olarak ve ortada sadece kurumsal faktörlerin kalması için bazı hususları yeterince karşı örneklerle reddettiler. Bu cümleden olarak Kurumsalcılar, Max Weber'in protestanlığın rolü hakkındaki düşüncelerini (Antiller'deki[69] Püriten[70] topluluklar azgelişmişliği sona erdirdiler); Sachs gibi çok sayıda yazarın iklim konusundaki görüşlerini (tropikal bölgeler başlangıçta en zengin yerlerdi); kültürün rolünü (mesela Hollandalılar kendi ülkelerinde mükemmel kurumlara sahiptiler; oysa Hollanda'nın kolonileri çok elverişsiz, aleyhte kurumlar devraldılar); kolonilerde İngilizlerin örgütlenme ve koloni yönetme tarzının etkinliğini (İngilizler Afrika'da ve Asya'da çok sayıda koloniye sahip oldular. Ama bu yörelerde, İngiliz vatandaşlarını götürüp nüfuslandırdıkları (nüfus götürüp iskana açtıkları) kolonilerin (mesela Avustralya, Yeni Zelanda gibi) aksine, iyi kurumlar kurmakta başarılı olamadılar); ırkın rolünü (İngilizler Avrupalı nüfusun yerleşmediği Hong Kong[71] ve Singapur'da iyi (başarılı) kurumların kurulması konusunda, nüfusları içinde oran olarak Kanada'dan veya ABD'den daha fazla Avrupalıya sahip Uruguay veya Arjantin gibi Latin Amerika'nın

68 Sanayileşme süreci ilk defa İngiltere'de 18. yüzyılın son çeyreğinde başladı.

69 Antiler. Orta Amerika'da takım adaları. Antiller; Bahamalar, Büyük Antiller (Küba, Haiti, Dominik Cumhuriyeti, Porto Riko ve Jamaika) ve Küçük Antiller'den (Martinik, Guadeloupe, Trinite ve Sous-le-Vent Adası) oluşur.

70 püritanizm mensubu.

71 Hong Kong 156 yıllık Britanya hâkimiyetinden sonra 1 Temmuz 1997 tarihinde Çin'e devredildi. 1898'de Çin ile İngiltere arasında imzalanan bir antlaşma ile Hong Kong Adası ve bugün New Territories olarak bilinen takımada ve adacıklar 99 yıllığına İngiltere'ye kiralanmıştı.

Avrupalı toplumlarından daha başarılı oldular) bir dizi örnekleri ortaya koyarak reddettiler (Brasseul, 2012: 92).

10. Kolonizasyonun Bilançosu

Tarihçi, kolonyal olaylar karşısında manicilikten[72] veya yalnızca moral (ahlaki) yaklaşım ve değerlendirmeler içeren anlatımlardan kaçınmak zorundadır. Avrupalılar 15. yüzyılın sonunda kendi orijinal kültürel (yaşam) alanlarından çıktıklarına göre, kolonizasyon kaçınılmazdı. Bu durum kolonizasyonun gerekçesi olarak ele alınmaktadır. Tersini düşünmek ütopyadır (Roux-Lanier vd., 2011: 56).

Kolonyal fetihlerin yol açtığı korkuları ve adaletsizlikleri inkâr etmeksizin, fetihlerin uzun dönemde aynı zamanda olumlu etkilerinin de olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Tıpkı Antik Çağ'da Romalıların büyük bir coğrafyaya yayılması uyumlu, birlik içinde, sağlam, büyük bir topluluğun meydana gelmesiyle sonuçlanması gibi, modern kolonyal imparatorluklar kültürlerarası karşılaşma ve birbiriyle kaynaşma yerlerini gösterebilirler. Buraları ortak uygarlığın orijinal formlarının çıktığı yerlerdir. Bu hususta Latin Amerika olayı, eski İspanyol İmparatorluğu örnek olarak verilebilir. 19. yüzyıl kolonyal dalgası tekniklerin, metodların, gelişme ve ilerleme içeren fikirlerin ihraç edilmesine ve dünya çapında yayılmasına katkıda bulundu. Koloniler, Batılıların aynı prensipleri adına, Batılılara karşı ayaklandılar ve zaman içinde bağımsızlıkların tek tek elde ettiler (Roux-Lanier vd., 2011: 56).

Bugün artık kolonyal sistem mazur görülebilir gibi görülmüyor. Bununla birlikte, kolonyal sistemin temeli olan halklar (ülkeler) arasındaki eşitsizlik ilişkisi ortadan kalktı mı? Buna inanmak(!) için saf olmak gerekir. Kuşkusuz artık koloniler yok. Fakat, fakir ülkeler ve zengin ülkeler var. Küresel çapta güçlü, büyük devletler ve çokuluslu büyük şirketleri ve bunların etkileyip yönlendirdikleri zayıf, küçük devletler var. Hesaba katılan, önemsenenler yanında bunlardan yoksun olan uluslar var. Kolonizasyonu ortadan kaldıran hareket, bağımlılığın en göze çarpan ve en küçültücü formlarına son verdi. Ne var ki, kolonilerin ortadan kalkması uluslar arasındaki eşitsizliği, haksızlığı yok etmedi. Demokrasinin zaferi, (Doğu Bloku'nun dağılması) ülkeler arasındaki sosyal durum, yaşam standartları, eğitim ve sağlıktaki büyük farkları ortadan kaldırmadı (Roux - Lanier vd., 2011: 57).

11. Kolonilerin Sona Ermesi, Kolonizasyondan Kurtulma, Uluslararası Yeni Bir Ekonomik Düzen Kurulması Arayışları

Koloni yönetimlerinin sona ermesiyle özgürlüklerine kavuşan yeni devletler pek çok sorunla karşı karşıya kaldılar. Özellikle Afrika'da olmak üzere, sınırların yapay olarak, bazen cetvelle çizilerek belirlenmesi; yeni elit yöneticiler arasında sürekli yaşanan ihtilaflar;

72 Manikeizm: Manikeizm ya da manicilik, İranlı Mani'nin Yahudilik dışındaki bütün dinleri birleştirerek kurduğu ve iyilikle kötülük karşıtları ilkesine dayandırdığı yeni bir dindir.

mali imkânların yetersizliği; geleneksel yapıların yükü, ağırlığı; kolonizasyon dönemi mirasının yükü; eski metropollerin sınırlı destek ve yardımları bu sorunların önde gelenleridir. Ekonomik ve sosyal azgelişmişlik bu yeni ortaya çıkan devletlerin ekserisine sürekli olarak damgasını vurmaktadır. Bu nedenle, kolonizasyonların sona ermesinin ardından ortaya çıkan bu yeni ülkeler mevcut zenginliklerine ve ulusal kaynaklarına sahip olacakları; dünya ticareti meyvelerinin daha adil, daha hakça paylaşılacağı yeni bir uluslararası ekonomik düzen talep etmektedirler, "Üçüncü Dünya" kavramı 1950'li yılların başında bu düşünce zemini üzerinde su yüzüne çıktı (Montoussé vd., 2013: 198).

Eski kolonyal güçlerin hâkimiyetleri halen şekil değiştirmiş olarak büyük ölçüde devam etmektedir. Kolonizasyon yönetimlerinin sona ermesiyle kurulan yeni devletler, çoğu kez eskiden kolonisi olduğu metropolle ilişkilerini sürdürmektedir. Bu nedenle, bu yeni devletlerin eski metropollere politik, ekonomik ve kültürel bağımlılıkları büyük ölçüde devam etmektedir. Bazı yazarlara göre, kolonyal ilişki (yönetim) olmadığı halde, ortaya çıkan bu yeni hâkimiyet tarzı neokolonyalizmi (yeni sömürgeciliği) karakterize etmektedir. "Sömürge imparatorlukları sona erdi, ama emperyalizm devam etmektedir" denebilecektir (Montoussé vd., 2013: 199).

1955'te düzenlenen Bandung Konferansı'nın ardından, bağımsızlıklarını elde eden eski koloniler mevcut uluslararası ekonomik düzene karşı çıktılar. 1960'lı yılların başında, 77 Üçüncü Dünya ülkesi Birleşmiş Milletler nezdinde, Üçüncü Dünya ülkelerinin spesifik[73] ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması amacıyla çalışacak olan "77'ler Grubu"nu kurdu. Örneğin, bu grubu oluşturan ülkeler doğal kaynaklarına özgürce sahip olma hakkını talep ettiler. Kısmen bu prensip (hak, özgürlük) adına OPEP ülkeleri[74] 1973-1974 de; ve daha sonra 1979-1980'de petrol fiyatlarını yükseltme kararı aldılar (Montoussé vd., 2013: 199).

77'ler Grubu'nun çabası ve harekete geçirmesiyle, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Birleşmiş Milletler nezdinde[75] 1964'de kuruldu. UNCTAD[76] gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında daha adil ticari ilişkilerin kurulmasını sağlamakla görevliydi.

Üçüncü Dünya ülkelerinin Birleşmiş Milletler platformunda sürekli ve ısrarlı talepkâr girişimleri nihayet 1974'de sonuç verdi. Birleşmiş Milletler'de gelişmekte olan ülkeler lehinde daha fazla çalışacak yeni bir uluslararası ekonomik düzenin kurulması hararetle tavsiye edildi. Bu arada konu ile ilgili yine Birleşmiş Milletler'de birçok karar alındı (Montoussé vd.,2013: 199).

Gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonunu teşvik edip kolaylaştırmaya yönelik politikaların (önlemlerin) sonuçları zaman içinde gevşedi, yumuşadı. Örneğin,

73 kendilerine özgü.

74 Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (İngilizce OPEC).

75 himayesinde, çatısı altında.

76 UNCTAD: United Nations Conference of Trade And Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı; Fransızca CNUCED).

UNCTAD tarafından yürütülen petrol dışı temel mal fiyatlarının istikrara kavuşturulması programları (önlemleri) fiyat dalgalanmalarını önlemekte başarılı olamadı. Bir başka örnek verilirse, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerden ithal ettikleri malları gümrük vergisinden muaf tutan veya mallara göre toplam gümrük vergisi üzerinden indirim uygulayan "genelleştirilmiş tercihler sistemi" daha çok gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticarette işe yarayıp fayda sağlamaktadır. Ayrıca, Dünya Bankası, IMF veya gelişmiş ülke devletlerinden tercihli (uygun koşullarda) borç para almak için gelişmekte olan ülkeler büyümelerini frenleyen sıkı (daraltıcı) ekonomi politikalarını uygulamak zorunda kalmaktadırlar (Montoussé vd., 2013: 199).

İçlerinde az sayıda ülke hariç, Üçüncü Dünya ülkeleri halen dünya ekonomisi içinde oldukça sınırlı bir yere sahiptir. Buna göre, gelişmekte olan ülkeler 2010'lu yıllarda dünya ticaretinde %37 civarında bir paya sahiptir. Yine, bu ülkelerin ihracatları içinde %55-60 paya sahip olan gelişmiş ülkelere, bu ihracatı gerçekleştirmek için bağımlı olduklarını söylemek mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin büyük ekseriyetinin birincil mallarda uzmanlaşması bağımlılıklarının sürmesine yol açmaktadır.

Kolonizasyon geçmişte kaldı. Ne var ki, koloni yönetimlerin sona ermesiyle bağımsızlıklarını elde eden gelişmekte olan ülkeler (Üçüncü Dünya ülkeleri) bugün hâlâ, büyük ekseriyeti itibariyle, eski kolonyal güçlere bağımlıdırlar. Günümüzde eski kolonyal güçler hâkimiyetlerini küresel ekonomi üzerinden devam ettirmektedirler. (Montoussé vd., 2013: 199).

Kaynakça

Bairoch, P. (2010). Victoires et déboires III, histoire économique et sociale du monde du XVI. siècle à nos jours. Gallimard.

Brasseul, J. (2012). Introduction à l' économie du développement. Armand Colin.

Brasseul, J. (2016). Petite histoire des faits économiques. Armand Colin.

Brasseul, J. & Lavrard-Meyer, C. (2016). Économie du développement, les enjeux d'un développement à visage humain. Dalloz Librairie.

Giraud, P. N. (1996). L'İnégalité du monde. économie du monde contemporain. Gallimard.

Giraud, P. N. (2015). Économie des matières premières. La Decouverte.

Montoussé, M., d'Agostino, S. & Figliuzzi, A. (2013). 100 fiches pour comprendre l'histoire économique contemporaine. Breal.

Pedregal, V. D. (2007). Le Commerce équitable dans la France contemporaine: ideologies et pratiques. l'Harmattan.

Roux-Lanier, C., Pimbé, D. & Ropert, A. (2011). Culture générale. Hatier.

Sen, A. (2015). Identité et violence. Odile Jacob.